

Դ. ԴՈՆԴՈՒԱ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

II ՄԱՍ

IV ԴԱՍԱՐԱՆԻ
ՀԱՄԱՐ

91(075)

7-74

19 • ՍԱՌԵԼԳԱՍԻ

ԹԲԻԼԻՍԻ • 40

5 OCT 2011

91 (075)

ms

Դ. ԴՈՆԴՈՒԱ

ԱԾԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱՍԱԳԻՐԻ ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ IV ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

Թարգմանություն՝ ՅԵ. Գալնյանի
Վրացերեն XIII հրատարակությունից

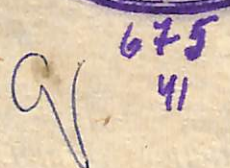
Հաստատված է ՎԽՍՀ Լուսժողկոմատի կողմից:

ՎՐԱՍՏ ԱՆԻ
ԳԵՏՀՐԱՏ

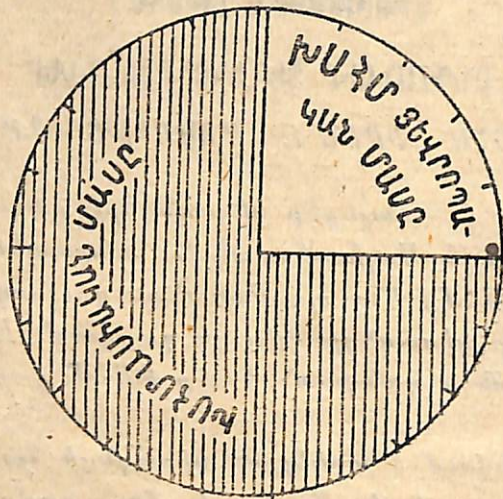
ԹԲԻԼԻՍԻ
1940

ՈՒՍ. ՄԱՆԿԱՎԱՐԺ,
ՍԵԿՏՈՐ

3

ԽՍՀՄ կազմում ե աշխարհամասերի՝ Յեվրոպայի, Ասիայի, Աֆրիկայի, Հյուսիսային Ամերիկայի, Հարավային Ամերիկայի և Ավստրալիայի, այսինքն՝ յերկրի ամբողջ բնակեցված ցամաքի ընդհանուր տարածության մեկ վեցերորդ մասը:

ԽՍՀՄ տարածվում ե արևմուտքից-արևելք 10 հազար կմ. և հյուսիսից-հարավ՝ 4 հազար կմ.:

Վարժություններ — 1. Գտեք աշխարհի քարտեզի վրա՝ Յեվրոպան, Ասիան, Աֆրիկան, Հյուսիսային Ամերիկան, Հարավային Ամերիկան, Ավստրալիան: 2. Ցույց տվեք քարտեզի վրա Յեվրոպան և Ասիան միասին, այսինքն՝ Յեվրասիան: 3. Ցույց տվեք ԽՍՀՄ Յեվրոպայից բաժանող սահմանագիծը:

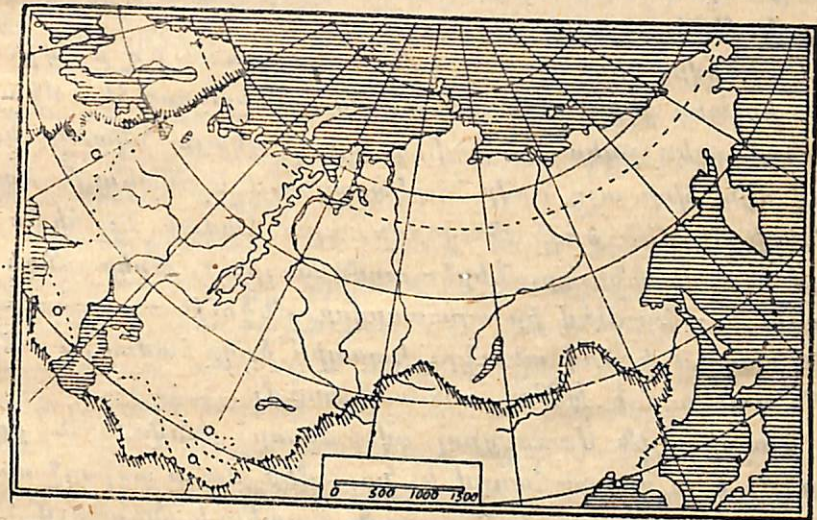
ԽՍՀՄ ԾՈՎԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

Քարտեզով. — Գտեք աշխարհի քարտեզի վրա՝ Խաղաղ ովկիանոսը, Ատլանտյան ովկիանոսը, Հնդկական ովկիանոսը և Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը: ԽՍՀՄ այդ ովկիանոսներից վորին ե սահմանակից:

ԽՍՀՄ սահմանները մեծ մասամբ անցնում են ովկիանոսների ափերով:

ԽՍՀՄ ունի անմիջական յեղ ղեպի յերկու ովկիանոս, վորոնցից մեկը — արևելյան սահմանում Խաղաղ ովկիանոսն ե,

իսկ մյուսը — հյուսիսային կողմը՝ Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը: Այդ յերկու ովկիանոսները միացնում ե Բերինգյան նեղուցը (նեղուցը ջրի այն շերտն ե, վորը միացնում ե ովկիանոսներ կամ ծովեր):

ԽՍՀՄ սահմանները

Խաղաղ ովկիանոսը ԽՍՀՄ ափերի մոտ կազմում ե յերեք ծով՝ Բերինգյան ծով, Ուստի ծով և Ճապոնական ծով (ծովն ովկիանոսի այն մասն ե, վորը մտնում ե ցամաքի մեջ):

Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը ԽՍՀՄ սահմաններում կազմում ե մի քանի ծով. տանք զրանցից յերկուսի անունը՝ Բարենցի ծով և Սպիտակ ծով:

ԽՍՀՄ արևմուտքում, մեզանից հեռու, գտնվում ե Ատլանտյան ովկիանոսը, վորը վոն թե ինքը, այլ իր մասերի և ծովերի միջոցով հասնում ե ԽՍՀՄ սահմաններին: Նա իր ծովերով մտնում ե Յեվրասիայի խորքերը: Այդ ովկիանոսի ծովերն են՝ ԽՍՀՄ արևմուտքում — Բալթիկ ծովը, հարավում — Սեվ ծովը և Ազովի ծովը: Դրանցից ԽՍՀՄ իությանն ամբողջապես պատկանում ե Ազովի ծովը, մասամբ, համարյա կիսով չափ — Սեվ ծովը, իսկ Բալթիկ ծովը չի մտնում ԽՍՀՄ սահ-

մաններում. միայն նրա ծոցերից մեկը՝ Ֆիննական ծոցը, չիման մեջ է գտնվում ԽՍՀՄ սահմանի հետ այնտեղ, ուր ընկած է մեր Միության խոշորագույն նավահանգիստը՝ Լենինգրադը (ծոցը ծովի այն մասն է, վորը մտնում է ցամաքի մեջ):

Սեվ ծովից դեպի արևելք գտնվում է Կասպից ծովը: Այդ ծովը, ինչպես յերևում է քարտեզից, ովկիանոսի հետ միացած չէ, հետևապես չպետք է ծով կոչվի: Սակայն նկատի ունենալով այն, վոր այդ ծովը ներկայացնում է հնագույն ժամանակների մի մեծ ծովի մնացորդը, դրա համար ել հիմա կա հրում է ծովի անունը: Ներկայումս նա լիճ է, յերկրագնդի խոշորագույն լիճը: Յեվ իր արտասովոր մեծության պատճառով նրան սագում է ծով անունը: Կասպից ծովը համարյա ամբողջովին գտնվում է ԽՍՀՄ սահմաններում:

Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը գտնվում է ցուրտ գոտում, և այդ պատճառով ել նրա մեծ մասը ամբողջ տարին ծածկված է սառույցով: Սառույցն այստեղ խանգարում է նավագնացության: Ովկիանոսի միայն արևմտյան մասը՝ Բարենցի ծովը, յերեք չի սառչում, վորովհետև այդ ծովը տաքացնում է գոլֆստրիմը՝ այն տաք հոսանքը, վոր մտնում է այստեղ Ատլանտյան ովկիանոսից:

Տաք հոսանքը Սպիտակ ծովը չի մտնում: Այդ պատճառով ել նա կես տարի ծածկված է լինում սառույցով:

Սեվ ծովը տաք, չսառչող ծով է: Այստեղից ամբողջ տարին նավերն անարգել դուրս են գալիս դեպի աշխարհի բոլոր ծովերն ու ովկիանոսները:

Բերինգյան ծովը և Ռիտտի ծովը սառչում են: Սառույցն այստեղ կ'ա խանգարում է նավագնացության:

Յեթե գնենք ԽՍՀՄ ծովային սահմանները, թեկուզ քարտեզով, կնկատենք հետևյալը. տեղ-տեղ հանդիպում են ցամաքամասեր, վորոնք ամեն կողմից շրջապատված են ջրով: Յուրաքանչյուր այդպիսի ցամաքամաս կոչվում է կղզի: Տանք ԽՍՀՄ կղզիներից մի քանիսի անունը. Նոր Յերկիր — Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսում և Սախալին — Խաղաղ ովկիանոսում:

Ռիտտի և Ճապոնական ծովերի միջև (Սախալինի հյուսիսային կեսը պատկանում է ԽՍՀ Միությանը, իսկ հարավային կեսը՝ Ճապոնիային): Ափերին տեսնում ենք նաև ծովի կամ ովկիանոսի մեջ մտնող ցամաքամասեր, վորոնց ափերը վողովում են ջրով միայն յերեք կողմից: Դրանք թերակղզիներ են: Տանք ԽՍՀՄ թերակղզիներից յերեքի անունը. Դրիմի թերակղզի — Սեվ ծովում, Կուլայի թերակղզի — Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսում, Սպիտակ և Բարենցի ծովերի միջև, Կամչատկայի թերակղզի — Խաղաղ ովկիանոսում, Բերինգյան և Ռիտտի ծովերի միջև:

Վարժարյուններ. — 1. Գտեք ԽՍՀՄ քարտեզի վրա վերևում հիշված ծովերը, կղզիները և թերակղզիները, 2. ներկեցեք ԽՍՀՄ ուրվագծային քարտեզի վրա ծովերն ու ովկիանոսները կապույտ գույնով և տակը գրեցեք նրանց անունները. նշեցեք բոլորին հայտնի կղզիները և թերակղզիները (թվանշաններ դրեք նրանց վրա և պարզեցեք նրանց տեղն ըստ քարտեզի). 3. ցույց տվեք Յեվրոպայի քարտեզի վրա ծովային ուղին Ֆիննական ծովից մինչև Անգլիա, Սեվ ծովից մինչև Անգլիա:

ԽՍՀՄ ՍԱՀՄԱՆԱԿԻՑ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Աշխարհի քաղաքական քարտեզի վրա լավ յերևում է, վոր ԽՍՀ Միությունն իր արևմտյան և հարավային սահմանների յերկարությամբ սահմանակից է շատ պետությունների:

Մեր սահմանակից պետություններն են՝ արևմուտքում — Ռուսիան, Հունգարիան, Գերմանիան, Լիտվան, Լատվիան, Եստոնիան և Ֆինլանդիան. հարավում — Թյուրքիան, Իրանը, Ավղանիստանը, Չինաստանը, Տուվայի ժողովրդական հանրապետությունը, Մոնղոլական ժողովրդական հանրապետությունը, Մանջուրիան:

Արևելքում մեզ սահմանակից է միայն մի պետություն՝ Ճապոնիան:

Վարժարյուններ. — 1. Գտեք աշխարհի քաղաքական քարտեզի վրա ԽՍՀՄ սահմանակից պետությունները. 2. ցույց տվեք քարտեզի վրա ԽՍՀՄ բոլոր սահմանները:

ԽՍՀՄ ԲՆԱԿԱԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Խորհրդային Միության մեջ կա 186 միլիոնից ավելի բնակիչ։ Միությունն իր բնակչության կազմով բազմազգի յերկիր է. այստեղ ապրում են մոտ 60 տարբեր ժողովուրդներ. որինակ՝ ռուսներ, ուկրաինացիներ, բելոռուսներ, թուրքմեններ, ուզբեկներ, տաջիկներ, վրացիներ, հայեր, ադրբեջանցիներ, կարելներ, ֆիններ, ոսեր, աբխազներ, չեքեզներ, չեչեններ, ինգուշներ, մոնղոլներ, հրեաներ և ուրիշներ։

Ցարական Ռուսաստանի աստիճանավորներն ու վաճառականները ճնշում էին և շահագործում այդ բոլոր ժողովուրդներին։ Կառավարական հիմնարկություններում աիրապետում էր ռուսաց լեզուն, դպրոցներում դասավանդում էին միայն ռուսաց լեզվով։ Այդ բոլոր ժողովուրդներին կառավարում էին ռուս աստիճանավորները։

Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ հեղափոխությունն ազատագրեց Խորհրդային Միության ժողովուրդներին ճնշումից և շահագործումից։ Մեր Միության մեջ ապրող բոլոր ժողովուրդները հանդիսանում են Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միության լիիրավ անդամները (նկարը՝ էջ 9)։

ԽՍՀՄ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ

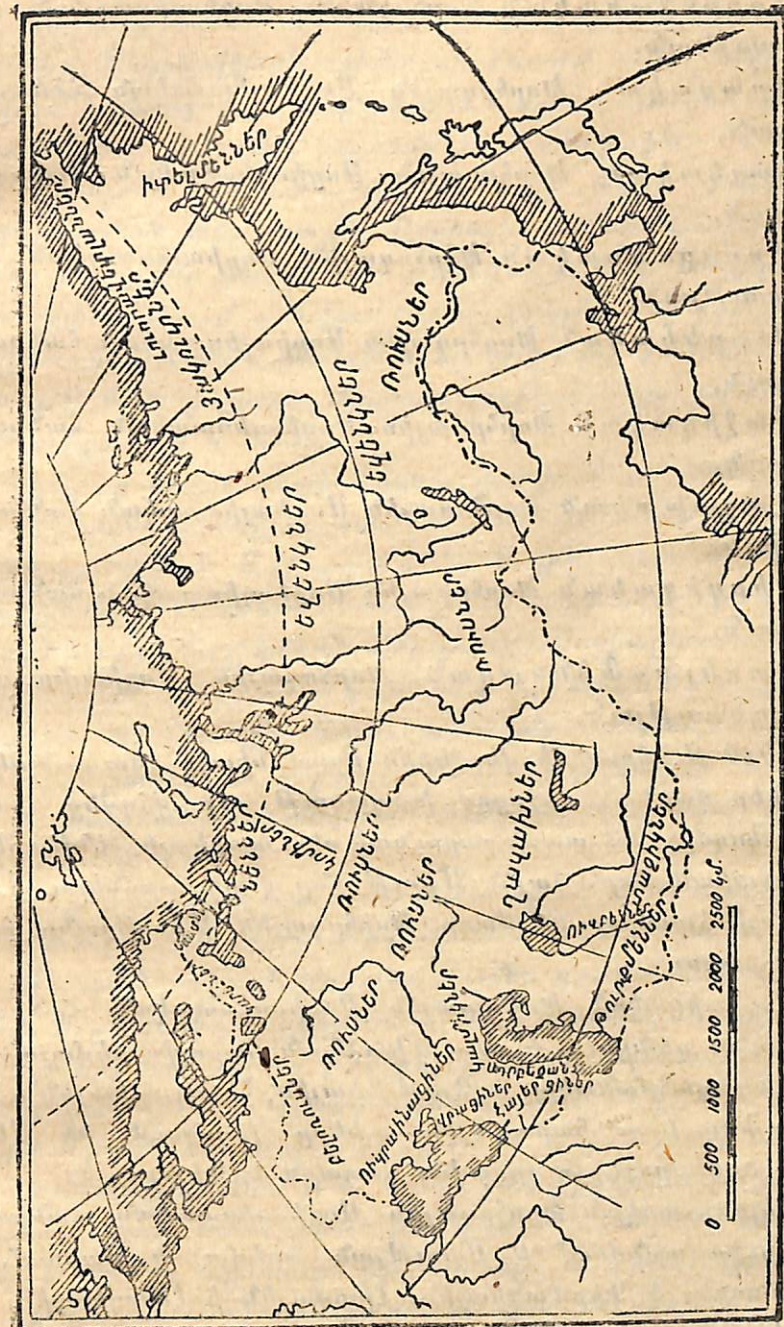
ԽՍՀ Միությունը կազմված է տասներկու Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություններից։ Այդ հանրապետությունները կամավոր կերպով միացել են և ստեղծել Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միություն։

Տանք առանձին-առանձին տասներկու Խորհրդային հանրապետությունների անունները՝

Ռուսաստանի Խորհրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Ուկրաինական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Բելոռուսական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

ԽՍՀՄ Ժողովուրդները

Ադրբեջանական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Վրացական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Հայկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Թուրքմենական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Ուզբեկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Տաջիկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Ղազախական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Կիրգիզական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն,

Կարելա-Ֆիննական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն:

1940 թ. հունիսի վերջերին Ռումինիայի հետ բանակցություններ վարելու միջոցով խաղաղությամբ վճռվեց Ռումինիայի կողմից 22 տարի շարունակ ոկուպացիայի յենթարկված Բեսարաբիան Խորհրդային Միությանը վերադարձնելու և Բուկովինայի հյուսիսային մասը Խորհրդային Միությանը հանձնելու հարցը:

Ուկրաինական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը գտնվում է մեր Միության հարավ-արևմտյան մասում, նա սահմանակից է Ռումինիային, Հունգարիային և Գերմանիային: Նրա հարավային ափերը լողողում են Սև և Ազովի ծովերը: Նրա գլխավոր քաղաքն է Կիևը:

Բելոռուսական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը գտնվում է Միության արևմտյան մասում, նա սահմանակից է Գերմանիային, Լիտվային և Լատվիային: Նրա գլխավոր քաղաքն է Մինսկը:

Կովկասիոնի լեռներից դեպի հարավ — Սև և Կասպից ծո-

վերի միջև գտնվում են յերեք խորհրդային հանրապետություններ՝ Անդրկովկասի արևմտյան մասում — Սև ծովի ափին գտնվում է Վրացական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Թբիլիսին): Անդրկովկասի արևելյան մասում — Կասպից ծովի ափին գտնվում է Ադրբեջանական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Բաքուն), իսկ Անդրկովկասի հարավային մասում գտնվում է Հայկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Յերևանը): Անդրկովկասի հանրապետությունները սահմանակից են Թյուրքիային և Իրանին:

Կասպից ծովից դեպի արևելք գտնվում են՝ Թուրքմենական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Աշխաբադը), Ուզբեկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Տաշքենդը), Տաջիկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Ստալինաբադը), Կիրգիզական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Ֆրունզեն), Ղազախական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Ալմա-Աթան):

Մեր Միության հյուսիս-արևմուտքում գտնվում է Կարելա-Ֆիննական ԽՍՀ (գլխավոր քաղաքն է Պետրոգրադսկը):

Մնացած ամբողջ տարածությունը զբաղվում է Ռուսաստանի Խորհրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրապետությունը, լորջ մյուս խորհրդային հանրապետություններից ամենամեծն է: Նրա գլխավոր քաղաքն է Մոսկվան՝ Խորհրդային Միության մայրաքաղաքը:

Վարժույթուններ. — 1. Գտեք ԽՍՀ Միության քաղաքական քարտեզի վրա տառերիկու խորհրդային հանրապետությունները և նրանց գլխավոր քաղաքները. 2. Անցկացրեք ԽՍՀ Միության ուրվագծային քարտեզի վրա կարմիր գիծ ցամաքային սահմաններով և հարևան պետությունների վրա զրեցեք նրանց անունները:

II ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԽՍ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ

ԴԻՐԲԸ, ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ ՅԵՎ ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կովկասը, վոր գտնվում է Սեվ և Կասպից ծովերի միջև, Կովկասիոնի լեռնաշղթայով բաժանվում է յերկու գլխավոր մասերի՝ լեռնաշղթայից հյուսիս գտնվում է Հյուսիսային Կովկասը, իսկ նրանից հարավ՝ Հարավային Կովկասը կամ Անդրկովկասը:

Վրացական ԽՍՀ գտնվում է Անդրկովկասի արևմտյան մասում:

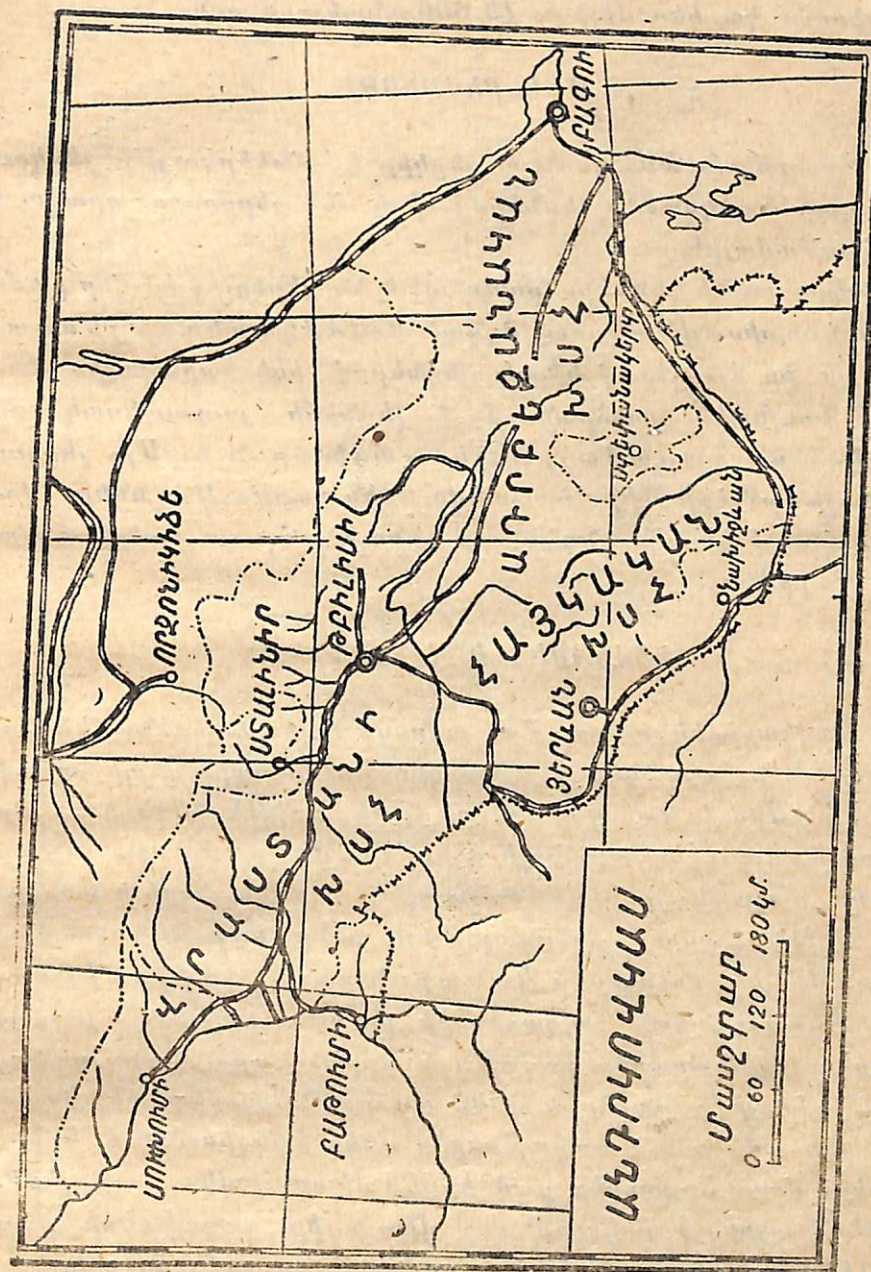
Վրացական ԽՍՀ զգալի մասը գտնվում է Սեվ ծովի ափին:

Վրացական ԽՍՀ անրապետությունը հյուսիսային կողմից յեզերում է Կովկասիոնի լեռնաշղթան, արևմուտքից նրա ափերը վրդողում է Սեվ ծովը, արևելքից և հարավից նրան սահմանակից են յեղբայրական հանրապետություններ՝ Ադրբեջանական ԽՍՀ անրապետությունը և Հայկական ԽՍՀ անրապետությունը, իսկ հարավ-արևմուտքից՝ Թյուրքիան:

Վրացական ԽՍՀ հյուսիսային և հարավային սահմանները լեռնոտ են, արևելյան սահմանին տարածվում են հարթավայրեր, արևմտյան սահմանը ձգվում է ծովափով:

Վրացական ԽՍՀ բռնած տարածությունը հավասար է 70.000 քառ. կմ.: Իր մեծությամբ Վրացական ԽՍՀ Անդրկովկասի կեսից քիչ է պակաս:

Հարևան յեղբայրական հանրապետությունների հետ համեմատած՝ Վրացական ԽՍՀ իր բռնած տարածությամբ զիջում է Ադրբեջանին, բայց կրկնակի անցնում է Հայաստանից:

Վրացական ԽՍՀ-ում կա 3,5 միլիոնից ավելի բնակչութիւն: Քաղաքներից ամենամեծն ու նշանավորը Թբիլիսին է: Թբիլիսում կա կես միլիոն 19.000 բնակչութիւն:

ՄԱԿԵՐԵՎՈՒՅԹԸ

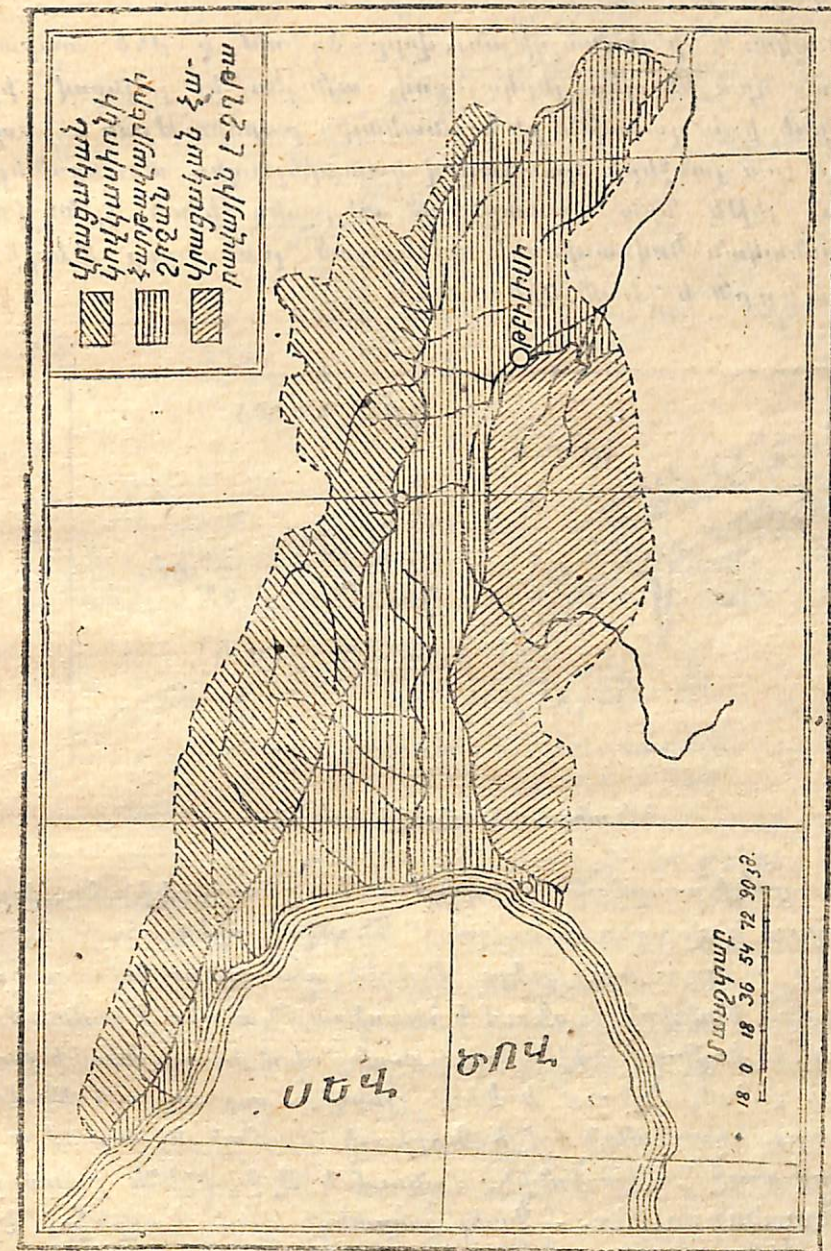
Վրացական ԽՍՀ լեռնոտ յերկիր է. մակերևութի յերկու յերրորդը ծածկված է լեռներով, իսկ մեկ յերրորդը դրավում են հարթավայրերը:

Վրաստանի լեռները բաժանված են յերկու գլխավոր խմբերի. հյուսիսային մասում ձգված է Կովկասիոնի լեռնաշղթան իր ճյուղերով և նախալեռներով, իսկ հարավային մասում նույնպես բարձրանում է լեռների յուրատեսակ մի խումբ — դա Հարավային լեռնաշխարհն է: Այդ յերկու լեռնաշխարհների միջև տարածվում են հարթութիւններ, վորոնք կրում են մի ընդհանուր անուն՝ Վրաստանի հարթավայրեր:

ԿՈՎԿԱՍԻՈՆԻ ԼԵՌՆԱՇՂԹԱՆ

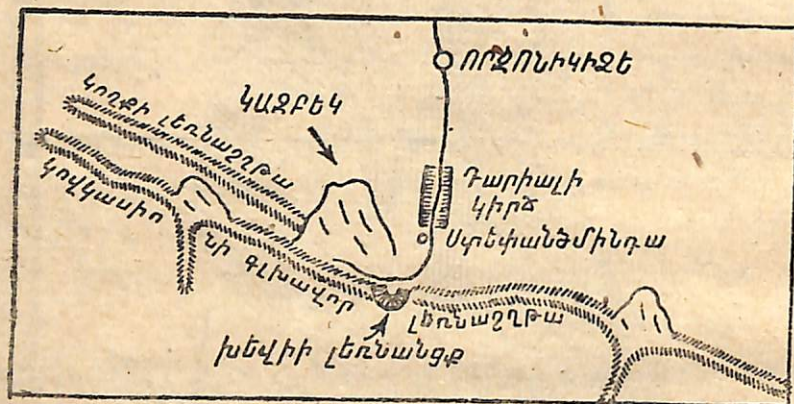
Կովկասիոնի լեռնաշղթան ամբողջ Կովկասի ամենամեծ լեռնաշղթան է: Նա ձգվում է հյուսիս-արևմուտքից դեպի հարավ-արևելք՝ Սեփ և Կասպից ծովերի միջև, գրեթե 1200 կմ. յերկարությամբ: Լեռնաշղթայի սկիզբն ու վերջը միանում են մոտակա դաշտավայրերին: Լեռնաշղթան ամենից ավելի բարձր է իր միջին մասում — լեռնաշղթայի հենց այդ կենտրոնական մասն է, վոր կոչվում է Կենտրոնական Կովկասիոնի:

Կենտրոնական Կովկասիոնի լեռնագագաթները շատ են բարձր: Ամենաբարձր գագաթն է Ելբրուսը: Ելբրուսը ծովի մակերևութից բարձր է 5630 մետր: Կենտրոնական Կովկասիոնի ամենամեծ գագաթներից մեկը հանդիսանում է Կազբեկը, վորը Ելբրուսից ցած է 600 մետր: Կովկասիոնի լեռնաշղթան աչքի յե ընկնում վոչ միայն իր գագաթների բարձրությամբ, այլ և իր փոված լայնքով: Նա ամենից ավելի նեղանում է լեռնաշղթայի սկզբում և վերջում, ինչպես նաև Կազ-

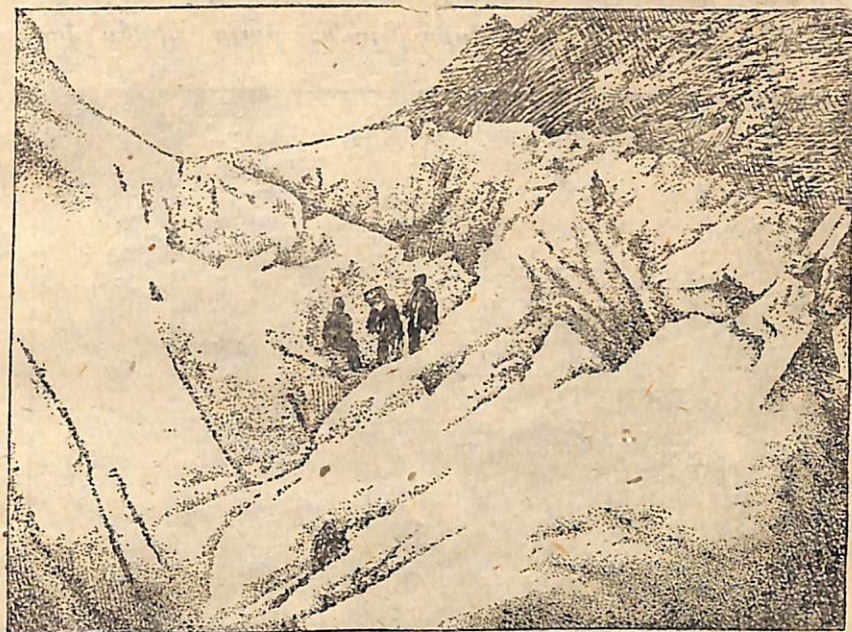
բեկ լեռան մոտերքը, բայց տեղ-տեղ նրա լայնությունը հասնում է 200 կմ.:

Կովկասիոնի լեռնաշղթան, վորը ձգվում է մեծ տարածության վրա ինչպես յերկայնքով, այնպես էլ լայնքով, իբր կատարների ու գագաթների նշանակալից բարձրության և սեպ, ապառաժոտ լանջերի պատճառով կատարելապես անանցանելի կլիներ, յեթե նրա կատարները տեղ-տեղ իջած չլինեյին: Կենտրոնական Կովկասիոնիի ամենացած լեռնանցքը Խեվիի լեռնանցքն է (կամ Կրեստովի):

Կենտր. Կովկասիոնիի քարտեզը

Կազբեկի ստորոտին գտնվում է Դարիալի կիրճը, վորը ծառայում է վորպես ճանապարհ՝ Անդրկովկասից դեպի Հյուսիսային Կովկաս: Այդ յերկու յերկրները միացնող ճանապարհն սկսվում է Թբիլիսիից, գնում է հյուսիսային ուղղությամբ, մոտենում է Կովկասիոնին, կտրում անցնում է այն Խեվիի լեռնանցքի միջով, մտնում է Խեվի (յերկիր, ուր ապրում են մոխեփերը), հետո անցնում է Դարիալի կիրճով և, այսպիսով, կտրելով վորջ Կովկասիոնին, մտնում է Որջոնիկիձե քաղաքը: Վարժուքյուններ. — Դաեք քարտեղի վրա՝ Կազբեկը, Երբուսը, Խեվիի լեռնանցքը, Դարիալի կիրճը, Որջոնիկիձե քաղաքը:

Հավերժաճյուն Կովկասիոնին

ԴԱՐԻԱԼԻ ԿԻՐՃԸ

Կազբեկի մոտ Կովկասիոնից հոսում են մի քանի աղմկալի գետեր, վորոնցից ամենից ավելի աչքի յե ընկնում Թեքը (Թեքի):

Թեքեք գետը, սկսած իր աղունքներից, հոսում է իր վրա կախված լեռնակույտերի միջով, գալարապտույտ անցնում է ապառաժոտ լեռների նեղ արանքներով և Ստեփաննոփոլիս գյուղի մոտ մտնում է Դարիալի կիրճը, վորը ամենախորն է բոլոր կիրճերից:

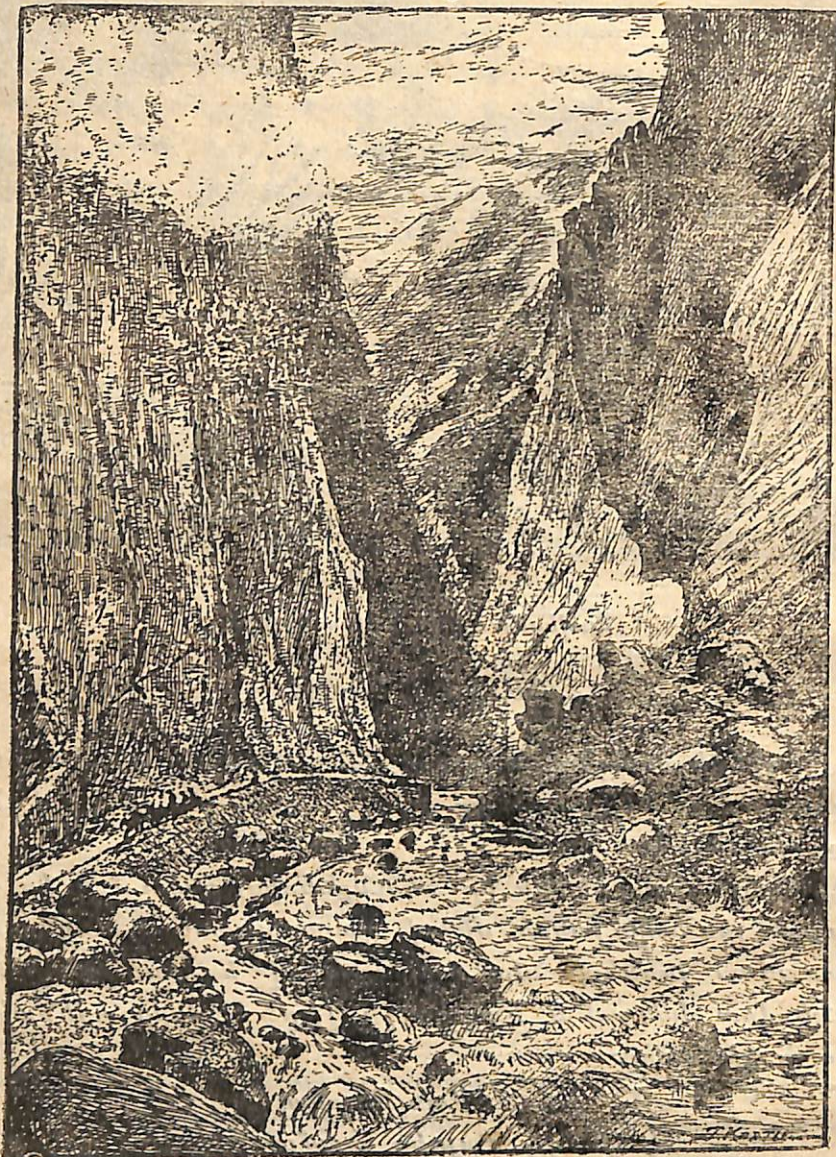
«Ո՛, դո՛ւ, դաժան Դարիալ,

Վորջ լերկ ժայռից հնամյա...»

ասում է մոխեփական յերգը: Յեվ, իսկապես, Դարիալի կիրճը քարակույտերից ու ժայռերից կազմված վիթխարի մի ծածկ է: Դարիալի կիրճը համեմատաբար լայն է Ստեփաննոփոլիսից:

գյուղի մոտ, վերտեղից և սկսվում է նա: Այստեղ գտնվում է բավական ընդարձակ մի գոգավորություն, բայց կիրճը վորջան

Դարիալի կիրճը

հեռանում է Ստեփանյանի գյուղից, այնքան ավելի յե խորանում, ժայռերն ավելի յեն մոտենում իրար. գյուղից մի 10 կմ. հե-

ռավորության վրա գտնվում է կիրճի ամենանեղ տեղը: Այստեղ Դարիալի լայնությունը 80 մետրից ավելի չէ: Դարիալի կիրճի ընդհանուր տարածությունը 15 կմ. է: Արևի շողշուղուն ճառագայթները յերկարատե չեն ընկնում Դարիալի կիրճը. նա զրեթե միշտ գտնվում է բարձր լեռների ստվերում: Այստեղ բուսականությունն աղքատ է, ժայռերն ու ապառաժները զրկված են բուսական ծածկույթից: Կիրճը չի զրավում վոչ թռչուններին, վոչ գաղաններին: Յերբեմն միայն լեռային արծիվն է սավառնում սեպ ապառաժների գլխին, կամ ծիծեռնակներն են ուրախ ճիչերով սլանում կապույտ յերկնքում: Այստեղ՝ կիրճում, կատարյալ լուռություն կթագավորեր, յեթե թերեք զետի անեղ մոնչյունը չարթնացներ շրջակա վայրերը: Այդ մռայլ տեղերից անցնող ճամբորդն արտասովոր հրճվանք է զգում, գիտենալով, վոր ուրիշ յերկրներում դժվար թե հանդիպի Դարիալի նման վեհ բնություն:

ԿՈՎԿԱՍԻՈՆԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՃՅՈՒՂԵՐԸ

Կովկասիոնի լեռնաշղթան հարավային ուղղությամբ կազմում է շատ ճյուղեր, նրանցից ամենագլխավորները յոթն են՝ Սուրամի կամ Քարթլի-Իմերեթի լեռնաշղթան — բաժանվում է Կենտրոնական Կովկասիոնից և ձգվում Բորժոմի ուղղությամբ. նա բաժանում է Վրաստանը յերկու գլխավոր մասերի՝ նրանից դեպի արևելք գտնվում է Արևելյան Վրաստանը, դեպի արևմուտք — Արևմտյան Վրաստանը. Քարթլի լեռնաշղթան, վոր բաժանվում է Կովկասիոնից Բորբալո լեռան մոտ և ձգվում Թբիլիսի ուղղությամբ, գտնվում է Սուրամի լեռնաշղթայից դեպի արևելք. Կախեթի լեռնաշղթան ճյուղավորվում է Կովկասիոնից նույն Բորբալո լեռան մոտ և ձգվում Քարթլի լեռնաշղթային զրեթե զուգահեռ. Ռաճայի լեռնաշղթան — բաժանվում է Կովկասիոնից Սուրամի լեռնաշղթայից դեպի հարավ և ձգվում Քութաիսի ուղղությամբ. Ռաճա-Սվանական լեռնաշղթան — բաժանվում է Կովկասիոնից Պասիսթա լեռան մոտ. այդ լեռնաշղթայի հարավային մասը կոչվում է Լեչխումի լեռնա-

սիանի լեռնաշղթան — միանում է Մեսիսի լեռնաշղթային Բախմարոյի մոտ և բռնում հյուսիսից-հարավ ուղղութիւնը. Ձախիսի լեռնաշղթան — գտնվում է Թրիալե-

Արարատյան վրաստանը

թի լեռնաշղթայից հարավ և ձգվում է հյուսիսից-հարավ:

Հարավային լեռնաշխարհի լեռնաշղթաները, Կովկասիոնիի հետ համեմատած, ավելի ցած են: Բացի վերևում հիշված չորս գլխավոր լեռնաշղթաներից, այս շրջանում կան և՛ շատ այլ լեռնաշղթաներ, վորոնք հանդիսանում են այդ գլխավոր լեռնաշղթաների ճյուղավորութիւնները և ձգվում են զանազան ուղղութիւնով:

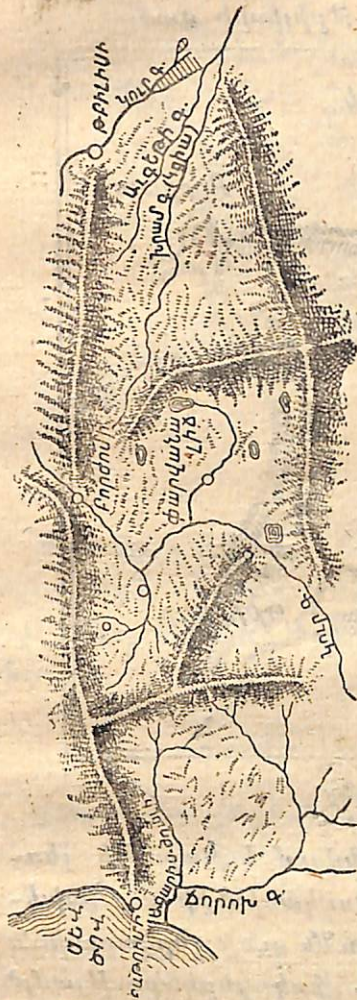
Սուրամի լեռնաշղթան է, վոր միացնում է Կովկասիոնի և Հարավային լեռնաշխարհի լեռնաշղթաները:

Վարժուրյուններ. — Գտեք բարեզրի վրա Հարավային լեռնաշխարհի լեռնաշղթաները:

ՀԱՐԹԱՎԱՅՐԵՐԻ ՇՐՋԱՆԸ

Ինչպիսի գիտենք, Վրաստանում Կովկասիոնիի և հարավային բարձրավանդակի միջև տարածվում են հարթութիւններ. հենց այդ շրջանն է, վոր կոչվում է հարթավայրերի շրջան:

Հարթավայրերի շրջանում կա յերեք գլխավոր հարթութիւն. դրանցից մեկը դաշտավայր է — Կովսիդայի դաշտավայրը, իսկ մնացած յերկուսը՝ Քարթլի հարթութիւնը և Կախեթի հարթութիւնը դաշտավայրեր չեն:

Հարավային վրաստանը

Կովսիդայի դաշտավայրը տարածվում է Սեվ ծովի վող Վփոլ՝ բռնելով բավական լայն շերտ, իսկ ծովից դեպի արևելք աստիճանաբար նեղանում է: Այդ դաշտավայրն ունի յեռանկյունու ձև (հիմքը մոտենում է ծովափին, իսկ զագաթը հասնում է Զեաստֆոնի): Կովսիդայի դաշտավայրը թեթևակի թեքվում է դեպի Սեվ ծովը, նրա ամենացած դիրքը գտնվում է ծովափին, իսկ դեպի արևելք աստիճանաբար բարձրանում է: Կովսիդայի դաշտավայրում գտնվող քաղաքները ծովի մակերևույթից բարձր են՝ Բաթում — 3 մ., Փոթին — 4 մ., Սուխումին — 10 մ., Մամորեղիան — 28 մ., Մախարադե քաղաքը — 70 մ., Ցխակայա քաղաքը — 104 մ., Զուգդիդին — 134 մ., Քութաիսին — 164 մ.:

Քարթլի հարթութիւնն ընկած է Սուրամիի և Քարթ-

լի լեռնաշղթաների միջև: Դա քիչ բարձր է Կովսիդայի դաշտավայրից և հասնում է 400—800 մետր բարձրութիւն (ծովի մակերևույթից): Քարթլի հարթութիւնը վրա գտնվող քաղաքները ծովի մակերևույթից բարձր են՝ Գորին — 600 մ., Թբիլիսին — 404 մ.: Քարթլի հարթութիւնը բարձրանում է դեպի

Կախեթի հարթությունը գտնվում է Կախեթի լեռնաշղթայից արևելք և տարածվում է Կովկասիոնիի ու Կախեթի լեռնաշղթայի միջև։ Այս հարթությունն ունի յերկարավուն ձև, լայնությամբ հավասար է 160 կմ, իսկ յերկարությամբ՝ 160 կմ.։ Կախեթի հարթությունն աստիճանաբար լայնանում է հարավ-արևելյան ուղղությամբ։ Կախեթի հարթությունն ավելի ցած է Քարթլի հարթությունից, բայց ավելի բարձր է Կովսիդայի դաշտավայրից։ Կախեթի հարթությունը ծովի մակերևույթից բարձր է 200—700 մետր։

24

[illegible]

Վարժություններ. — Գտե՞ք քարտեզի վրա Վրաստանի գրեթե ամբողջ հարթավայրերը՝ Կոլխիդայի դաշտավայրը, Քարթլի հարթությունը, Կախեթի հարթությունը և Զավախեթի բարձրավանդակը:

Վրաստանն ընդհանրապես տաք կլիմա ունեցող յերկիր ե։ Սակայն նրա տարբեր մասերում կլիման ունի իր առանձնահատկությունները։

Իսկ Արևելյան Վրաստանում ձմեռն ավելի խիստ է, մա-
նավանդ Քարթլի հովտում: Այստեղ լինում է մեծ սառնամա-
նիք: Քարթլի-Իմերեթի լեռնաշղթան կտրում է Սեպ ծովից փչող

քամիները ճանապարհը, այդ պատճառով ել ծովի ազդեցու-
թյունն ավելի թույլ է: Դրա հետ մեկտեղ Քարթլի հարթու-
թյունն ավելի բարձր դիրք ունի, և, ինչպես մեզ հայտնի չէ,
բոլոր բարձր դիրք ունեցող վայրերում շատ ավելի ցուրտ է:
Նույնպիսի ցուրտ լինում է և՛ Ջավախքի բարձրավանդակում:

Առանձնապես մեծ սառնամանիք է լինում լեռնային շրջ-
աններում, լեռների գագաթներին ու կատարներին: Կովկա-
սիոնի բարձր լեռներին ամբողջ տարին ձյուն կա: Այստեղ կան
նաև շատ սառցադաշտեր: Միայն այն կիրճերում, վորոնք բաց
յեղ ունեն Սև ծովի վրա, ջերմությունը թափանցում է
խորքը՝ բավական հեռու:

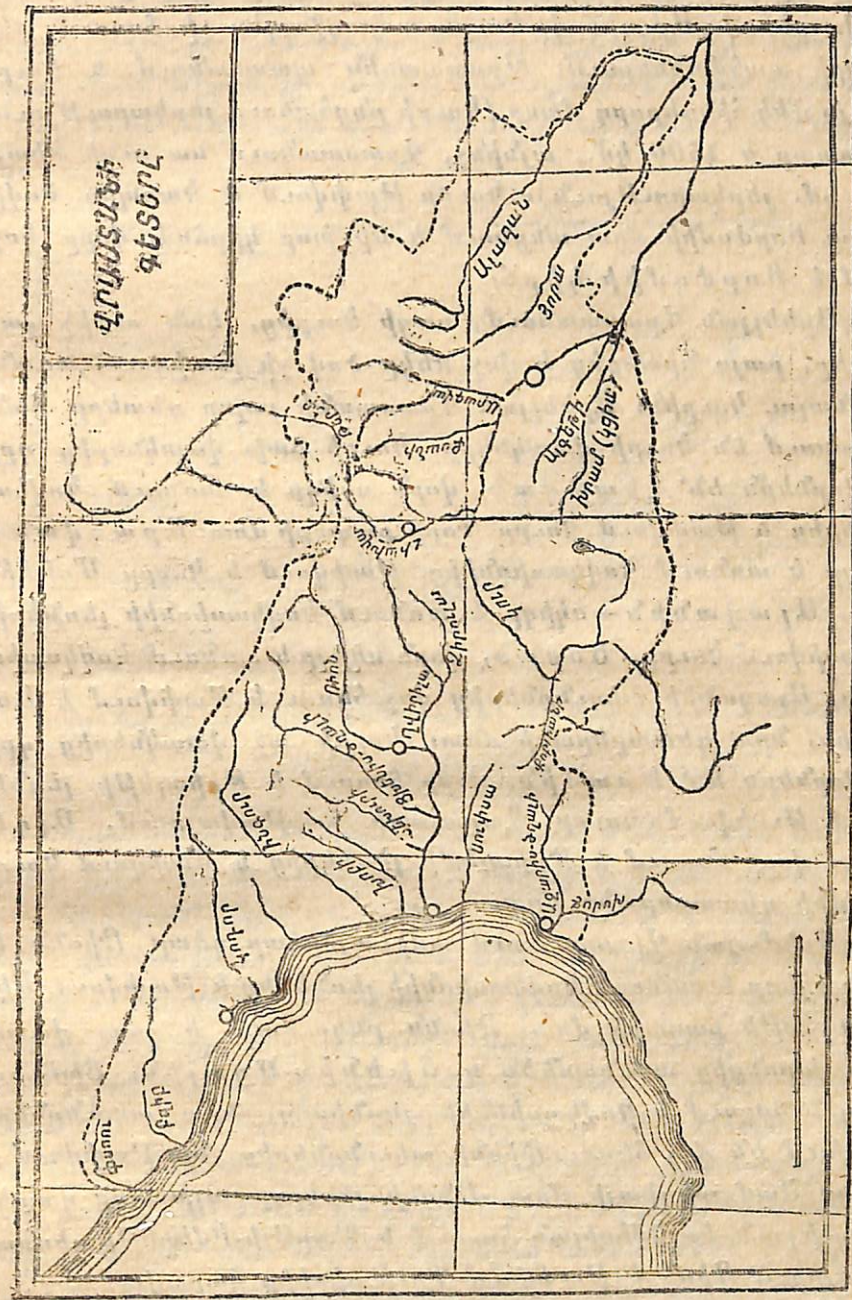
Մթնոլորտային տեղումներով շատ հարուստ է Արևմտյան
Վրաստանը, վորը կրում է Սև ծովի ազդեցությունը: Արևե-
լյան Վրաստանում մթնոլորտային տեղումներն ավելի քիչ են,
վորովհետև Սև ծովը նրա վրա ավելի քիչ ազդեցություն ունի:

ԳԵՏԵՐԸ ՅԵՎ ԼՃԵՐԸ

Վրաստանում շատ գետեր կան, նրանցից ամենանշանա-
վորներն են՝ Կուրը (Մոկվարի) և Ռիոնը: Կուրը հոսում է
Արևելյան Վրաստանով, իսկ Ռիոնը վտուգում է Արևմտյան
Վրաստանը:

Կուրն սկիզբ է առնում Արսիանի լեռնաշղթայից: Արսիանի
լեռնաշղթայի լանջերը ծածկված են անտառներով, բայց նրա
կատարն անտառազուրկ է: Խոտառատ և ծաղկաշատ Արսիա-
նից սկիզբ են առնում շատ աղբյուրներ, վորոնցից Մար-
ջրիս-Ծղարոն և Մարգալիսիս-Ծղարոն հանդիսանում են Կուր
գետի գլխավոր աղբյուրները:

Այդ աղբյուրները դուրս են գալիս ժայռերից. նրանցից
գոյացած առվակներն իրար միանում են գեռ լեռնաշղթայի
կատարին և ապա լանջերից իջնում են հովիտ՝ կազմում Կուր
գետը: Կուրի աղբյուրները և նրա վերին հոսանքի մի մասը,
մինչև Կարծախի լիճը, գտնվում են Թյուրքական Հանրապե-
տության սահմաններում: Հասնելով այդ լճին, Կուրը մտնում
է Վրաստանի սահմանները և վտուգում Վրաստանը մինչև Ղա-

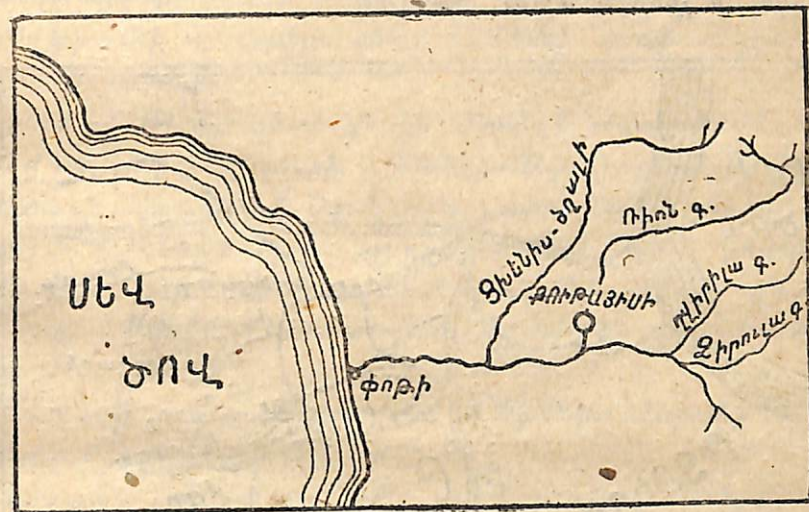
դայազի տափաստանները (Ղարայազի տափաստանները մոտ են Թբիլիսին), իսկ այստեղից Կուրը հոսում է Աղբբեջանի հարթավայրերով: Այսպիսով, Կուրն ամբողջապես չի հոսում մեր յերկրի սահմաններում: Վրաստանին պատկանում է Կուրի միայն մեկ հինգերորդ մասը (Կուրի ընդհանուր յերկարությունը հավասար է 1500 կմ., այնինչ, Վրաստանում նա ունի միայն 300 կմ. յերկարություն): Կուրը թափվում է Կասպից ծովը: Կուրը Բորժոմիի մոտ անցնում է մի խոր կլրճով, վորը կոչվում է Բորժոմիի կիրճ:

Արևելյան Վրաստանում, բացի Կուրից, կան ուրիշ շատ գետեր, բայց նրանցից և վոչ մեկը ծով չի թափվում առանց միանալու Կուրին: Արևելյան Վրաստանի բոլոր գետերը հանդիսանում են Կուրի վտակները: Կուրի ձախ վտակներից գլխավորներն են՝ Լիախվան, վորն սկիզբ է առնում Կովկասիոնիից և թափվում Կուրը Գորի քաղաքի մոտ: Արագվան՝ սկիզբ է առնում Կովկասիոնիից, թափվում է Կուրը Մցխեթի մոտ: Ալագանին՝ սկիզբ է առնում Կովկասիոնիի լեռներից և թափվում Կուրը: Յորան, վորն սկիզբ է առնում Կովկասիոնիից, Ալագանիի ակունքներից վոչ հեռու և թափվում է Ալագանին, նրա գետաբերանի մոտ: Կուրի աջ վտակներից գլխավորներն են՝ Խրամին, վորը հոսում է Թրիալեթի լեռներից և թափվում Կուրը Ղարայազի հարթավայրում, Ալգեթին, վորը հոսում է Թրիալեթի լեռներից և թափվում Կուրը Խրամիի գետաբերանի մոտ:

Արևմտյան Վրաստանում ամենայնրկար գետը Ռիոնն է, վորն սկիզբ է առնում Կովկասիոնիի լեռներից և թափվում Սեվ ծովը Փոթի քաղաքի մոտ: Ռիոնն ընդունում է շատ վտակներ, վորոնցից ամենամեծն է Յիսենիս-Շղալին: Յիսենիս-Շղալին հոսում է Կովկասիոնիի լեռներից, նրա ակունքները գտնվում են վոչ հեռու Ռիոնի ակունքներից, նա թափվում է Ռիոնը Սամարեզիայի մոտ: Ռիոնի յերկրորդ գլխավոր վտակը Կվիրիլան է: Կվիրիլան հոսում է Քարթլի-Իմերեթի լեռնաշղթայից և Ռիոն է թափվում Քուրթախիից հարավ:

Բացի Ռիոնից, Արևմտյան Վրաստանում Սեվ ծովն են

թափվում Ինգուր գետը, Կոզոր գետը և Բզիբի գետը: Այս բոլոր գետերն ել սկիզբ են առնում Կովկասիոնիի լեռներից: Ճորոխ գետը դուրս է գալիս Թյուրքիայից, նա Վրաստանին է պատկանում միայն իր ստորին հոսանքում: Ճորոխը թափվում է Սեվ ծովը Բաթումիի մոտ: Ճորոխի աջ վտակն է Աջարիս-Շղալին:

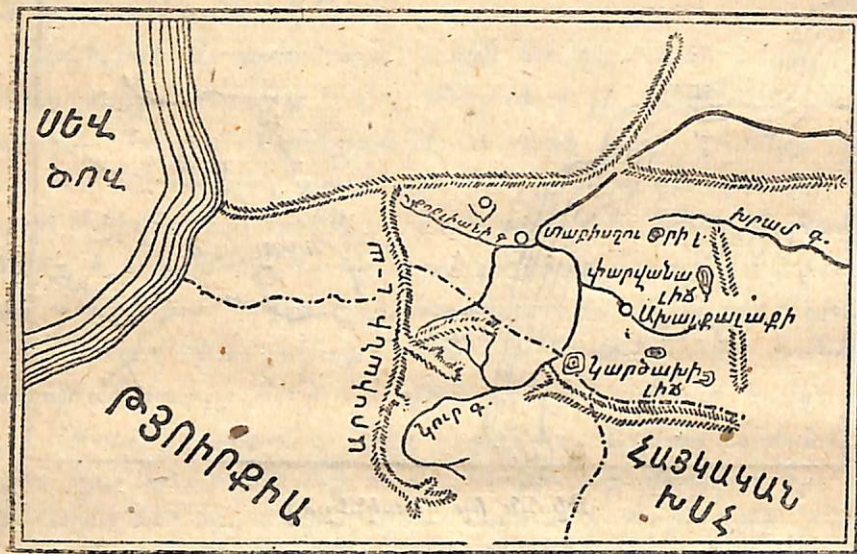

Ռիոնն իր վտակներով

Կովկասիոնիի լեռներից հոսող Յորա և Ալագանի գետերի համար ջրբաժան է հանդիսանում Կախեթի լեռնաշղթան: Ռիոնը և Յիսենիս-Շղալին միմյանցից բաժանում է Ռաճա-Սվանական լեռնաշղթան: Ինգուրի և Յիսենիս-Շղալիի համար ջրբաժան է հանդիսանում Սվանական լեռնաշղթան: Վրաստանի գետերի հոսանքի ուղղությունն ըստ մակերևույթի թեքության յերկու տեսակ է: Արևելյան Վրաստանի բոլոր գետերը հոսում են դեպի Կասպից ծովը. այստեղ միագետային սիստեմ է՝ Կուրի սիստեմը, իսկ Արևմտյան Վրաստանի գետերը բոլորն ել հոսում են դեպի Սեվ ծովը: Այստեղ կան մի քանի գետային սիստեմներ, վորոնցից ամենամեծն է Ռիոնի սիստեմը: Կուրի և Ռիոնի սիստեմները բաժանում է Քարթլի-Իմերեթի լեռնաշղթան: Այսպիսով, Քարթլի-Իմերեթի լեռնա-

շղթան հանդիսանում է Վրաստանի գետերի գլխավոր շրջ-
բաժանը:

Վրաստանում աչքի ընկնող մեծությամբ լճեր քիչ կան: Լճերի
ամենից ավելի հանդիպում ենք Զավախեթում, վորը կարելի չե-
անվանել Վրաստանի լճային աշխարհը: Այստեղ են գտնվում
Վրաստանի ամենամեծ լճերը՝ Փարվանա լիճը, Կարծախի լիճը,
Տաբիսդուրի լիճը և այլն:

Զավախեթի լճերը

Մյուս լճերից թվենք Պալիաստումի լիճը — Սեվ ծովի ա-
փին, Ռիոնի գետաբերանի մոտ, Խարիսթվալան — Ռաճայի
լեռնաշղթայի վրա, Կելի լիճը — Քասանի գետի ափունքի մոտե-
քը, Բազալեթի լիճը — Դուշեթի քաղաքի մոտ, աղի լճերը և Կու-
միսի լիճը — Թբիլիսիի շրջակայքում, Ռիցան — Աբխազիայում:

Վարժուքյուն. — Գտեք քարտեզի վրա Վրաստանի գետերն
ու լճերը:

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՆՁԻՆ ՄԱՍԵՐԸ

Ամեն ուղղությամբ լեռներով կտրտված Վրաստանում կան
շատ առանձին մասեր՝ Կախեթի, վորը գտնվում է Յորա և

Ալազանի գետերի ավազանում. նա բաժանվում է յերկու մա-
սի՝ Ներքին Կախեթի, վորը վրոգվում է Ալազանի գետով
և Գարե-Կախեթի, վորի միջով հոսում է Յորան: Այսպի-
սով, Կախեթի լեռնաշղթան Կախեթին բաժանում է յերկու մասի:

Քարթլի — Լիախվա — Քասանի և Արագվա գետերի ավա-
զանում, ինչպես և Կուր գետի միջին հոսանքի վերին մասում՝
Բորժոմիի կիրճից մինչև Ղարայազի:

Իմերեթի — Կվիրկիա գետի և Ռիոնի գետի միջին հո-
սանքի ավազանում:

Ռաճա — Ռիոնի գետի վերին հոսանքի ավազանում:

Սվանեթի — Ինգուրի և Յիսենիս-Մղալի գետերի վերին
հոսանքների ավազանում: Սվանեթին բաժանվում է յերկու մա-
սի՝ Վերին Սվանեթի, վորը վրոգվում է Ինգուրի գետով և
Ներքին Սվանեթի, վոր վրոգվում է Յիսենիս-Մղալի գետով:
Այսպիսով, Սվանական լեռնաշղթան Սվանեթին բաժանում է
յերկու մասի:

Մենգրելիա — տարածվում է Յիսենիս-Մղալի միջին
հոսանքից մինչև Սեվ ծովը:

Գուրիա — ընկած է Ռիոնի գետի ներքին հոսանքից դե-
պի հարավ, մինչև Մեսխեթի լեռնաշղթան՝ Սեվ ծովի ափին:

Մեսխեթի և Զավախեթի — Կուր գետի վերին հոսան-
քի ավազանում:

Բորչալո — Խրամի և Ալգեթի գետերի ավազանում:

Մթիռլեթի և Փշավ-Խեվսուրեթի — Արագվի գե-
տի ափունքներում:

Թուշեթի — Ալազանի գետի ափունքում:

Խելի — Թերեք գետի ափունքներում:

Այսպիսով, Վրաստանի այս անկյուններից Սեվ ծովի ափե-
րին անմիջապես հարում են՝ Մեգրելիան և Գուրիան: Ըստ
իրենց մակերևույթի մեծ մասամբ հարթություններ են՝ Մեգ-
րելիան, Իմերեթին, Քարթլին, Կախեթին, իսկ մնացածները
մեծ մասամբ լեռնոտ են:

Վարժուքյուն. — Գտեք քարտեզի վրա Վրաստանի այս ան-
կյունները:

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԻՆՔՆՍՎԱՐ ՄԱՍԵՐԸ

Վրացական խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության կազմում մտնում են յերեք ինքնավար մասեր՝ Աբխազական խորհրդային Սոցիալիստական Ինքնավար Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Սուխումի), Աջարական խորհրդային Սոցիալիստական Ինքնավար Հանրապետությունը (գլխավոր քաղաքն է Բաթումի) և Հարավ-Ոսեթական ինքնավար մարզը (գլխավոր քաղաքն է Ստալինի իրին)։

Աբխազական խորհրդային Սոցիալիստական Ինքնավար Հանրապետությունը գտնվում է Վրաստանի հյուսիս-արևմտյան մասում, Սև ծովի ափին։

Աջարական խորհրդային Սոցիալիստական Ինքնավար Հանրապետությունը գտնվում է Վրաստանի հարավ-արևմտյան մասում, Սև ծովի ափին։

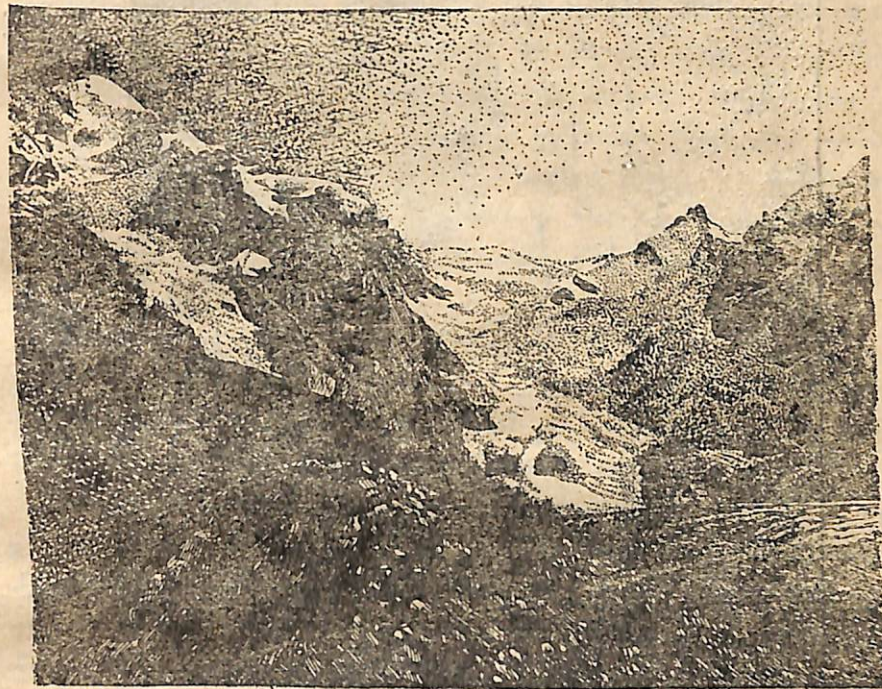
Հարավ-Ոսեթական ինքնավար մարզը գտնվում է Քարթլիի հարթությունից հյուսիս, Կովկասի լեռնաշղթայի հարավային լանջերին։

Վարժույթուններ. — 1. Գտեք քարտեզի վրա Աբխազական ԽՍՀ, Աջարական ԽՍՀ և Հարավ-Ոսեթական ինքնավար մարզը՝ իրենց գլխավոր քաղաքներով։ 2. Վրաստանի ուրվագծային քարտեզի վրա կարմիր գիծ անցկացրեք Աբխազիայի, Աջարիայի և Հարավ-Ոսեթի սահմաններով և համապատասխան տեղերում գրեցեք նրանց գլխավոր քաղաքների անունները։

ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԿՅԱՆՔԸ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒՄ

Կլիման. — Լեռնային շրջաններում կլիման ընդհանրապես ավելի ցուրտ է, վորովհետև վորքան տեղի դիրքը բարձր է լինում, ջերմությունն էլ այնքան պակաս է լինում։ Ահա թե ինչու ամառվա շոգին հարթավայրերի բնակիչները գերադասում են ամառն անցկացնել ամառանոցներում՝ լեռներում։ Սակայն, դրա փոխարեն լեռներում ձմեռը միշտ խիստ է լինում։ Այնտեղ ձմեռը շուտ է գալիս, իսկ ամառը՝ ուշ։ Տաք յեղա-

նակը կարճատև է լինում վոչ միայն ամբողջ տարվա ընթացքում, այլ, նույնիսկ, առանձին որվա ընթացքում։ Բարձր լեռների կատարներն ու գագաթները սովեր են զցում տեղական բնակավայրերի վրա, և արևը շատ կարճատև է տաքացնում ու շուտով թափվում է լեռների հետևը։ Ճանապարհները դեռ աշնան կեսին ծածկվում են ձյունով, և հաճախ խոր ձյունը, բուքն ու փոթորիկը և ձյան կույտերը դժվարացնում են շարժումը, իսկ յերբեմն ամբողջ ձմեռվա ընթացքում հաղորդակցությունը բոլորովին կտրվում է վորոշ տեղերում։

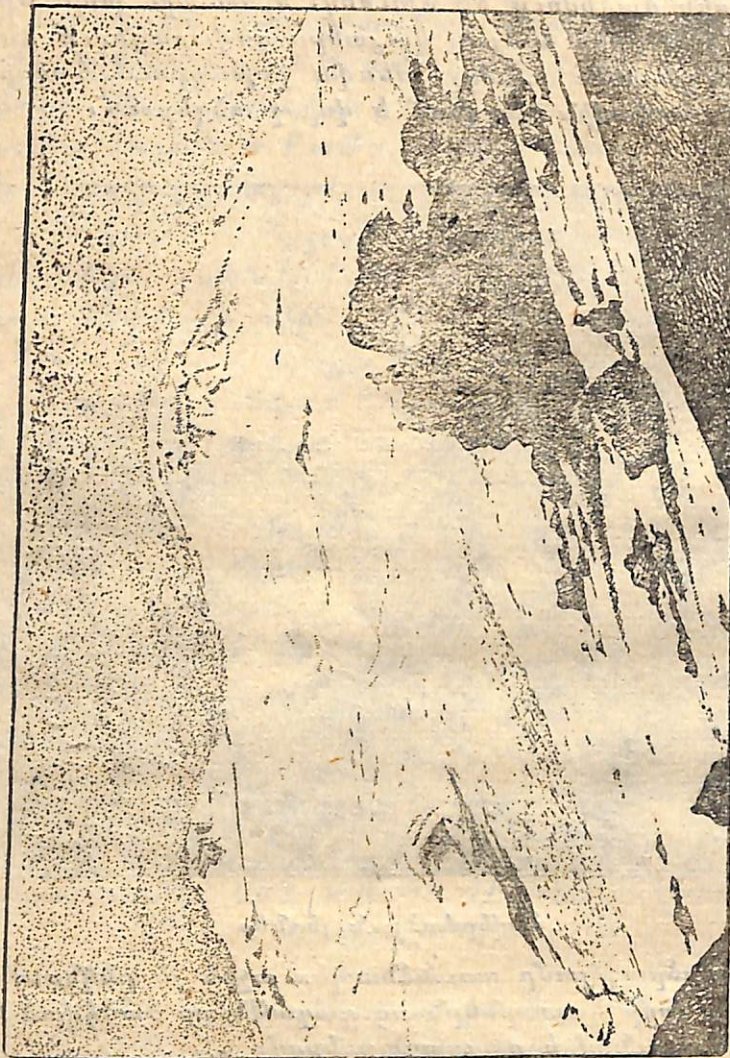

Հավերժաձյուն լեռներ

Իր բարձրությունը առանձնապես աչքի յե ընկնում Կովկասի լեռներին, վորի կատարներն ու գագաթները ծածկված են հավերժական ձյունով և սառցադաշտերով։

Սակայն Հարավային լեռնաշխարհը, Կովկասի լեռների հետ համեմատած, ունի աննշան բարձրություն. նրա գագաթներն ու կատարները չեն ծածկվում հավերժական ձյունով, վորովհետև նրա գագաթներից վոչ մեկը ձյան սահմանագծից չի բարձրանում։ Հարկավոր է միայն նշել, վոր այստեղ ավելի բարձր

մասերում շուտ ե ձյուն գալիս և նստում ե գրեթե մինչև ամառվա կեսը: Այսպիսով, Հարավային լեռնաշխարհը, Կովկասիոնիի հետ համեմատած, ավելի պակաս ցուրտ շրջան ե: Այստեղ ցուրտը մեղմանում ե, վորովհետև Հարավային լեռնաշ-

ՆԱԿԻՆԻՍ

խարհը, ի տարբերություն Կովկասիոնիի, ընկած ե ավելի հարավ և ավելի մոտ ե տաք յերկրներին: Բացի դրանից, Կովկասիոնին պաշտպանում ե մեր յերկիրը հյուսիսային ցուրտ քամիներից և, հետևաբար, Հարավային լեռնաշխարհում, վորը

նրանից ավելի հարավ ե գտնվում, չի լինում այնպիսի սառնամանիք, վորպիսին կա Կովկասիոնիի կատարներին, գագաթներին և հյուսիսային լանջերին:

Սեվ ծովն ազդում ե Կովկասիոնիի հյուսիս-արևմտյան և Հարավային լեռնաշխարհի արևմտյան մասերի վրա, դրա համար ել լեռնային շրջանների այդ մասերում ձմեռն ավելի մեղմ ե, մթնոլորտային տեղումներն ավելի շատ են: Մեր լեռնային շրջանների մնացած մասերում ծովի ազդեցությունը թույլ ե: Ճիշտ ե, լեռնային ողի ցուրտ շերտերում մթնոլորտային տեղումներ կարող են առաջանալ նույնիսկ աննշան քանակությամբ բարձրացած գոլորշուց, բայց նկատի ունենալով այն, վոր մեր լեռնային շրջանների կենտրոնական և արևելյան մասերում ծովի ազդեցությունն ավելի թույլ ե, և Սեվ ծովից փչող քամիներն արևմտյան մասերի հետ համեմատած ավելի սառավ են ամպեր հավաքում, այդ իսկ պատճառով այստեղ կլիման ավելի չոր ե:

Բ ու ս ա կ ա ն ու թ յ ու ն ը և կ ե ն դ ա ն ա կ ա ն ա շխարհը. — Լեռնային շրջաններում բուսականությունը ճոխ ե և բազմազան: Լեռների ստորոտներին բուսականությունն անտառներում այնպիսին ե, ինչպես հովիտներում — սաղարթավոր տեսակը՝ կաղնի, հաճարի, նշտարի, լորի, տխկի և այլն: Այդպիսի բույսերի մեծ մասամբ կարելի յե հանդիպել ծովի մակերևույթից մինչև մեկ կիլոմետր բարձրության վայրերում: Ավելի բարձր տեղերում սկսվում են խառն անտառներ, ուր իրար կողքի աճում են ծառերի սաղարթավոր և փշատերև տեսակները. այստեղ կաղնիների, հաճարիների և շագանակենիների կողքին հպարտորեն վերև են ձգվում անուշաբույր և բարեձև նոճիներն ու յեղնինները: Այսպես շարունակվում ե մոտավորապես մինչև մեկ և կես կիլոմետր (ծովի մակերևույթից): Ավելի բարձր՝ ամբողջ տարածությունը բռնում են համատարած փշատերև անտառները. ամեն կողմ յերևում են միայն նոճիներ, յեղնիններ և արծաթափայլ կեչիներ: Փշատերև անտառները տարածվում են մոտ յերկու կիլոմետր բարձրության վրա (ծովի մակերևույթից): Իսկ հեռվում՝ ավելի բարձր

մասերում անտառն աստիճանաբար նոսրանում ե, և սկսվում են թփուտները, վորոնց հաջորդում են ալպյան մարգագետինները, վորոնք ձգվում են մինչև ձյան սահմանագիծը՝ հարուստ խիտ ու բարձր խոտերի մեջ ցած ու ցրիվ աճող բազմազան ծաղիկներով: Ձյան սահմանագծից քիչ բարձր սկսվում ե ձյան և սառցի թափավորությունը:

Կազբեկ (Մեկնվալաբ-Ծվելի)

Այսպիսով, բուսականությունը լեռներում փոխում ե իր դեմքը՝ նայած տեղի բարձրության, վորովհետև վորքան բարձր՝ այնքան պակասում ե ջերմությունը, և նման բարձր վայրերում կարող են աճել միայն այնպիսի բուսական տեսակներ, վորոնք հարմարվել են ցուրտ միջավայրին և հեշտությամբ են դիմա-

նում կլիմայի խստությունն ու դաժանությունը: Ըստ բույսերի դասավորման կարելի յե դատել, թե ինչպիսի վայրում ենք մենք գտնվում՝ տաք, թե ցուրտ յերկրում: Բուսական աշխարհը — դա կլիմայի յուրատեսակ հայելի յե, վոր արտացոլում ե նրա տեղական առանձնահատկությունները:

Ճոխ և բազմազան անտառային բուսականությամբ առանձնապես հարուստ են Կովկասիոնիի և Հարավային լեռնաշխարհի արևմտյան մասերը, վորը և՛ բացատրվում ե Սեվ ծովի ազդեցությամբ: Անտառներով հարուստ են նաև Հարավային լեռնաշխարհի առանձին տեղերը, որինակ՝ Աբասթումանիի և Բորժոմիի կիրճերը: Մեր լեռնային շրջանների կենտրոնական և առանձնապես արևելյան մասերը համեմատաբար հարուստ չեն անտառներով, վորովհետև այդ տեղերում կլիման ավելի չոր ե:

Լեռների լանջերին հաճախ պատահում են այնպիսի տեղեր, վորոնք ծածկված են հյուլթեղ խոտով. դրանք կոչվում են արոտատեղիներ, վորտեղ ամառը հոտերն են արածում:

Լեռներում բազմազան ե նաև կենդանական աշխարհը: Այստեղ ընտանի կենդանիներից աչքի յեն ընկնում՝ խեղճուրական կովը, թուշի վոչխարը և աբխազական ձին: Լեռներում կան և՛ անտառային գազաններ՝ արջ, աղվես, լուսան, շնագայլ, ինձ, գայլ և այլն: Ժայռոտ լեռների սեպ լանջերին քարից-քար ցատկում են՝ վայրի այծը, վայրի վոչխարը, քարայծը, այծյամը: Յեղջերուներ տեղ-տեղ պահպանված են Բորժոմիի կիրճում:

Գազանների վորսը կարգավորելու համար խորհրդային իշխանությունը ձեռք ե առնում հատուկ միջոցներ: Բոլոր վորսորդները խմբվել են վորսորդների միություն մեջ, մշակված են վորսորդության կանոններ, թե վոր ամսին ինչ գազան ե թույլատրվում վորսալ: Յեղջերուների վորսը բոլորովին արգելված ե, քանի վոր նրանք մեզ մոտ գրեթե ամբողջապես վոչընչացված են, վորովհետև հնում նրանց վայրենաբար կոտորում եին:

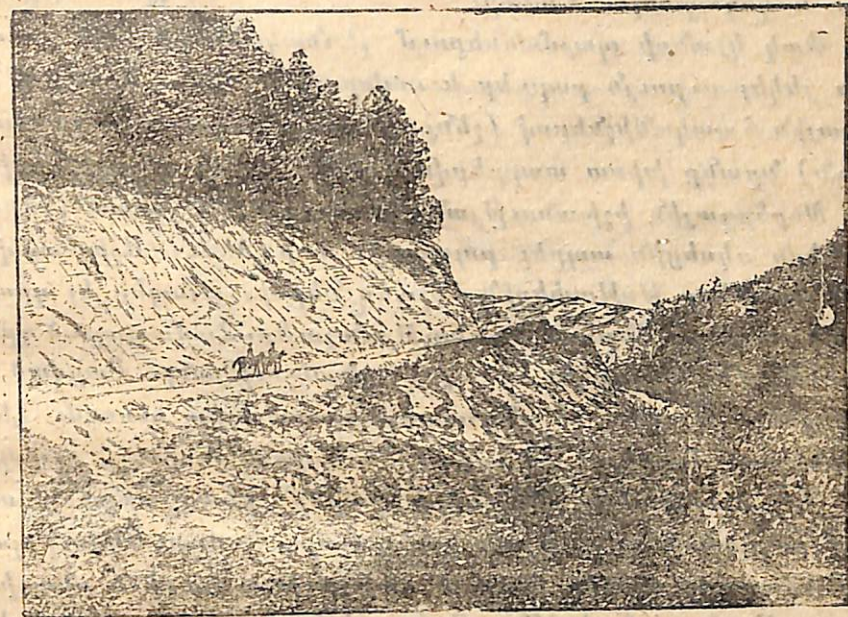
Լեռնային շրջաններում թռչուններից հայտնի յե լեռնային արծիվը:

Հանքային հարստությունները. — Վրաստանի լեռնային շրջանները՝ Կովկասիոնի և Հարավային բարձրավանդակի ընդերքում կան շատ հանքային հարստություններ: Դրանցից ամենակարևորներն են՝ մանգանի հանքը — Կվիրիլա գետի կիրճում, վորն ըստ իր հանքային վորակի և պաշարի գրավում է առաջին տեղերից մեկն ամբողջ աշխարհում: Նույնպիսի մեծ նշանակություն ունի մեղ համար քարածուխը, վորն արդյունահանվում է Տղիբուլում և Տղվարչելում: Գարածխի տեսակետից Վրաստանն առաջին տեղն է գրավում Անդրկովկասում: Բացի դրանից, Վրաստանում արդյունահանվում են՝ գումբրի — Գուլթախի մոտ, բարիտ — Լեչխումի լեռներում, վիմագրական քար — Ալգեթի և Կախեթի կիրճերում, ցեմենտ — Կասպիի մոտ: Ունենք նույնպես նավթի հանքատեղեր Շիրաքում, Գուրիայում, վոսկի — Սվանեթում և այլն: Խորհրդային իշխանություն հաստատումից հետո, մեղ մոտ առանձին ուշադրություն են դարձնում հանքային հարստությունների հետազոտմանը, արդյունահանմանը և մշակմանը: Վրաստանի լեռներում հանքային աղբյուրներ շատ կան: Դրանցից նշանակալից են Բորժոմիի, Սաիրմեյի, Զավայի, Ծաղվերիի, Ուծերայի հանքային աղբյուրները: Խորհրդային իշխանության օրով ծավալվեց Բորժոմիի, Զավայի և Սաիրմեյի ջրերի արտադրությունը: Այդ ջրերն արտահանվում են հեռավոր յերկրներ:

Բնակչությունը և տնտեսությունը. — Կովկասիոնի լեռներում և կիրճերում ապրում են շատ տարբեր ժողովուրդներ՝ լեռնականներ ընդհանուր անվան տակ: Լեռնականներ են համարվում՝ աբխազները, սվանները, ոսերը, մոխևները, մթիուլները, խեսուլները, փշալները, թուշերը:

Լեռնականների բնակած շրջանները և գյուղերն իրարից բաժանված են բարձր ժայռերով, հավերժաձյուն լեռներով, խոր կիրճերով: Մի շրջանից մյուսն անցնելու համար պահանջվում է առանձին ճարպիկություն: Նեղ կածանները հաճախ գալարվելով անցնում են վտանգավոր վերելքներով և դա-

ռիվայրներով, թեք լանջերով ու անդունդների յեղերքներով: Գյուղերը նույնպես ցրված են լեռնալանջերին և այնտեղ ծվարել վորպես արծվի բներ: Գյուղերից մի քանիսը հաճախ անմատչելի յեն ձմեռը, յերբ խոր ձյունը կտրում է նրանց ճանապարհը:

Սվանեթիի նոր խճուղին

Խորհրդային իշխանության հաստատումից առաջ լեռնականները շատ հետամնաց էյին: Գրագիտությունը համարյա բոլորովին տարածված չեր նրանց մեջ: Մոտիապաշտությունը խորն եր գգել իր արմատները: Լեռնականներն ապրում էյին աղքատ, չափազանց նեղ, մութ և կեղտոտ բնակարաններում, ուր մաշող հետ մեկտեղ պատասպարվում եր նաև անասունը: Զանազան հիվանդությունների պատճառով շատերն էյին մեռնում: Ամենքից շատ հաբստահարվում և շահագործվում էյին աշխատավոր լեռնականները: Նրանց կողոպտում, տներն ավերում էյին ինչպես տեղական կալվածատերերը, նույնպես և ցարական աստիճանավորները: Բռնությունը իրենց լավագույն

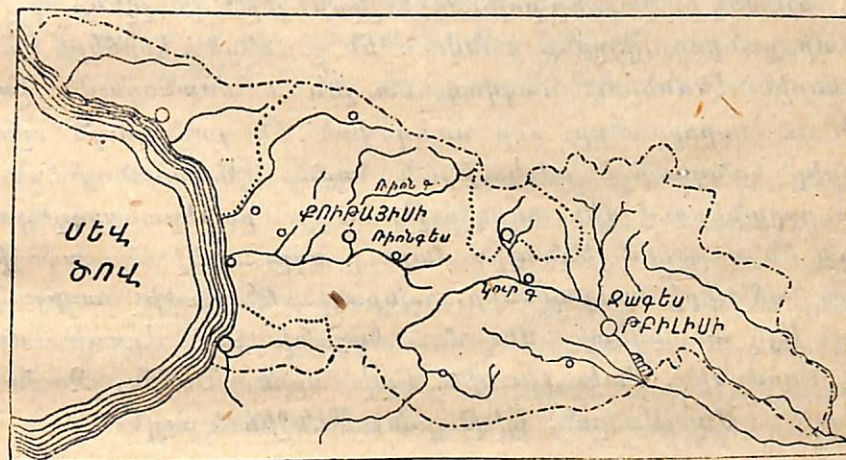
հողերից կտրված աշխատավոր լեռնականները թաղնվում էին թեև անպտուղ, սակայն անմատչելի լեռների ճեղքերում, դւր կարելի չեր գտնե ազատ շունչ քաշել: Իսկ կալվածատեր լեռնականներն իրենց պալատներում և տաճարներում պլաններ էին կազմում՝ աշխատավորներին ավելի ուժեղ կերպով ճնշելու և կողոպտելու համար:

Փակ կյանքի պայմաններում լեռնականները մեջ առաջ էին յեկել ուրույն բարքեր և սովորություններ: Իրենց կենցաղային հատկանիշներով (շենքեր, բակ, հագուստ, տնտեսություն) նրանք խիստ տարբերվում էին հովտի բնակիչներից:

Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո լեռնականներն սկսեցին ապրել բոլորովին նոր ձևով: Աշխատավոր լեռնականները թոթափեցին ինչպես ներսի, այնպես ել դրսից յեկած տերերի ճնշման և բռնության լուծը: Համատարած գրագիտությունն ընդգրկել է ամբողջ բնակչությանը: Բացված են դպրոցներ: Մտցված է ընդհանուր պարտադիր ուսում: Լեռնային շատ վայրերում բացված են հիվանդանոցներ, ուղարկված են մասնագետ բժիշկների խմբեր՝ բնակչությանը տեղում բժշկական ոգնություն ցույց տալու համար: Անդուլ պայքար է տարվում հնից մնացած սովորությունների և սնոտիապաշտության դեմ, և հին, մեռնող կենցաղի ավերակների վրա կառուցված է նոր, սոցիալիստական կյանք: Առանձին ուշադրություն է նվիրվում ճանապարհային շինարարությանը: Նոր ճանապարհներ են կառուցված, որինակ՝ Սվանեթում, Թուշեթում, Հարավ-Ոսեթում: Բարելավված են հին ճանապարհները, Վրացական խճուղին, Ոսական խճուղին, Աբխազական ճանապարհները: Նախապատրաստական աշխատանքներ են կատարվում կառուցելու տրանսկովկասյան լեռնանցքային յերկաթուղի, վորը կտրելու յե Կովկասիոնիի գլխավոր լեռնաշղթան կենտրոնական մասում և Վրաստանը միացնելու յե ամենակարճ ճանապարհով ԽՍՀ Միության կենտրոնի հետ:

Որեցոր զարգանում է արդյունաբերությունն ու գյուղատնտեսությունը: Արդյունահանվում և մշակվում են հանքային հարստությունները:

Լեռնային արդյունաբերության բնագավառում հայտնի յեն Ճիաթուրայի մանգանի, Տղիբուլիի և Տղվարչելիի քարածխահանքերի, Քութաիսիի մոտ գտնվող գումբրինի և բալիտի, Ռաճայի մոլիբդենի, Խեվիի և Բակուրիանիի անդեզիթի, Սլգեթի Կիրճի վիմագրական քարի մշակումը, Շիրաքիի նավթը և այլն:

Ռիոնգետ—Ջագես]

Լեռնային արագընթաց գետերի ուժը՝ սպիտակ ածուխն ոգտագործվում է Ջագես, Ռիոնգետ և այլ հիդրոէլեկտրակայանների համար:

Շատ է զարգացել անտառային արդյունաբերությունը: Շատ տեղերում աշխատում են սոցագործարաններ: Փայտամշակմանը նույնպես մեծ ուշադրություն են դարձնում: Այդ տեսակետից նշանավոր է Ինգուրիի թղթի գործարանը Ջուգդիդիի մոտ, վորը բնափայտից մշակում է բարձրորակ թուղթ: Առաջներում յերկրագործությունը լեռներում հետամնաց եր: Իսկ ներկայումս այնտեղ մեծ տեղ են զբաղվում արտերը, բանջարանոցները և այգիները, վորոնք լավ բերք են տալիս:

Լեռնային արոտատեղիներում զարգացած է անասնապահությունը: Բազմացնում են՝ այծ, յեղ, կով, վոչխար, ձի և

այլն: Կառուցված են կաթնամթերքի գործարաններ՝ պանիր, յուղ, կարագ պատրաստելու համար:

Իրենց բնակչության քանակով լեռնային շրջանները զիջում են հովիտներին. բոլոր լեռնականների ընդհանուր թիվը հավասար է Վրաստանի ամբողջ ազգաբնակչության մոտ մեկ տասերորդ մասին:

Լեռնային շրջաններում հանդիպում են առավելապես գյուղեր, այնտեղ քաղաքներ բոլորովին չկան, յեթե չհաշվենք նրանցից մի քանիսը, վորոնք գտնվում են լեռների և կիրճերի ստորոտներին: Լեռներում հազվագյուտ չեն ամառանոցային վայրերն ու կուրորտները, ուր ստեղծված են լավագույն պայմաններ՝ հանգստի և բժշկության համար: Ամառանոցներում և կուրորտներում մեր առողջության վրա բարեբար ազդեցություն են գործում լեռնային մաքուր ոդը, արևի ճառագայթները, նոճիների պուրակները, հանքային և բուժիչ աղբյուրները: Այդ տեսակետից մեզ մոտ հայտնի յեն՝ Աբասթուանին, Բորժոմին, Բախուրիանին, Բախմաբոն, Շովին, Զավան, Սաիրմեն, Ծղալթուբոն, Ախթալան, Մենջին և այլն:

ԲՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԿՅԱՆՔԸ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՀԱՐԹԱՎԱՅՐԵՐՈՒՄ

Կլիման. — Հարթավայրերի արևմտյան և արևելյան մասերը տարբերվում են իրարից ինչպես իրենց բարձր դիրքով (ծովի մակերևույթից), այնպես ել կլիմայի առանձնահատկություններով:

Կոլխիդայի դաշտավայրին մեծապես ազդում է Սեվ ծովը, իսկ Քարթլի-Կախեթի հարթությունները, վորոնք անջատված են Սեվ ծովից Սուրամիի լեռնաշղթայով, ծովի ազդեցությունն ավելի քիչ են կրում: Դրա համար ել Կոլխիդայի դաշտավայրերում ձմեռն ավելի տաք է լինում, սակայն Քարթլի-Կախեթի հարթություններում ձմեռը խիստ է, իսկ ամառը՝ շատ տաք: Բացի դրանից, արևելյան մասում ձմռան խստությունն ուժեղացնում է և՛ տեղի բարձր դիրքը: Կոլխիդայի դաշտավայրը մթնոլորտային տեղումների տեսակետից ել շատ ավելի

հարուստ է, քան Քարթլի Կախեթի հարթությունները: Ուրինակ, Քուրախում մթնոլորտային տեղումների տարեկան միջին քանակը հավասար է 1300 միլիմետրի, իսկ Թբիլիսում՝ 500 միլիմետրի: Մթնոլորտային տեղումների քանակն ընդհանրապես պակասում է այն չափով, վոր չափով տվյալ վայրը հեռանում է ծովի ափից արևելյան ուղղությամբ. ուրինակ, Բաթումում (Սեվ ծովի ափին) մթնոլորտային տեղումների տարեկան միջին քանակը հավասար է 2529 միլիմետրի, բայց այդ տարբերությունն ել ավելի յե մեծացնում Քարթլի-Իմերեթի լեռնաշղթան, վորը կապում է Սեվ ծովից յեկող քամիների և ամպերի ճանապարհը:

Վրաստանի հարթավայրերում կլիման ընդհանրապես մեղմ է, կարելի յե ասել, մերձարևադարձային. միայն արևմտյան մասումն է, վոր կլիման խոնավ տաք է, իսկ արևելյան մասում՝ չոր ու տաք: Յերբեմն յերաշտ է լինում և՛ արևմտյան մասում, բայց տեղական յերաշտն ավելի հատկանշական է Արևելյան Վրաստանի համար: Քարթլի-Կախեթի հարթություններում յերաշտը յերբեմն տեղում է յերեք, նույնիսկ չորս ամիս:

Վրաստանի հարթավայրերում տարվա ամենաանձրևային շրջանը գարունն է և աշունը:

Վրաստանի կլիմայի համար հսկայական նշանակություն ունի և՛ Կովկասիոնի լեռնաշղթան, վորը պաշտպանում է մեր յերկիրը հյուսիսային ցուրտ քամիներից:

Քանի վոր Վրաստանի հարթավայրերում հաճախակի անձրևը սովորաբար զարնանը և աշնանն է զալիս, դա համար ել զետերն սկսում են վարարել հենց այդ ժամանակ: Գետերի վարարում է առաջացնում նաև ձնալը լեռներում, վորի հետևանքով մեր գետերը վարարում են և՛ ամռանը: Մեր գետերը ծանծաղում են ձմռանը, յերբ ձնալը լեռներում արդեն դադարել է, և հովիտներում ել անձրևի փոխարեն մեծ մասամբ ձյուն է տեղում:

Սորհրդային իշխանությունը պայքար է մղում կլիմայական աննպաստ պայմանների դեմ:

Յերաշտային վայրերը, ինչպես հայանի յե, կարիք են զգում արհեստական վոռոգման: Խորհրդային իշխանության որով շատ տեղերում են բացել վոռոգող ջրանցքներ:

Խոնավ, ճահճային վայրերը, ընդհակառակը, չորացման կարիք են զգում: Առանձնապես ճահճապատ եր Կոլխիդայի դաշտավայրը Ռիոնի ներքին հոսանքի յերկարությամբ, ուր ճահիճները տարածել եյին ժանտ ջերմախտ (մալարիա), և հողի մեծ տարածություններ դուրս եյին մնացել տնտեսական ոգտագործումից: Կոլխիդայի ճահիճների (վորոնց դարեր շարունակ ձեռք չեր կպել) չորացմանն առաջին անգամ ձեռնարկեց Խորհրդային իշխանությունը: Այստեղ արդեն չորացված ե զգալի չափով հողի տարածությունը, վորի մի մասն ոգտագործում ենք ցիտրուսի և թեյի պլանտացիաներ գցելու համար:

Հողը.—Վրաստանում հողը բազմազան ե, վորի լավագույն տեսակներն են համարվում սևահողն ու կարմրահողը: Սևահողը մեծ մասամբ տարածված ե Քարթլի-Կախեթի հարթություններում, իսկ կարմրահողը՝ միայն Կոլխիդայի դաշտավայրում, այն ել՝ գլխավորապես Սեվ ծովի ափերին: Կարմրահողում հիանալի աճում են տաք յերկրների բույսերը, վորովհետև այդ հողը յերկար ե պահպանում ջերմությունը և ունի չափավոր քանակությամբ խոնավություն:

Ընդհանրապես, Վրաստանի հարթավայրերում հողը բավականաչափ բերրի յե, բայց շատ տեղերում կարիք ե զգացվում պարարտացման, վորովհետև յերկարատև մշակման հետևանքով ուժասպառ յե յեղել: Խորհրդային իշխանությունն առանձին ուշադրություն ե դարձնում հողի պարարտացմանը:

Բուսականությունը և կենդանական աշխարհը.—Վրաստանի հարթավայրերը ծածկված են ճոխ բուսականությամբ: Կոլխիդայի դաշտավայրում հիանալի յեն աճում տաք յերկրների բույսերը՝ թեյի թուփ, ցիտրուսներ (մանգարինի, կիտրոնի, նարնջի ծառեր), արմավենի, եվկալիպտ, դափնի, շիմշիտ, խաղողի վորթ, թուզ, սերկևիլ, դափնեկեռաս և այլն:

Տաք յերկրների բույսեր հանդիպում են նաև Քարթլի-Կախեթի հարթություններում, բայց այստեղ դրանք այնպիսիներ են, վորոնք հարմարվել են չոր կլիմայի պայմաններին. որինակ՝ նուշ, հունար, շիմշիտ, խաղողի վորթ և այլն:

Վրաստանի հարթավայրերում սաղարթավոր տեսակներից տարածված են՝ կաղնի, հաճարի, նշդարի, լորի, տխկի, ընկուզենի, շաղանակենի և այլն:

Այն հարթավայրերում, ուր ուժեղ յերաշտ ե լինում, աճում ե միայն խոտը, վորը գրեթե ամբողջովին խանձվում ե ամառվա տաք ամիսներին: Այդ ժամանակ մերկացած հարթություններն ունենում են ղեղնավուն-գորշ գույն: Այդպիսի տեղեր կոչվում են տափաստաններ, ուր ամառը խոտը խանձվում ե, և քանկենդան բնությունը կենդանանում ե միայն դարնանն ու աշնանը: Այդպիսի տեղեր են, որինակ, Ղարայազի տափաստանը, Շիրաքի տափաստանը: Տափաստաններում ավելի շատ աճում են փետրախոտ, սիդախոտ և այլ խոտեր, վորոնք հեշտությամբ են ղեմանում չոր կլիմային:

Վրաստանի հարթավայրերում ապրում են անտառային, լճային, ճահճային և տափաստանային բազմատեսակ կենդանիներ: Անտառային գազաններից մեծ քանակությամբ հանդիպում են՝ արջ, գայլ, լուսան, ինձ, կղաքիս, աղվես և այլն: Տափաստաններում ապրում են՝ արջամուկ, առնետ, դաշտային մուկ, տքիս, բորենի, մողես, ոձ [և այլն: Անտառներում ապրում են հետևյալ թռչունները՝ մայրեհավ, լեռնային հրնդկահավ, ցախաքլոր և այլն, տափաստաններում և լեռնալանջերին՝ փասիան, լոր, լեռնային կաքավ (վրացերեն — կակաբի), ցին, ճուռակ, տափաստանի՝ արտուլյո և այլն, իսկ լճերում և ճահիճներում՝ կուռնկ, արագիլ, սագ, բադ, կարապ և այլն:

Այսպիսով, բուսականությունն ու կենդանական աշխարհը համեմատաբար հարուստ ու բազմազան ե Վրաստանի հարթավայրերում:

Բնակչությունը և տնտեսությունը.—Վրաստանի հարթավայրերում մեծ ե բնակչության թիվը: Այստեղ կան շատ գյուղեր և քաղաքներ:

Վրաստանի բոլոր քաղաքները գրեթե կենտրոնացած են հարթավայրերում: Ամենից ավելի մեծաքանակ բնակչություն ունեցող գյուղերը գտնվում են Կոլխիդայի հարթավայրում և Ալազանիի հովտում:

Վրաստանի հարթավայրերում բնակչության բաժանումն անհամաչափ է: Չոր տափաստաններում և ճահճային վայրերում բնակչությունն ավելի նոսր է, մեծ խտացածությունն նկատվում է գետափերին՝ Կուրի և Ռիոնի ավազաններում, գյուղատնտեսական և արդյունաբերական կենտրոններում:

Հարթավայրերի բնակչության ազգային կազմը բազմազան է: Գերակշռում են վրացիները (իրենք իրենց անվանում են քարթվեզներ), իսկ վրացիներից հետո, իրենց քանակով մնացածներից շատ են ռուսները, հայերը և ադրբեջանցիները:

Վրաստանի հարթավայրերը, իրենց բնութսան բազմազանության շնորհիվ, պիտանի յեն գյուղատնտեսության բոլոր ճյուղերի համար: Այստեղ լավ են աճում հացահատիկային բույսերը, լավ բերք են տալիս պտղատու այգիները, ցիտրուսային մշակույթները (մանդարին, նարինջ, կիտրոն), խաղողի այգիները, բանջարանոցները, բոստանները, տեխնիկական մշակույթները (ծխախոտ, բամբակ, ռամի, կանեփ, սոյա և այլն), թեյի պլանտացիաները: Այստեղ մշակվում են թանգարժեք ծառերի տեսակներ՝ տունդ, եվկալիպտ: Բնակչությունն զբաղվում են ան շերամաբուծությամբ, մեղվաբուծությամբ, թռչնաբուծությամբ, անասնապահությամբ և այլն:

Գյուղատնտեսության ճյուղերից մի քանիսը կարելի յե զարգացնել առավելապես Կոլխիդայի դաշտավայրում (թեյի պլանտացիաներ, մանդարինի, կիտրոնի և նարնջի այգիներ), իսկ մի քանիսն ավելի լավ են մշակվում Քարթլի-Կախեթի հարթություններում (որինակ, հացահատիկի և բամբակի կուլտուրաները):

Անասնաբուծության համար ավելի նպաստավոր են Քարթլի-Կախեթի ընդարձակ հարթությունները, վորոնք ծածկված են մարգային բուսականությամբ: Թռչնաբուծության համար ավելի նպաստավոր պայմաններ կան Կոլխիդայի դաշտավայրում: Հա-

ցահատիկներից Կոլխիդայի դաշտավայրում ամենից լավ աճում է յեզիպտացորենը, իսկ Քարթլի-Կախեթի հարթություններում՝ ցորենը: Գյուղատնտեսության մի քանի ճյուղերը (այգեգործություն, խաղողագործություն, բանջարագործություն, բոստանագործություն) միևնույն հաջողությամբ աճում են Վրաստանի յերկու մասումն ել:

Մինչև խորհրդային իշխանության հաստատումը Վրաստանի հարթավայրերում բնակչությունն զբաղվում եր գլխավորապես հողագործությամբ՝ ցորենի և յեզիպտացորենի մշակումով, այն ել հնացած, պապենական անպետք միջոցներով: Արժեքավոր մշակույթները գրեթե բացակայում եյին. մեկ այստեղ, մեկ այնտեղ պատահում եյին բամբակի, թեյի թփի, ծխախոտի վոչ մեծ առանձին հողամասեր: Գյուղատնտեսությունը գտնվում եր զարգացման ցած աստիճանի վրա: Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո գյուղատնտեսությունն արագորեն զարգացավ: Մենք մեծ ուշադրություն ենք դարձնում գյուղատնտեսական հումքի վերամշակմանը:

ԲՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԿՅԱՆՔԸ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԻՆՔՆԱՎԱՐ ՄՍՍԵՐՈՒՄ

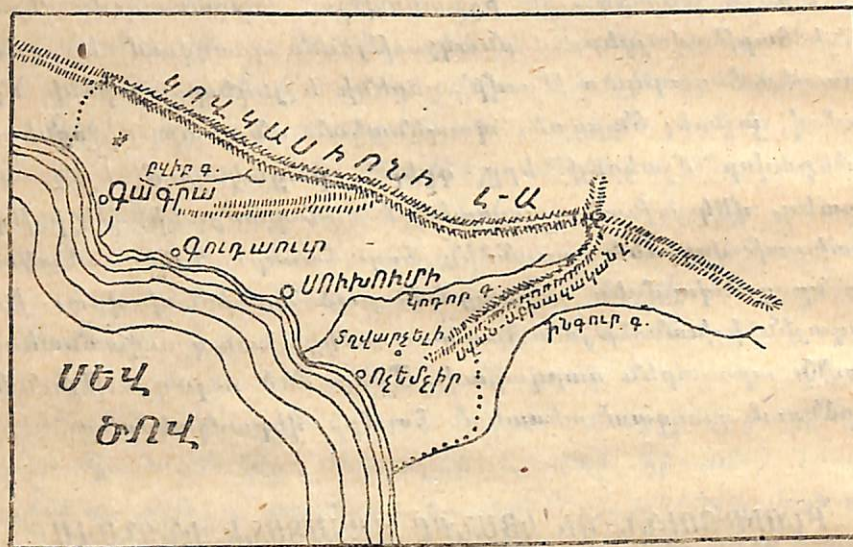
ԱՐԽԱՋԱԿԱՆ ԽՍԻՀ

Արխագական Խորհրդային Սոցիալիստական Ինքնավար Հանրապետությունը գտնվում է Սեվ ծովի ափին, Վրաստանի հյուսիս-արևմտյան մասում:

Ըստ իր մակերևույթի Արխագիան բաժանվում է յերկու գլխավոր մասերի՝ լեռնային և ծովափնյա: Կովկասիոնի լեռնաշղթան պաշտպանում է այս յերկիրը հյուսիսային ցուրտ քամիներից, դրա հետ միասին Սեվ ծովը մեղմում է ձմեռը, վորի հետևանքով Արխագիան հանդիսանում է տաք կլիմա ունեցող յերկիր: Այստեղ ձմեռը հաճախ ճյուն չի գալիս, սառնամանիքը հազվադեպ յերևույթ է, ձմեռն անցնում է վորպես

բարեխառն գարուն: Արեւազիայում աճում են տաք յերկրներին մշտադալար բույսեր, որինակ՝ արմավենիներ:

Արեւազիան հարուստ է անտառներով: Արեւազիայի անտառներում շատ կան թանգարժեք տեսակի ծառեր, որինակ՝ շիմշիր, դեղձի (կարմիր փայտի ծառ):

Արեւազական ԽՍԻՀ (ցույց է տրված կետերով)

Արեւազիայի այգիներում մշակում են ցիտրուսներ՝ մանդարին, կիտրոն, նարինջ, ձիթապտուղ: Զարգացած է նաև ծխախոտի մշակույթը. այստեղ ստացվում է ընտիր տեսակի ծխախոտ: Իր ծխախոտի վորակով Արեւազիան գրավում է առաջին տեղերից մեկն ամբողջ Խորհրդային Միության մեջ: Արեւազիայում կան և թեյի պլանտացիաներ: Արեւազական մեղուն հայտնի յե ձիերի լավագույն տեսակները: Արեւազական մեղուն հայտնի յե ամբողջ աշխարհում: Արեւազիան հարուստ է նաև հանածոներով. այստեղ են գտնվում քարածխի խոշորագույն շերտերը (Տղվարչելի): Այնուամենայնիվ, գլխավորն այն է, վոր Արեւազիան հանդիսանում է տաք ձմեռ ունեցող յերկիր և հայտնի յե իր ձմեռային սքանչելի կուրորաներով:

Մինչև խորհրդային իշխանության հաստատումը Արեւազիան հետամնաց յերկիր էր, իսկ այժմ նա հանդիսանում է Խորհրդային Միության առաջավոր հանրապետություններից մեկը: Այնտեղ զարգացել է արդյունաբերությունը, գյուղատնտեսությունը, Սուխումից մինչև Ցխալայա քաղաքը գցված է յերկաթուղի, Սուխումից դեպի Ռուսաստան գցվում է յերկաթուղի, վորով Արեւազիան միանալու յե Խորհրդային Միության բոլոր շրջանների հետ: Բարելավված է Սուխումիի նավահանգիստը, Ոչեմշիրում կառուցվում է նոր նավահանգիստ, վերանորոգված են խճուղիները: Կառուցվում են գործարաններ, ֆաբրիկաներ, ելեկտրակայաններ: Հիմնված են խորհրդային տնտեսություններ, գյուղացիները համախմբվել են կոլտնտեսություններում, և զարգանում է Արեւազիայի սոցիալիստական սրնտեսությունը: Բնակչության մեջ տարածված է գրագիտությունը, բացված են շատ դպրոցներ, գիտական հիմնարկություններ և ինստիտուտներ:

Համամիութենական Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեն պարգևատրել է Արեւազիային Լենինի շքանշանով՝ տնտեսական և կուլտուրական շինարարության բնագավառում նրա ձեռք բերած հաջողությունների համար: Այսպիսով, Արեւազիան հանդիսանում է առաջավոր շքանշանակիր հանրապետություն:

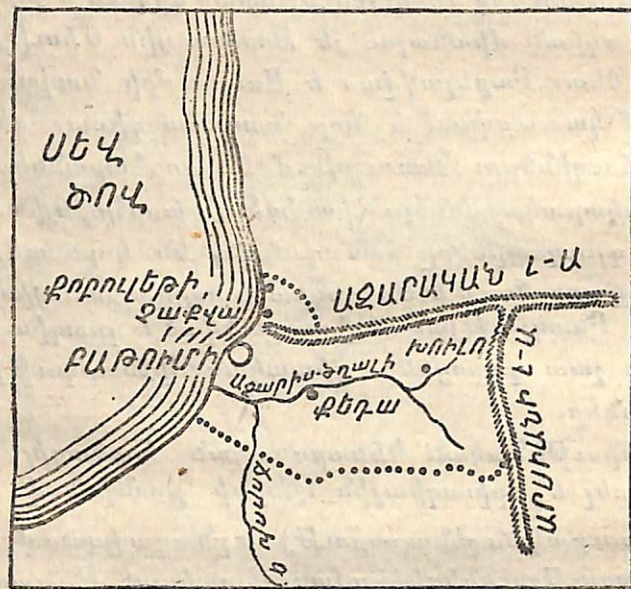
Արեւազական ԽՍԻՀ գլխավոր քաղաքն է Սուխումին:

Ա.ՋԱՐԱԿԱՆ ԽՍԻՀ

Աջարական Խորհրդային Սոցիալիստական Ինքնավար Հանրապետությունը գտնվում է Սեւ ծովի ափին, Վրաստանի հարավ-արևմտյան մասում:

Ըստ իր մակերևութի Աջարիան բաժանվում է յերկու գլխավոր մասերի՝ Լեռնային և Ժովափնյա: Սեւ ծովը մեղմում է Աջարիայի ձմեռը, վորի հետևանքով Աջարիան հանդիսանում է տաք կլիմա ունեցող յերկիր: Այստեղ մթնոլորտային տեղումներն առատ են: Խորհրդային Միության մեջ վոչ մի տեղ մթնոլորտային տեղումներն այնքան շատ չեն, վորքան Աջարիայում, առանձնապես Բաթումիի և Չալվայի շրջակայ-

քում: Այստեղ տաք կլիման և առատ մթնոլորտային տեղումները նպաստում են տաք յերկրների բույսերի մշակմանը: Աջարիայի այգիներում հրաշալի յեն աճում մանդարինը, կիտրոնը, նարինջը: Աջարիան հռչակված է իր թեյի պլանտացիաներով:

Աջարական ԽՍԻՀ (ցույց է տրված կետերով)

Մինչև խորհրդային իշխանության հաստատումը Աջարիան հետամնաց յերկիր էր, իսկ այժմ այնտեղ զարգացած է սոցիալիստական տնտեսությունը: Հիմնված են խորհրտնտեսություններ, կոլտնտեսություններ, կառուցված են ֆաբրիկաներ, գործարաններ:

Բնակչության մեջ տարածված է գրագիտությունը, բացված են շատ դպրոցներ, ինստիտուտներ, գիտական հիմնարկություններ: Աջարիան Խորհրդային Միության առաջավոր հանրապետություններից մեկն է:

Աջարական ԽՍԻՀ գլխավոր քաղաքն է Բաթումին: Բաթումին հանդիսանում է Խորհրդային Միության ամենակարևոր նավահանգիստներից մեկը:

ՀԱՐԱՎ-ՈՍԵԹԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱՎԱՐ ՄԱՐԶ

Հարավ-Ոսեթական ինքնավար մարզը գտնվում է Արևելյան Վրաստանում՝ Կովկասի լեռնաշղթայի հարավային լանջերին, Լիախվա և Քասնի գետերի ափունքների մոտ, Քարթլի հարթությունից գեպի հյուսիս: Հարավ-Ոսեթին գլխավորապես լեռնոտ յերկիր է: Նա չի կրում Սեվ ծովի ազդեցությունը, դրա համար ել նրա կլիման խիստ է: Հարավ-Ոսեթին հարուստ է անտառներով: Այստեղ շատ կան ոգտակար հանածոներ, որինակ՝ մարմար, կապար, ցինկ և հանքային աղբյուրներ, որինակ, Զավայում:

Հարավ-Ոսեթական ինքնավար մարզ (ցույց է տրված կետերով)

Մինչև խորհրդային իշխանության հաստատումը Հարավ-Ոսեթին հետամնաց յերկիր էր, իսկ այժմ նա արագորեն աճում է և զարգանում: Բացված են շատ դպրոցներ, բնակչության մեջ տարածված է գրագիտությունը, զարգանում է գիտությունը, գրականությունը: Զարգանում է նաև արդյունաբերությունը, գյուղատնտեսությունը: Հիմնված են խորհրտնտեսություններ, կոլտնտեսություններ: Կառուցված են խճուղիներ: Հարավ-Ոսեթական ինքնավար մարզի գլխավոր քաղաքն է Ստալինի իրին:

Արդյունաբերության զարգացման համար Վրաստանում կան շատ նպաստավոր պայմաններ՝ ոգտակար հանածոների առատություն, սպիտակ ածխի հսկայական պաշար, անտառային մեծ տարածություններ և այլն: Սակայն, մինչև խորհրդային իշխանության հաստատումն արդյունաբերությունն այնուամենայնիվ զարգացած չէր: Ոգտակար հանածոները շահագործվում էին միայն յերկու տեղում՝ Ճիաթուրում և Տղիբուլում: Ճիաթուրում հանվում էր մանգան, իսկ Տղիբուլում՝ քարածուխ: Ճիաթուրայի և Տղիբուլի հանքահորերում աշխատանքի պայմաններն անտանելի էին, և այս բոլորի հետ մեկտեղ ամբողջ հարստությունը գլխավորապես ընկնում էր ոտարեկրյա կապիտալիստների ձեռքը, մասամբ ել՝ տեղական արդյունաբերողներին:

Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո մանգանի և քարածխի արտադրության հին ձևերը Ճիաթուրում ու Տղիբուլում վերակառուցվեցին սոցիալիստական տնտեսության հիման վրա: Այդ հարստությունների մշակմամբ զբաղվում է ինքը՝ մեր սոցիալիստական պետությունը: Աշխատանքի պայմաններն արմատապես փոխված են հանքահորերում: Ճիաթուրայի և Տղիբուլի հին հանքերն ու հանքահորերը տեխնիկապես վերասարքավորված են: Հանքի արդյունահանությունը տեղի յե ունենում գերազանցապես մեքենայի միջոցով: Դրա համար ել հանքը հանվում է շատ ավելի մեծ քանակությամբ: Ճիաթուրում և Տղիբուլում բացված են նոր հանքեր ու հանքահորեր և, վոր ամենակարևորն է, այժմ արդեն հանվող հումանյութը վերամշակվում է տեղում և տալիս է արդյունաբերական մեծ արտադրանք: Զեստաֆոնի քաղաքում կառուցված է ֆերրո-մանգանի գործարան, վորը Ճիաթուրայի մանգանից արտադրում է մանգանի և յերկաթի հալածոներ: Այս գործարանը համարվում է Խորհրդային Միության ամենախոշոր գիգանտներից մեկը ծանր արդյունաբերության մեջ:

Հիմնված են և լայնորեն զարգանում են լեռնային արդյունաբերության նոր բնագավառներ: Տղվարչելի քարածխի անհափ հարուստ շերտերն առաջին անգամ խորհրդային իշխանության որով շահագործման յենթարկվեցին: Հանքահորերից ածուխը դուրս բերելու համար Տղվարչելում հատկապես կառուցվել է յերկաթուղու ճյուղ: Հսկայական նշանակություն ունեն նմանապես Շիրաքի նավթահանքերը: Խորհրդային իշխանությունից առաջ Վրաստանում նավթ յերբեք չէր հանվում: Մեզ մոտ հանվում է նաև գումբրին—Գումբրա գյուղում, Քութաիսի մոտ: Բարիտը հանվում է Քութաիսի մոտերքը և վերամշակվում Քութաիսում, մարմարը՝ Քութաիսի մոտ և Հարավ-Ոսեթում, վիմագրական քարը՝ Բորչալոյում և Կախեթի շրջանում:

Այսպիսով, Վրաստանի հանքային հարստությունները ներկայումս բազմակողմանիորեն ոգտագործվում են մեր սոցիալիստական շինարարության համար:

Լեռնային արագընթաց աղբյուրների գահավիժող ջրի ուժը՝ սպիտակ ածուխը, միայն խորհրդային իշխանության որով է, վոր ծառայում է ժողովրդի շահերին: Սպիտակ ածուխը մեծ քանակությամբ ոգտագործվում է սոցիալիստական շինարարության մեջ: Խորհրդային Վրաստանի հիդրոէլեկտրակայաններից ամենանշանավորներն են Զագեսը և Ռիոնգեսը: Կառուցվում է մի մեծ հիդրոէլեկտրակայան՝ Խրամգեսը: Ելեկտրիֆիկացիան մեծ նշանակություն ունի արդյունաբերության և գյուղատնտեսության զարգացման համար: Մեզ մոտ որեցոր ուժեղանում է սպիտակ ածխի ոգտագործումը, Ելեկտրոններգիան լայնորեն կիրառվում է մեր ֆաբրիկաներում և գործարաններում: Սակավ կարելի յե պատահել այնպիսի շրջանային կենտրոնի կամ քաղաքի, վորն ոգտվելիս չլինի Ելեկտրոններգիայից: Ելեկտրական լուսավորությունը մտել է նմանապես շատ և շատ գյուղեր:

Անտառային հարստությունների արդյունաբերական մշակումն սկսվեց առաջին անգամ խորհրդային իշխանության

որով: Այդ տեսակետից առանձնապես նշանավոր է ինքուրի թղթի ֆաբրիկան՝ Ջուզեպիլի քաղաքի մոտ:

Շատ տեղեր կառուցված են սղոցագործարաններ:

Արդյունաբերական նշանակություն ունեցող անտառներով առանձնապես հարուստ են Աբխազիան, Հարավ-Ոսեթին, Սվանեթին, Ռաճան և Լեչխումին:

Բացի լեռնային արդյունաբերությունից, մեզ մոտ ուժեղ կերպով զարգացած է նաև գյուղատնտեսական հումուլթի մշակումը: Մեր քաղաքներում և գյուղերում կառուցված են շատ ֆաբրիկաներ և գործարաններ, վորոնցից ամենանշանավորներն են՝ Թբիլիսիի մահուղի ֆաբրիկան, Գութախիի մահուղի ֆաբրիկան, մետաքսամշակման ֆաբրիկաներն ու գործարանները — Թբիլիսում, Գութախում, Սամտրեդիայում, Մախարաձե քաղաքում, Ծուլուկիձե քաղաքում և Թելավում, շաքարի գործարանը — Ագարայում, թեյի ֆաբրիկաները — Ջակվայում, Մախարաձե քաղաքում, Ջուզեպիլում և այլն, ծխախոտի ֆաբրիկաները Թբիլիսում, Բաթումում, Սուխումում, Լագոդեխում, պահածոների գործարանները — Գորում, Գութախում, կաշվի գործարանները — Թբիլիսում: Գինեգործության արդյունաբերական կենտրոններն են համարվում՝ Թբիլիսին, Ծինանդալին, Նապարեուլին և այլն: Արդյունաբերական նպատակներով զարգացնում են թանգարժեք մշակույթներ, որինակ՝ ռամի, տունդ, եվկալիպտ և այլն:

Այսպիսով, ծանր և թեթև արդյունաբերությունն առաջ յեկան և զարգացան խորհրդային իշխանության որով: մեր յերկրի գյուղատնտեսությունն ընդունեց արդյունաբերական բնույթ: Գյուղատնտեսության մեջ առանձին ուշադրություն է նվիրվում այնպիսի ճյուղերի զարգացմանը, վորոնք արդյունաբերության հումուլթ են մատակարարում:

Խորհրդային իշխանության հաստատումից առաջ Վրաստանը հետամնաց գյուղատնտեսական յերկիր էր: Այստեղ բնակչությունն զբաղվում էր գերազանցապես յերկրագործությամբ,

բայց, այնուամենայնիվ, հացը պակասում էր: Վոչ վոր չեր նպաստում թանգարժեք մշակույթների զարգացմանը: Բամբակը, թեյը, ծխախոտը գրավում էին չնչին տարածություն: Գյուղատնտեսության բոլոր ճյուղերը կանգնած էին զարգացման ցածր աստիճանի վրա, և նրանցից ստացված յեկամուտները նույնպես աննշան էին:

Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո, մեր յերկրի գյուղատնտեսությունը բոլորովին վերածնվեց: Գարթլի-Կախեթի հարթությունների չոր տափաստաններն արհեստական կերպով վորոգվում են ամենաբարձր տեխնիկայով կառուցված ջրանցքների միջոցով: Այդ ջրանցքներից նշանավորներն են՝ Տիրափոնիի ջրանցքը, վորն սկսվում է Լիախվա գետից, Ալագանիի ջրանցքը՝ Ալագանի գետից, Ղարայազի ջրանցքները՝ Կուր գետից: Շատ տեղերում ճահիճները չորացված են: Կոլխիդայի ընդարձակ ճահիճների չորացման աշխատանքները դեռևս ավարտված չեն և կատարվում են առագ տեմպերով: Շատ տեղերում ուժասպառ և անպտուղ հողերը վերածված են արգավանդ հողերի: Մեծացել է ցանքերի տարածությունը, բարձրացել է նույնպես բերքատուլթյունը: Բացի հացահատիկներից, զարգանում են թանգարժեք մշակույթներ (ցիտրուսներ, թեյ, ծխախոտ, բամբակ): Մշակվում են այնպիսի արդյունաբերական բույսեր, վորոնք առաջ մեզ բոլորովին անհայտ էին (տունդ, եվկալիպտ, ռամի, կանեփ, շաքարի ճակնդեղ): Խաղողագործությունը դարձել է գյուղատնտեսության կարևորագույն ճյուղերից մեկը. ուժեղ կերպով զարգացել է այգեգործությունը, բանջարագործությունը, բոստանագործությունը, կերի խոտերի մշակումը՝ արդյունաբերական անասնաբուծության կարիքների համար: Շերամաբուծությունը դարձել է գյուղատնտեսության կարևորագույն ճյուղ:

Մեր գյուղատնտեսությունը զարգանում է վորպես սոցիալիստական տնտեսություն. ստեղծված են խոշոր կոլտնտեսություններ և խորհանտեսություններ: Միայնակ տնտեսու-

թյունները մեզ մոտ հազվադեպ յերևույթ են: Գործածությունից դուրս են գալիս հին յերկրագործական գործիքները՝ արորը և գոլթանը: Մեր սոցիալիստական դաշտերում աշխատում են հազարավոր տրակտորներ և զանազան գյուղատնտեսական մեքենաներ ու գործիքներ՝ հնձիչներ, քամհարներ, շարքացաններ, տրիերներ, կոմբայններ և այլն: Վրաստանի շրջաններում կան մեքենատրակտորային կայաններ. յերկրագործական և ագրոտեխնիկական գիտելիքները տարածվում են բնակչության լայն խավերում:

Սոցիալիստական աշխատանքի պայմաններում գյուղի աշխատավոր բնակչությունը արագ քայլերով առաջ է ընթանում գեպի ունևոր կյանք: Մեզ մոտ քիչ չեն միլիոնատեր կոլտնտեսություններ, այսինքն՝ այնպիսիները, վորոնց յեկամուտը հասնում է միլիոն ուղբլու:

Խ Ճ Ո Ւ Ղ Ի Ն Ե Ր Ը

Վրաստանում քիչ չեն լավ խճուղիները: Այդ ճանապարհները մեծ նշանակություն ունեն յերկրի զարգացման համար: Խճուղիներից ամենանշանավորն են՝ Վրացական խճուղին — գնում է Թբիլիսից — Ուրջոնիկիձե քաղաքը, կտրելով Կովկասիոնի լեռնաշղթան:

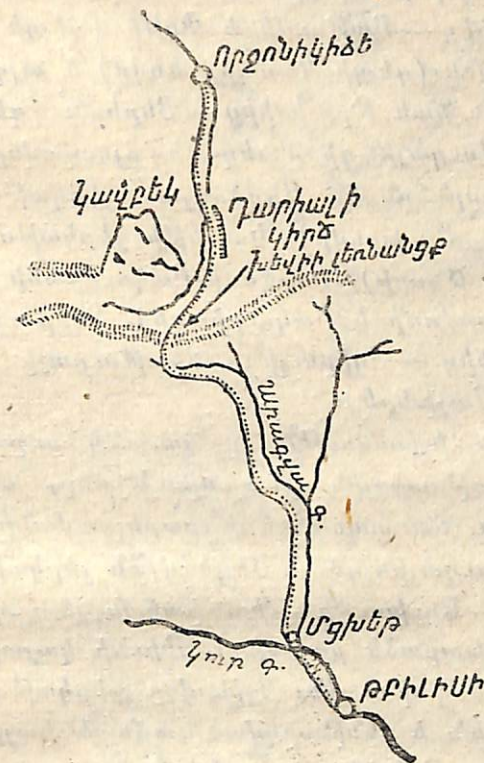
Քարթլի-Իմերեթի խճուղին — Մցխեթից — Քութաիսի՝ Սուրամիի լեռնանցքի միջով:

Ոսեթական խճուղին — Քութաիսից — Հյուսիսային Ոսեթի՝ Մամիսոնի լեռնանցքի միջով, կտրելով Կովկասիոնի լեռնաշղթան:

Կախեթի խճուղին — միացնում է Թբիլիսին Թելավիի հետ Գոմբորի լեռնանցքի միջոցով, կտրելով Կախեթի լեռնաշղթան:

Մեսխեթի խճուղին — Քութաիսից — Ախալցխե՝ Զեկարի լեռնանցքի միջոցով, կտրելով Մեսխեթի լեռնաշղթան:

Ախալցխեյի խճուղին — Բորժոմից — Ախալցխե:
Աջար-Մեսխեթի խճուղին — Ախալցխեյից — Աջարիա՝ Գոդերձի լեռնանցքի միջով, կտրելով Արսիանի լեռնաշղթան:

Վրացական խճուղին
(ցույց է տրված կետերով)

Զավախեթի խճուղին — Բորժոմից — Ախալքալաքի՝ Ցիտա-Մղարո լեռնանցքի միջով, կտրելով Թրիալեթի լեռնաշղթան:

Խորհրդային իշխանությունը ձեռք է առնում հատուկ միջոցներ՝ խճուղիներում յերթևեկությունը կանոնավորելու համար: Վերականգնված և բարելավված են ամենազխավոր ճանապարհները (Վրացական խճուղին, Քարթլի-Իմերեթի խճուղին):

ղին և այլն): Կառուցված են նոր խճուղիներ Սվանեթում, Թու-
շեթում, Հարավ-Ոսեթում, Խեվսուրեթում և այլն:

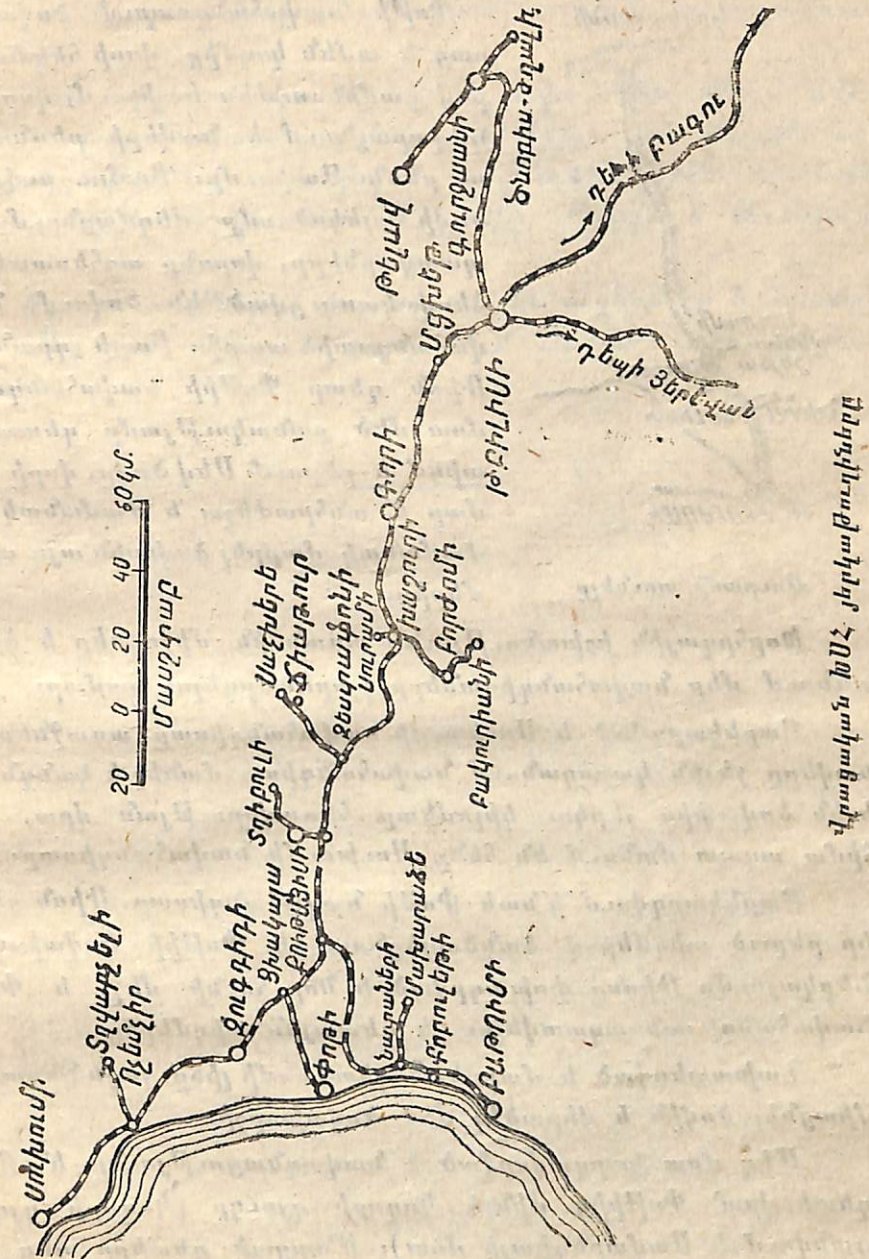
Յ Ե Ր Կ Ա Թ Ո Ի Ղ Ի Ն Ե Ր Ը

Գլխավոր յերկաթուղային գիծն ունի հետևյալ ուղղու-
թյունը. Թբիլիսից — Բաթումի և Փոթի (գետի Սեվ ծովը),
Թբիլիսից — Բաքու (գետի Կասպից ծովը) և այդտեղից Ռու-
սաստան, ինչպես նաև Թբիլիսից — Յերևան (գետի հարավ):
Գլխավոր յերկաթուղային գիծը տեղ-տեղ ճյուղավորում է: Դրան-
ցից ամենակարևորներն են Սեվծովյան յերկաթուղին (Յխա-
կայա քաղաքից — Սուխումի), Կախեթի յերկաթուղին (Թբիլի-
սից — Թելավ և Ծնորի): Բորժոմի-Բակուրիանի յերկաթուղին
(Խաչուրից — Բորժոմի և Բակուրիանի), Տղիբուլի յերկաթու-
ղին (Քութաիսից — Տղիբուլի), Ճիաթուրայի յերկաթուղին
(Շորապանից — Սաչխերե):

Խորհրդային իշխանությունը հատուկ ուշադրություն է
դարձնում յերկաթուղային շինարարությանը, յերթեկության
կանոնավորմանը, ճանապարհների բարելավմանը: Կառուցված
են նոր յերկաթուղային գծեր: Սեվծովյան յերկաթուղին (Յխա-
կայա քաղաքից — Սուխումի), Գուրիական յերկաթուղին (Նա-
թանեբից — Մախարաձե քաղաքը), Ռիոնի կայարանից Ծղալ-
տուրո տանող յերկաթուղին: Գլխավոր յերկաթուղային գիծը
ելեկտրիֆիկացման է յենթարկված Սամոբեդիայից մինչև Թբի-
լիսի: Այս շրջանում ելեկտրատարներն են քաշում գնացքը:

Ն Ա Վ Ա Գ Ն Ա Յ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն Ը

Նավագնացությունը զարգացած է Սեվ ծովում: Սեվ ծովի
ափերին մենք ունենք մի քանի նավահանգիստ. դրանցից ամե-
նակարևորներն են Բաթումին, Փոթին և Սուխումին:
Այս յերեքից ամենանշանավորը Բաթումիի նավահանգիստն է,
վոր աչքի յե ընկնում իր խորությամբ. ովկիանոսային նավերն
ազատ ներս են մտնում խորշը և կանգնում ափին: Մերձակա
լեռները կտրում են քամիների ճանապարհը, դրա համար ել

ՆԱԿԱԿԱՆԳԻՍՏՆԵՐԻ ՆԱԿԱԿԱՆԳԻՍՏՆԵՐԻ ՆԱԿԱԿԱՆԳԻՍՏՆԵՐԻ

Քաթումի նավահանգստում նավերի բեռնումն ու բեռնաթափումը կատարվում է լավ պայմաններում:

Սուրամի տուններ

Փոթի նավահանգստում ծովափը բաց է ամեն կողմից, վորի հետևանքով քամին ուժեղ է փչում, վորը և՛ դժվարացնում է նավերի բեռնումն ու բեռնաթափումը: Քամու ուժը և ծովի ալեկոծումը մեղմացնում են պատվարները, վորոնք արհեստական ձևով կառուցված են ծովում, նավահանգստի առաջ: Բացի դրանից, Ռիոն գետը Փոթիի նավահանգստի մոտ մեծ քանակությամբ գետային տիղմ է բերում Սեվ ծովը, վորի համար և՛ անհրաժեշտ է ժամանակ առ ժամանակ մաքրել ծովափն այդ տիղմերից:

Խորհրդային իշխանությունն առանձին միջոցներ է ձեռք առնում մեր նավահանգիստները բարեկարգելու համար:

Բարեկարգված է Սուխումի նավահանգիստը. առաջներում նավերը չէին կարողանում նավահանգիստ մտնել և կանգնում էին ծովափից յերկու կիլոմետր հեռավորության վրա, իսկ հիմա ազատ մտնում են հենց Սուխումի նավահանգիստը:

Բարեկարգվում է նաև Փոթի նավահանգիստը. Ռիոն գետն իր բերած տիղմերով ծանծաղեցնում է Փոթիի ծովախորշը: Ներկայումս Ռիոնը փոխադրված է նոր հունի մեջ, և Փոթի նավահանգիստն ազատվելու յե գետային տիղմերից:

Նախատեսված է մաքրել Պալիաստոմի լիճը, լայն նեղուցով միացնել ծովին և վերածել մեծ ծովախորշի:

Մեզ մոտ կարգավորված է նավագնացությունը և՛ Ռիոն գետի վրա՝ Փոթիից մինչև Կոգորի գյուղը (Կոգորի գյուղը գտնվում է Սամտրեդիայի մոտ): Մնացած գետերը դեռ չեն ոգտագործվում նավագնացության համար:

Վրաստանում խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո սկսեց զարգանալ և՛ ավիացիան՝ ողային հաղորդակցությունը:

Շատ տեղերում կառուցված են սավառակայաններ: Ամենամեծ սավառակայանը գտնվում է Թբիլիսում: Ողային հաղորդակցություն է սահմանված հանրապետության առանձին մասերի միջև, ինչպես նաև Թբիլիսի, Բաքվի և Մոսկվայի միջև:

Ողային ուղիներով փոխադրում են ուղևորներ և փոստը:

Մեզ մոտ արագ է զարգանում ողային հաղորդակցությունը:

ԽՍՀ Միության յեվրոպական մասում գտնվում են Ղրիմի լեռները, իսկ ԽՍՀ Միության յեվրոպական և ասիական մասերի միջև, սահմանագծի վրա՝ Ուրալյան լեռները:

ԽՍՀ Միության ասիական մասում՝ Կովկասում, բարձրանում է Կովկասի լեռնաշղթան, Ավղանստանի և Չինաստանի սահմանագլխին՝ Պամիրի լեռնաշխարհը և Տյան-Շան լեռնաշղթան, Չինաստանի և Մոնղոլիայի սահմանագլխին՝ Ալթայյան լեռնաշղթան:

Այսպիսով, Խորհրդային Միության մեջ լեռներն ու լեռնաշղթաները գտնվում են ծայրամասերում: Ամբողջ Միության ամենաբարձր լեռնագագաթները գտնվում են Պամիրի լեռնաշխարհում. դրանցից ամենանշանավորներն են Սոալիսի պիկ գագաթը, վորը ծովի մակերևույթից բարձր է 7495 մետր, և Լենինի պիկ գագաթը, վորը ծովի մակերևույթից բարձր է 7139 մետր:

Վարժություններ. — 1. Գտեք ԽՍՀ Միության ֆիզիկական քարտեզի վրա և ցույց տվեք ԽՍՀՄ դաշտավայրերը, բարձրությունները և լեռնաշղթաները. 2. Հետևելով մոլգ յերանդների ուժեղացմանը, պարզեցեք, թե լեռնաշղթան վոր տեղում ավելի բարձր է. 3. Ուշադրությամբ նայեցեք քարտեզին՝ լեռնագագաթները չունեն արդյոք մակագրություններ, վորոնք ցույց են տալիս նրանց բարձրությունը ծովի մակերևույթից, կարդացեք այդ մակագրություններից մի քանիսը. 4. Քարտեզի մասշտաբով պարզեցեք Ուրալի և Կովկասի յերկարությունը (ուղիղ գծով). դրանցից վորն է ավելի յերկարը: Պարզեցեք, թե ինչ ուղղությամբ են ձգվում Ուրալն ու Կովկասի յին:

ԱՄԵՆԱԳԼԽԱՎՈՐ ԳԵՏԵՐԸ

ԽՍՀ Միության մեջ շատ կան մեծ ու յերկար գետեր: Գետը յերկար է լինում այնքան, վորքան վոր մեծ է լինում ցամաքային այն տարածությունը, վորի վրայով նա հոսում է: Խորհրդային Միության Յեվրոպական և ասիական մասերը ցա-

մաքային հսկայական տարածություններ են, դրա համար ել շատ գետեր ստիպված են կտրել մեծ հեռավորություններ՝ մինչև ծով կամ ովկիանոս թափվելը:

ԽՍՀՄ Յեվրոպական մասի գետերը

Քարտեզը լավ ցույց է տալիս, վոր ԽՍՀ Միության գետերը հոսում են դեպի ծովերը յերկրի մակերևույթի թեքու-

թյան ուղղութեամբ, Նրանցից մի քանիսի աղունքները գտնւում են լեռներում և բարձրութիւններում, իսկ մի քանիսներին՝ լճերում:

Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսն են թափւում հետեւյալ գետերը՝ Հյուսիսային Դվինան, Պեչորան, Ոբը, Յենիսեյը և Լենան:

Ուրալի ծոփն ե թափւում Ամուր ջրառատ գետը:

Սեւ ծոփն ե թափւում Դնեպր գետը, վորի վրա կառուցւած ե մի մեծ հիդրոէլեկտրակայան՝ Դնեպրոգեսը:

Դնեպրից արեւելք՝ Ազովի ծոփն ե թափւում Դոն գետը:

Կասպից ծոփն ե թափւում ԽՍՀ Միութեան Յեվրոպական մասի գետերից ամենայերկարը՝ Վոլգա նաւարկելի գետը, վորն իր յերկարութեամբ գերազանցում ե Յեվրոպայի բոլոր գետերին: Վոլգան ընդունում ե շատ վտակներ, վորոնցից ամենամեծերն են Ոկան և Կաման:

Կասպից ծոփն ե թափւում նաև Ուրալը, վորն սկիզբ ե առնում Ուրալյան լեռներում: Ուրալը յերկար գետ ե, բայց խոր չե: Նույն ծոփն ե թափւում և՛ Անդրկովկասի ամենայերկար գետը՝ Կուրը (Մտկվարին):

Ֆիննական ծոցն ե թափւում Նեվա գետը, վորը կարճ ե, բայց լայն ե և ջրառատ:

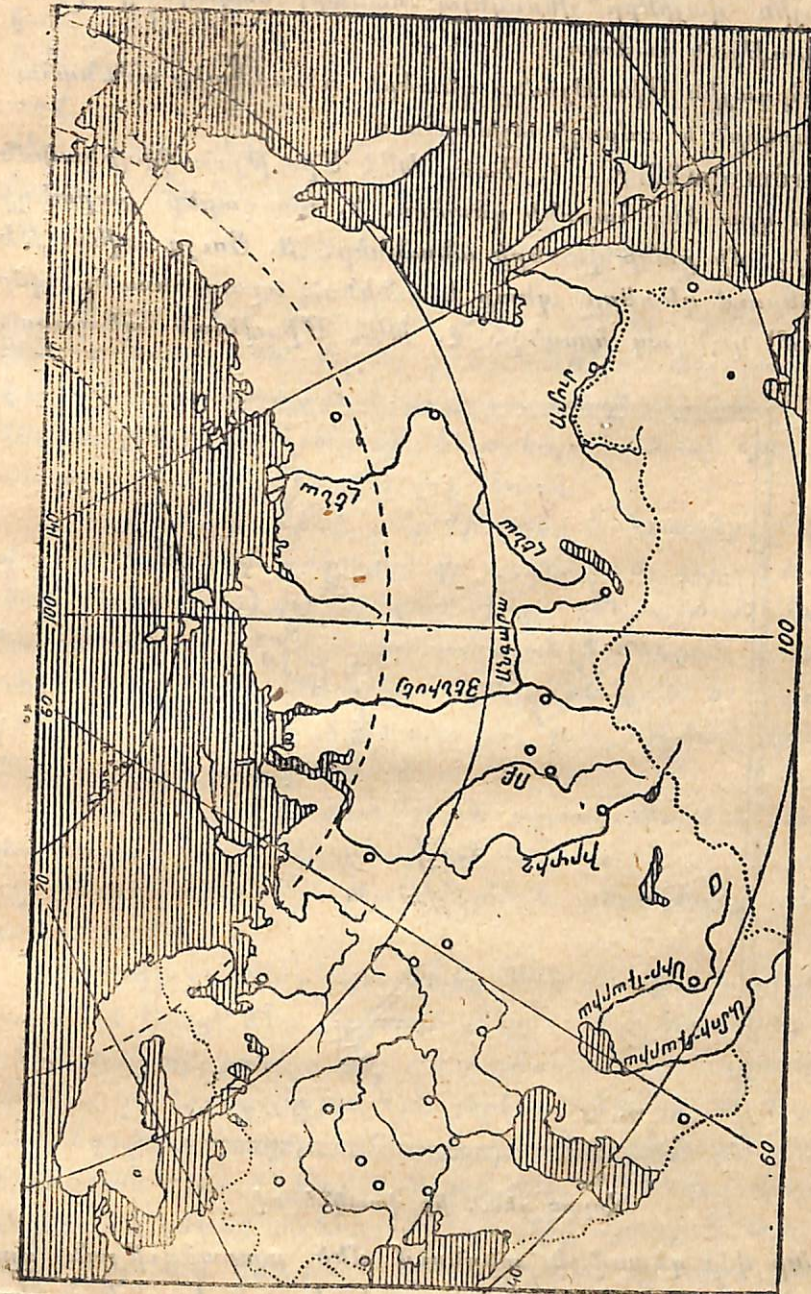
ԽՍՀ Միութեան գետերի մեծ մասը հոսում ե դաշտավայրերով, վորի հետեւանքով այդ գետերի հոսանքը դանդաղ ե, վորոշ տեղերում՝ նույնիսկ աննկատ: Արագահոսութիւնը հատուկ ե միայն լեռնային գետերին, որինակ, Կովկասում:

ԽՍՀ Միութեան գրեթե բոլոր գետերը, բացառութեամբ Անդրկովկասի գետերի, ձմեռը ծածկվում են սառուցյով:

Այդ ժամանակ նավագնացութիւնը գետերում անհնար ե դառնում: ԽՍՀ Միութեան գրեթե բոլոր գետերը ջրառատ են:

Անձրևի և ձնհալի ժամանակ գետերը հորդում են: Իսկ ամառվա ամիսներին, յերբ յերաշտ ե լինում, մի քանի գետեր, ինչպես որինակ, Ուրալն ու Դոնը ծանծաղում են:

Գետերի թե՛ հորդառատութիւնը և թե՛ ծանծաղումն արգելք են հանդիսանում նավագնացութեան: Խորհրդային իշխա-

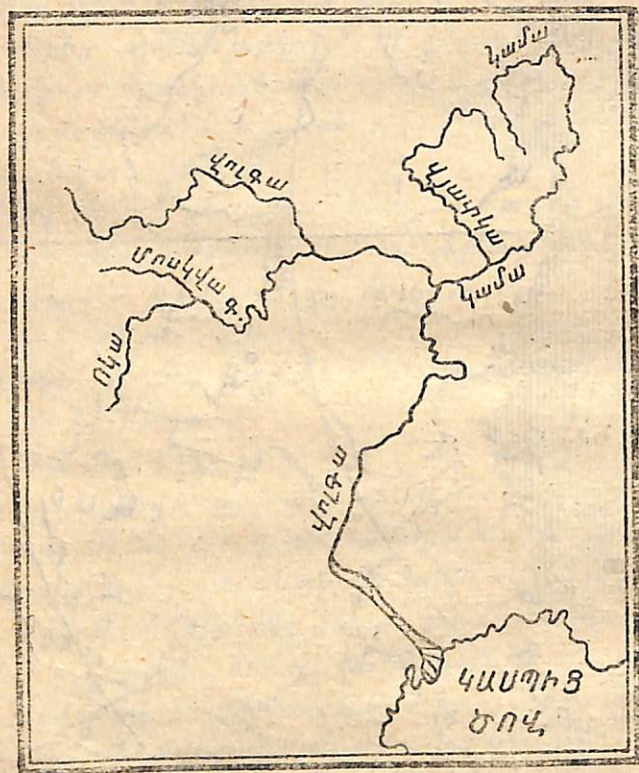

ԽՍՀՄ Առկական մասի գետերը

նութցունը գետերն ոգտագործում ե հիդրոկայանների համար, յերաշտային վայրերը վռոռգելու համար, նավագնացության ե ձկնորսության համար:

Խորհրդային Միութիւնը գետերի տեսակետից ամենահարուստ յերկիրն ե ամբողջ աշխարհում:

Վարժութիւններ. — 1. Գտեք ԽՍՀ Միութեան ֆիզիկական քարտեզի վրա ձեզ հայտնի գետերը. 2. Կարգացե՛ք քարտեզի վրա ուրիշ մի քանի գետերի անուններ. 3. Ցույց տվե՛ք, թե վոր տեղերում գետերը պետք ե ունենան արագ հոսանք, վոր տեղերում՝ դանդաղ հոսանք. 4. ԽՍՀ Միութեան պետական

Վոլգա գետն իր վտակներով

սահմանը վոր գետով ե անցնում մեծ տարածութեան վրա. 5. Չափեցե՛ք քարտեզի մասշտաբով, վորքան կարելի յե ձիշտ, Վոլգա գետի յերկարութիւնը. 6. Ըստ նույն քարտեզի իրար

հետ համեմատեցե՛ք Վոլգա ե Դնեպր գետերի յերկարութիւնը ե ասե՛ք, թե նրանցից վորն ե ավելի յերկար. 7. Ինչո՞ւ կովկասիոնիից հոսող ե Սեւ ծովը թափվող գետերը կարճ են. 8. ԽՍՀ Միութեան ուրվագծային քարտեզի վրա կապույտ մատիտով գծե՛ք քաղցեք ձեզ հայտնի գետերով՝ նրանց ակունքներից մինչև գետաբերանը: Մակագրեցե՛ք նրանց անունները: Խաչե՛ր դրե՛ք գետերի ակունքներին:

ԱՄԵՆԱԳԼԽԱՎՈՐ ԼՃԵՐԸ

Խորհրդային Միութեան մեջ կան շատ լճեր: Նրանցից ամենամեծերն են՝ Արալ լիճը — Միջին Ասիայում, Բայկալ լիճը — Արևելյան Սիբիրի քարձրութեան վրա, Լադոգա ե Ռենգա լճերը — ԽՍՀ Միութեան արևելյան մասի հյուսիս-արևմուտքում, Բալթիկ ծովից վոչ հեռու:

Այդ լճերից Արալ լիճը (ինչպես ե Կասպից լիճը) կոչվում ե նաև ծով. քարտեզի վրա այդպես ել գրված ե — Արալի ծով: Արալ լճից վոչ մի գետ սկիզբ չի առնում, հետևապես նա չհոսող լիճ ե: Բայկալը, Լադոգան ե Ռենգան հոսուն լճեր են: Բայկալ լիճն աշխարհի ամենախոր լիճն ե: Արալ լիճը (ինչպես ե Կասպից լիճը) աղի յե, իսկ Բայկալ, Լադոգա ե Ռենգա լճերը քաղցրահամ են:

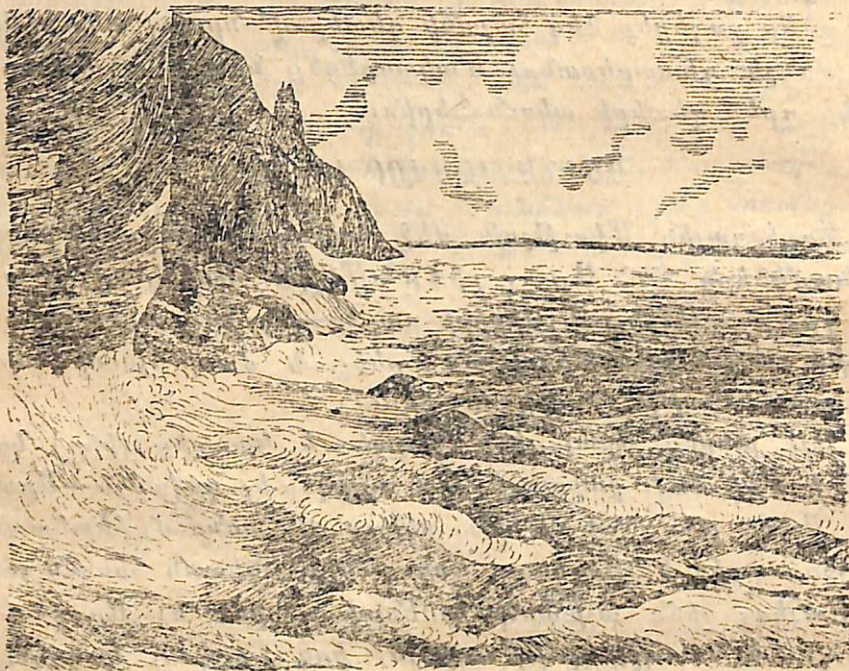
Խորհրդային իշխանութիւնն ոգտագործում ե լճերը նավագնացութեան ե ձկնորսութեան համար:

Խորհրդային Միութիւնը լճերի տեսակետից ամենահարուստ յերկիրն ե:

Վարժութիւններ. — 1. Գտե՛ք ԽՍՀ Միութեան ֆիզիկական քարտեզի վրա ձեզ հայտնի լճերը. 2. Կարգացե՛ք քարտեզի վրա մի քանի ուրիշ լճերի անուններ. 3. Քարտեզի մասշտաբով չափեցե՛ք Բայկալ լճի յերկարութիւնը. 4. Վորոշեցե՛ք քարտեզով՝ հնարալոր ե, արդյոք, նավով անցնել Ռենգա լճից Ֆիննական ծոցը ե ի՞նչ ճանապարհով. 5. Նավով կարելի յե անցնել մի գետից մյուսը կամ մի լճից մյուսը ե՞ այն ժամանակ, յերբ այդ ջրային տարածութիւնների միջև ընկած ե ցամաք, միայն հարկավոր ե այդ տեղում ջրանցք փորել ե

այդպիսով կառուցել նավագնացութեան արհեստական ճանապարհ:

Նկատեցեք, թե վերտեղ պետք է փորվի նավարկելի ջրանցքը, փորպեսզի հնարավոր լինի նավով անցնել Կասպից:

Բայկալ լիճը

ծովից Ֆիննական ծոցը: Ոսկեզա լճից՝ Սպիտակ ծովը. Վորոշեցեք քարտեզով՝ արդյոք գոյութիւնն չունեն այդ ջրանցքները. 6. ԽՍՀ Միութեան ուրվագծային քարտեզի վրա կապույտ գույնով ներկեցեք ձեզ հայտնի լճերը և գրեցեք նրանց անունները:

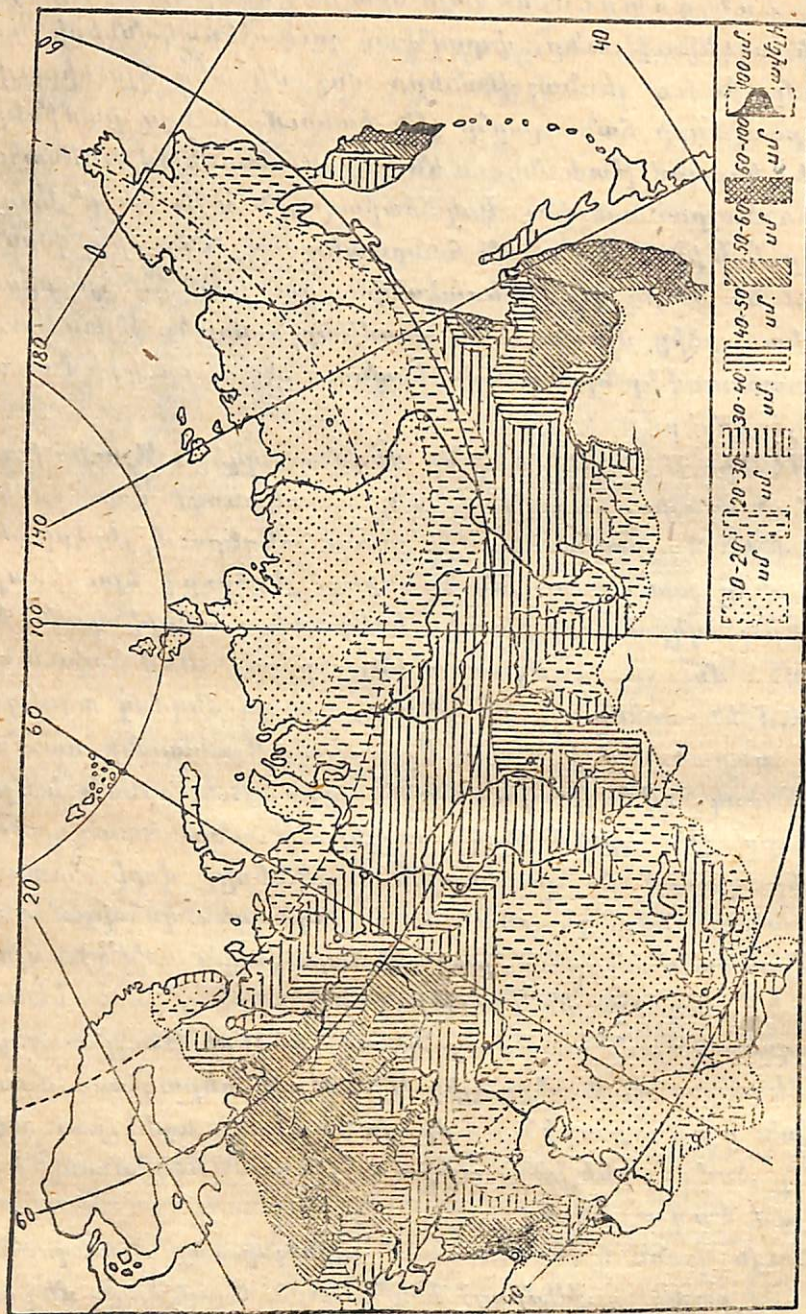
Կ Լ Ի Մ Ա Ն

Խորհրդային Միութեան կլիման աչքի յե ընկնում իր այլազանութեամբ: Յերկրի մոտ մեկ տասերորդ մասը՝ հյուսիսային բևեռային շրջանից այն կողմն ընկած Յեվրոպական մասի Հյուսիսը և Միջին հյուսիսը գտնվում են ցուրտ գոտում: Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի մի քանի կղզիներ հեռու յեն գտնվում հյուսիսային բևեռից 800 կիլոմետրից վոչ ավելի:

ԽՍՀ Միութեան միացած ամբողջ տարածութիւնը գտնվում է բարեխառն գոտում, սակայն նրա մեծ մասը կրում է ցուրտ կլիմայի ազդեցութիւնը, վորովհետև զուգահեռականների ուղղութեամբ ձգվող լեռնաշղթաները վոչ մի տեղ հյուսիսային ցուրտ քամիների ճանապարհը չեն կտրում, և այդ քամիներն անարգել կերպով թափանցում են խորքը, հասնելով ամենահարավային ծայրամասերին: Իսկ հարավային շրջանները՝ Անդրկովկասը և Միջին Ասիական հանրապետութիւնները, վորոնք հասնում են 35-րդ զուգահեռականին, գտնվում են հյուսիսային արևադարձից միայն 1300 կիլոմետր տարածութեան վրա և այդ պատճառով ել նրանք հանդիսանում են տաք կլիմա ունեցող յերկրներ:

ԽՍՀ Միութեան մեջ ծովերի մեղմող ազդեցութիւնը թույլ է յերևան գալիս. առաջին՝ այն պատճառով, վոր ծովերը գտնվում են ծայրամասերում և հեռու տեղերում, յերկրի ներքին մասերը շատ հեռու յեն նրանցից, յերկրորդ՝ Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը, ինչպես և Ռիտտի ու Բերինգյան ծովերը, մեծ մասամբ սառցապատ են, յերրորդ՝ Սեվ ծովում գերակշռում են արևմտյան քամիները, և նրա մեղմող ազդեցութիւնը տարածվում է միայն Արևմտյան Վրաստանի սահմաններում, իսկ Սեվ ծովի հյուսիսային ափը, Ուկրաինան և մյուս շրջանները չեն կրում ծովի ազդեցութիւնը: Կասպից ծովի վրա գերակշռում են հյուսիսային քամիները, վորի հետևանքով Կասպից ծովը, չնայած վոր ամբողջապես գտնվում է մեր Միութեան սահմաններում (բացի իր հարավային ափից), այնուամենայնիվ Խորհրդային Միութեան տերիտորիայի վոչ մեկ մասի վրա ազդեցութիւն չունի: Այդպիսով, ծովերի թույլ ազդեցութեան հետևանքով, Խորհրդային Միութեան գերակշռող մասում կլիման ցամաքային է, միայն Սեվ ծովի արևելյան ափին, Բալթիկ ծովի արևելյան ափին և Խաղաղ ովկիանոսի ափին կլիման ծովային է:

Նույն բանն է հաստատում մթնոլորտային տեղումների բաշխման քարտեզը: Ամբողջ Խորհրդային Միութեան մեջ ամենաառատ մթնոլորտային տեղումները լինում են Սեվ ծովի արև-

Տեղյակացն հայտնի արեւմտեան զինուորական զորքի անդամները:

վելյան ափին — Արևմտյան Վրաստանում, առանձնապես Բաթումիի շրջակայքում, վորտեղ տարեկան տեղումները միջինը հավասար է 2529 միլիմետրի, իսկ ամենից քիչ քանակությամբ մթնոլորտային տեղումներ են լինում Միջին Ասիայում՝ Թուրանի դաշտավայրերում (տարեկան տեղումների միջինը մինչև 100 միլիմետրի) և Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի ափերին։ Համեմատաբար բավականաչափ մթնոլորտային տեղումներ են լինում Բալթիկ ծովի ափին և Խաղաղ ովկիանոսի ափին։

Այսպիսով, Խորհրդային Միության մեջ շերմությունն ու
մթննորոտային տեղումներն ամեն տեղ հավասարաչափ բաշ-
խված չեն: Միության մեծ մասում կլիման ցամաքային է, Կլի-
մայի խստությունն առաջ է ըբերում Խորհրդային Միության
համարյա բոլոր գետերի տեղական սառցապատում: ԽՍՀ Միու-
թյան ինչպես Յեվրոպական, այնպես և՛ Ասիական մասում սա-
կավ կլատանի այնպիսի մի գետ, վրը 3—4 ամսով չսառչի,
իսկ Մոռուցյալ ովկիանոսի ափերի մոտ գետերը սառչում են
հունիսի 10 ամսով:

ՀՈՂԸ, ԲՈՒՍԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ, ԿԵՆԴՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ

Ըստ իր հոգի, բուսականության և կենդանական աշխարհի՝ Խորհրդային Միությունն ամենաբազմազան յերկիրն է:

Հողի հատկությունները վրա մեծ ազդեցութիւն են ունենում կլիմայական պայմանները: Բուսահողը (հումուս) մեծ քանակութեամբ առաջ ե գալիս միայն այնտեղ (հետեապես, հողը դառնում ե սև), վորտեղ տաքութիւնն ու մթնոլորտային տեղումները չափավոր են: Այդ պատճառով ել սևահողը համատարած շերտով տարածված ե Ուկրաինայում ե Հյուսիսային Կովկասում: ԽՍՀՄ Յեվրոպական մասում սևահողի համատարած շերտը գրավում ե մոտ 110 միլիոն հեկտար տարածութիւն: Սևահողը համարյա նույնքան տարածութիւն ե գրավում ԽՍՀ Միութեան Ասիական մասում: Աշխարհում վոչ մի պետութիւն չունի սևահողի այսպիսի հսկայական տարածութիւն: Այդ տեսակետից ԽՍՀ Միութիւնն ամենահարուստ յեր-

կիրն ե: Խորհրդային Միութեան մեջ սեահողը պարունակում է 4 — 16 տոկոս բուսահող. սեահողի հաստութեունը մի քանի տեղերում հավասար է 15 սանտիմետրի, իսկ վորոշ տեղերում՝ հասնում է 1¹/₂ մետրի: Յեվրոպական մասի հարավային շրջաններում նրա հաստութեունը հավասար է մի մետրի:

Միութեան մեջ, որինակ, Սեվ ծովի ափին՝ Վրաստանում կա նաև կարմրահող, վորը նպաստում է տաք յերկրների աշնալիսի բույսերի զարգացմանը, վորպիսին է թեյի թուփը և այլն:

Տաք յերկրների բուսականութեան (արմավենի, թեյի թուփ, մանգարին և այլն) հանդիպում ենք Վրաստանում՝ Սեվ ծովի ափին, այնտեղ, վորտեղ ձմեռը տաք է, իսկ ցուրտ գոտում տարածված են բոլորովին այլ տեսակի բույսեր, տունդ-բաններում՝ մամուռ և քարաքոս, ավելի բարեխառն — տաք տեղերում՝ անտառներ (տայգա կամ կուսական անտառներ), հարավի չոր տափաստաններում՝ խոտաբույսեր և թփուտներ: Այն բանի հետեանքով, վոր կլիման լեռան ստորոտից մինչև նրա բարձր գագաթը փոխվում է գրեթե նույն ձևով, ինչպես հասարակածից մինչև բևեռ, այսինքն՝ աստիճանաբար ցրտում է, լեռների բուսական ծածկույթն ել փոխվում է այնպես, ինչպես տաք և ցուրտ յերկրների բուսականութեունը: Որինակ, Աբխազիայում, Սեվ ծովի ափին, Մուխոմիրի շրջակայքում լեռների ստորոտներին աճում են տաք յերկրների բույսեր, լեռների լանջերին, ցածում՝ սաղարթավոր անտառ, նրանցից բարձր՝ խառն անտառ (փշատերև և սաղարթավոր տեսակները), ավելի բարձր՝ փշատերև անտառ, այնուհետև՝ թփուտներ, իսկ ել ավելի բարձր՝ խոտեր և մամուռ, և, վերջապես, գագաթը, յեթե բարձրութեունն անցնում է ձյան սահմանագիծը, հավերժական ձյունով է ծածկված լինում:

Ըստ այդ պայմանների՝ բազմատեսակ է և՛ կենդանական աշխարհը. մարգագետիններում և տափաստաններում ապրում են տափաստանային կենդանիներ, լեռներում՝ լեռնային կենդանիներ, անտառներում՝ անտառային կենդանիներ, ցուրտ կլիմա ունեցող տեղերում՝ ցուրտ յերկրների կենդանիներ:

IV ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԿՅԱՆՔԸ ԽՍՀ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԲԵՐ ԳՈՏԻՆԵՐՈՒՄ

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐԸ

Խորհրդային Միութեան լեռնային շրջանները բոլորն ել գտնվում են ծայրամասերում: ԽՍՀ Միութեան ֆիզիկական քարտեզի վրա դրանք ցույց են տրված շագանակագույն: Նրանցից ամենագլխավորներն են՝ Կովկասի ու շրջանը, Ուրալը, Ղրիմի լեռները, Ալթայը, Տյան-Շանը և Պամիրը:

ԽՍՀ Միութեան լեռնային շրջանները գտնվում են կլիմայական տարբեր պայմաններում: Ուրալն սկսվում է տունդ-բաներում, Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի ափերից, ձգվում է հարավային ուղղութեամբ, կտրում է տայգան ու սեահողային շրջանը և վերջանում չոր տափաստաններում: Կովկասի ու Ղրիմի լեռները փոված են մերձարևադարձների ու տափաստանների միջև: Տյան-Շանը և Պամիրն ընկած են անապատների ծայրամասերում: Սակայն, չնայած այն բանին, թե տեղերում ինչ կլիմայական պայմաններ կան, կամ ինչպիսին են շրջակա լեռնային շրջանները, — լեռներում բնութեունը փոխվում է տեղի բարձրութեան համապատասխան, վորքան բարձր են լեռները, այնքան ավելի ցուրտ է լինում: Բարձր լեռների գագաթները ծածկված են հավերժական ձյունով և սառցադաշտերով:

Հավերժաձյուն գագաթներից սառցադաշտերը դանդաղորեն սահում են ներքև: Հեովից նրանք նման են սառցային գետերի: Յեվ, իսկապես, նրանք շարժվում են գետերի նման՝ ափերին ավելի դանդաղ, քան հոսանքի միջին մասում: Բացի

Կովկասիոնիից, հավերժական ձյունն ու սառցադաշտերը ծածկում են նաև Պամիրի և Տյան-Շանի լեռնային յերկիրը:

Լեռնային շրջանները կտրտված են կիրճերով և խոր հովիտներով: Լեռնագագաթների միջև կատարները մի քանի տեղ իջած են և ներկայացնում են լեռնանցքներ, վորոնց միջոցով հաղորդակցում են իրար հետ լեռնային գյուղերը: Գյուղերը տեղավորված են լեռների լանջերին, կիրճերում և խոր հովիտներում: Իսկ բարձր լեռնագագաթներն անմարդաբնակ են: Յեթե ամպոտ յեղանակին կանգնենք բարձր մի գագաթի վրա և նայենք ներքև, կարծես թե առանձին գագաթներ այստեղ-այնտեղ ցրված են ամպերի ծովում՝ վորպես նավեր, իսկ դիտողը գտնվում է ամպերի գլխին: Արևոտ յեղանակին բարձր լեռնագագաթներին ձյունն ու սառույցը շողշողում են կուրացնող մի փայլով: Այդպիսի տեղերում ճանապարհորդները կրում են մուգ գույնի ակնոցներ:

Այսպան մարգագետիններն ոգտագործվում են անասնաբուծության համար:

ԽՍՀ Միության լեռների շարքում իրենց հանքային հարստությամբ ամենից ավելի հռչակված են Ուրալյան լեռները: Ուրալը գրեթե յերկու անգամ ավելի յերկար է Կովկասիոնիից, բայց և՛ ավելի ցած: Նրա ամենաբարձր գագաթները հասնում են մեկ և կես կիլոմետրի (ծովի մակերեվույթից): Շատ հեշտ է կտրել-անցնել Ուրալը: Մի տեղ, նույնիսկ, յերկաթուղի յե անցնում:

Ահա թե ինչ է պատմում մի ճանապարհորդ.

«Ուֆա կայարանում մի փոքր կանգնելուց հետո գնացքը շարժվեց և սկսեց դանդաղորեն բարձրանալ լեռը: Ներքևում՝ հովտում, աղմկում է լեռնային գետակը, վորի ափերին բարձրանում են սեպ ժայռեր: Լեռների լանջերը ծածկված են անտառներով: Յեղեմիներին գագաթները բարձրանում են անտառի թավուտից: Տեղ-տեղ հանդիպում են մարգագետիններ, վորոնք ծածկված են լեռնագագաթից գլորված քարի կտորներով և ճալաքարերով: Ուրալի լեռները շատ են քայքայված. սառնամանիքը, շուրն ու քամին են այդ քայքայման պատճառը:

Ուրալը չունի այնպիսի գագաթներ և խոր կիրճեր, ինչպես Կովկասիոնին:

Յերկաթուղու շրջագարձի մոտ յերևաց մի գործարան: Գնացքը դանդաղացրեց իր ընթացքը: Բարձրանում ենք դեպի լեռնանցքը: Ներքևում կայծկտում են գործարանի լույսերը: Շոգեքարը փնչում է: Արդեն գիշեր է, բայց գնացքում վոչ վոք չի քնում: Մենք արդեն լեռնանցքում ենք՝ Յեվրոպայի և Ասիայի սահմանադրին: Մեր աչքերի առաջից արագ անցավ փոքրիկ մի քարասյուն՝ Յեվրոպա - Ասիա մակագրությամբ:

Յեվա մի քանի րոպե, և գնացքն արագությամբ իջավ ներքև, Ուրալի մյուս կողմը: Գնացքն ավելի և ավելի արագ է սլանում՝ իր հետևը թողնելով ժայռեր, անտառապատ լեռնալանջեր, վոչ բարձր գագաթներ: Մեր առաջ բացվեցին տափաստան, ցորենի դաշտեր: Ուրալը մնաց մեր հետևը»:

Ուրալի ընդերքում շատ կա վոսկի, պլատին, յերկաթ, պղինձ, քարածուխ: Խորհրդային իշխանության ուրով շատ է զարգացել հանքային հարստությունների մշակումը: Ուրալում բարձրանում և արագ աճում են նորանոր գործարաններ:

Ուրալյան լեռների հարավային մասում՝ Ուրալ գետի ակունքների մոտ է գտնվում Մագնիտնայա լեռը: Այդ լեռը գրեթե ամբողջովին կազմված է յերկաթահանքի հարուստ շերտերից: Հանքը շատ մոտ է լեռան մակերևույթին: Մինչև հեղափոխությունը հանքի հանույթն այստեղ ձեռքով եր կատարվում: Հանքը փոխադրում էյին ձիերով: Իսկ այժմ, ընդամենը յերկու տարում, այստեղ բարձրացել է մի ամբողջ քաղաք—Մագնիտոգորսկը, ուր կառուցված է մետաղամշակ մի գործարան—գիգանտ: Այս գործարանումն է կատարվում հանքի հալումը: Գործարանն ունի աշխարհում ամենախոշորը համարվող հալոցներ: Գործարանում աշխատում է մի քանի հազար բանվոր: Բոլոր աշխատանքները մեքենայացված են, կիրառվում են նորագույն և լավագույն մեքենաներ: Գործարանին սպասարկում են հենց տեղում կառուցված նոր ելեկտրակայանները: Մագնիտոգորսկի շուրջը զարգացել են գյուղատնտեսության նոր ճյուղեր: Բլուրների նախկին լերկ լանջերին այժմ կանաչին են տալիս բանջարանոցները:

Քարտեզով: — Գտեք Սեվ և Ազովի ծովերը: Գտեք Ղրիմի թերակղզին, վորն ընկած է այդ ծովերի միջև: Գտեք Ղրիմի հարավային ափը:

Բացի Վրաստանից, ԽՍՀ Միության մեջ տաք կլիմա ունեցող շրջան է հանդիսանում նմանապես Ղրիմի հարավային ափը: Ղրիմի թերակղզին գտնվում է Սեվ և Ազովի ծովերի միջև: Ղրիմի հարավային ափի յերկայնքով ձգվում են Ղրիմի լեռները հարյուր կիլոմետր յերկարությամբ: Ղրիմի լեռներից հարավ գտնվում է Սեվ ծովի առափնյա շերտը, վորը պաշտպանվում է հյուսիսային ցուրտ քամիներից Ղրիմի լեռների շնորհիվ: Այս ծովափին ամառը տաք է ու չոր և տեղում է ամբողջ հինգ ամիս: Ամառը սակավ է անձրեվ գալիս: Ձմեռը հաճախ է մառախուղ լինում և անձրև գալիս: Ձմեռը տաք է և շուտ է անցնում: Ծովում լինում են ուժեղ փոթորիկներ: Յերբեմն ծովափին ձյուն է գալիս, բայց յերկար չի տևում:

Ղրիմի լեռներից հյուսիս բոլորովին ուրիշ կլիմա յէ: Այն ժամանակ, յերբ, որինակի համար, Յալթայում (լեռներից հարավ) վարդը ծաղկում է, Սիմֆերոպոլում (լեռներից հյուսիս) հաճախ ձյուն է գալիս. այն ժամանակ, յերբ Սիմֆերոպոլում վառարանները վառում են և պատուհաններին կրկնակի փեղկեր են անցկացնում՝ ցրտից պաշտպանվելու համար, նույն այդ պահին Յալթայում այնքան տաք է լինում, վոր պատուհանները կարելի յէ միշտ լայնորեն բաց թողնել:

Ինչպես Արևմտյան Վրաստանում, այնպես էլ Ղրիմի հարավային ափին գարունը շուտ է գալիս: Պողպատե ծառերը մարտին արդեն ծաղկում են: Այստեղ տարվա լավագույն ժամանակն է համարվում ամառվա վերջը և աշունը. այսինքն՝ ոգոստոսը, սեպտեմբերը և հոկտեմբերը: Այդ ամիսներին արեն այնքան ել ուժեղ չի տաքացնում, ինչպես հուլիսին, յերբ յեղանակը տաք է լինում և անամպ: Յեղանակն այլ է լեռների գագաթներին և կատարներին. այստեղ հով է և՛ ամռանը, անձրև է գալիս և այն ժամանակ, յերբ ծովափին տաք է ու չոր:

Ղրիմի հարավային ափի կլիմայի չորությունը բացատրվում է նրանով, վոր Սեվ ծովում գերիշխում են արեվմտյան քամիները:

Ղրիմի հարավային ափին մշտադալար բույսեր շատ կան, վորոնք մեծ մասամբ մարդու ձեռքով են տարածված: Այստեղ լավ են աճում՝ դափնի, ձիթենի, կիպարիս, դափնեվարդ, մագնոլիա: Այգիներում հասունանում են դեղձ, ծիրան: Լեռների լանջերին աճում են նոճուկ անտառներ, ավելի վեր, ուր մթնոլորտային տեղումներն ավելի շատ են, հանդիպում են այսպիսի սաղարթավոր տեսակներ՝ կաղնի, հաճարի: Լեռների գագաթները հարթ են և ծածկված կանաչող մարգագետիններով:

Այստեղ կենդանիներ շատ քիչ կան, վորովհետև մարդը կոտորել է նրանց: Լեռներում տեղ-տեղ պահպանվել են վայրի այծն ու յեղջերուն, արծիվները թաքնվել են անմատչելի ժայռերում:

Ղրիմի ծովափին ապրում են մեծ մասամբ թաթարներ: Նրանք զբաղվում են այգեգործությամբ: Թաթարների գյուղերը ցրված են գետերի հովիտներում և լեռների լանջերին: Տնակները կառուցված են լեռնալանջերին, և հաճախ տնակի հետևի պատի փոխարեն ոգտագործված է ժայռը, իսկ մնացած պատերը շինված են քարից և ցեխից: Տնակների կտուրները տափակ են և հողածածկ: Կտուրներին քնում են, միրգ են չորացնում: Կտուրն ոգտագործվում է նաև վորպես բակ և ճանապարհ՝ հարևան, ավելի բարձր գիւղի վրա գտնվող տնակի համար: Յեթե ցանկանաք լինել գյուղի վերին մասում, ապա անհրաժեշտ է բարձրանալ մեկ կտուրը մյուսին միացնող քարե փոքրիկ սանդուխներով:

Այգիներում մշակում են՝ դեղձ, նուշ, ծիրան, ձիթապտուղ, դցված են խաղողի այգիներ և թանգարժեք տեխնիկական կուլտուրաներ: Ծովափի յերաշտային տեղերում շուրը մեծ նշանակութուն ունի այգեգործության համար: Մրգի և խաղողի այգիները լավ բերք են տալիս այնտեղ, վորտեղ շուրը

հեշտությամբ եւ ճարվում վուրգման համար: Անշրդի տեղե-
րում ամեն ինչ չորանում եւ, վոչնչանում:

Մինչև խորհրդային իշխանության հաստատումը թաթար-
ներն աղքատ եյին ապրում եւ մեծ կարիքի մեջ էյին: Լավա-
գույն հողերը գտնվում էյին կալվածատերերի եւ ցարական
պալատականների ձեռքին, այստեղ ինքը՝ ցարն ունեւ կալ-
վածք: Չքավորները մեծ տուրքեր էյին վճարում հողի եւ ջրի
համար: Հարուստները ճնշում ու շահագործում էյին չքավոր
թաթարներին: Չքավոր թաթարները գրեթե բոլորն ել անգրա-
գետ էյին:

Ներկայումս Ղրիմի հարավային ափի աշխատավորները նոր
ձևով են ապրում. հողերը, մրգի եւ խաղողի այգիները կազ-
մում են նոցիալիստական սեփականություն: Մենատնտեսու-
թյան փոխարեն ամեն տեղ հիմնված են կոլտնտեսություններ,
վորոնք պայքար են մղում անտեսության զարգացման եւ
կոլտնտեսականների կենցաղային պայմանների բարելավման
համար:

Բացված են մի քանի տասնյակ դպրոցներ, ուր դասա-
վանդությունը տարվում եւ մայրենի՝ թաթարական լեզվով:

Ղրիմը ԽՍՀ Միության աշխատավորության
առողջավայրն եւ: Չոր ու տաք կլիման, ծովային մաքուր
ոդը, մրգերն ու խաղողը բազմաթիվ հիվանդներ են գրավում
դեպի Ղրիմի հարավային ափը: Ղրիմն առանձնապես բարերար
ազդեցություն ունի թույլ թոքեր ունեցող հիվանդների վրա:

Ղրիմի հարավային ափի բնության բուժական հնարավորու-
թյունները հեղափոխությունից առաջ անմատչելի էյին աշխա-
տավորությանը, դրանցից միայն հարուստներն էյին ոգտվում:

Խորհրդային իշխանությունը Ղրիմի հարավային ափը վե-
րածեց աշխատավոր մասսաների առողջավայրի: Ցարի եւ նրա
պալատականների պալատները, հարուստների ամառանոցները
վերածված են սանատորիաների եւ հանգստի տների՝ աշխատա-
վորության համար: Ցարական լավագույն պալատներից մե-
կում սարքված եւ սանատորիա հատկապես կոլտնտեսականների
համար:

Կառավից ծովից արևելք տարածվում են անապատներ:
Անապատներ կան Թուրանի դաշտավայրում: Մի ժամանակ
Թուրանի դաշտավայրը ծովի հատակ էր: Հարավից եւ հարավ-
արևելքից այդ դաշտավայրը յեղերված եւ լեռներով: Այստեղ եւ
գտնվում Պամիր լեռնային յերկիրը: Պամիրից հյուսիս-արե-
վելք ձգվում են Տյան-Շան լեռները: Անապատների գոտում
կա յերկու մեծ ավազոտ անապատ՝ Կարա-Կում եւ Կզըլ-
Կում:

Անապատների գոտում խոնավ քամիներ չեն լինում, վո-
րովհետեւ Կառավից ծովի վրա գերակշռում են հյուսիսային քա-
միները: Այստեղ յերկինքը միշտ անամպ եւ: Անապատում պա-
տահում են նաեւ այնպիսի տեղեր, վորտեղ ամառն անձրևի մի
կաթիլ անգամ չի ընկնում: Յերբեմն ել պատահում եւ, վոր
կաթիլթել սկսող անձրևը գոլորշիանում ե ոգում՝ դեռ չհասած
շիկացած ավազներին: Ավազի շերմությունը հասնում ե 72
աստիճանի, իսկ յերբեմն՝ ավելի բարձր, սովերում շոգը միջին
հաշվով հասնում ե 50 աստիճանի: Քարերը, մետաղյա առար-
կաներն այնպես են շիկանում, վոր այրում են մարդու ձեռքը:
Սակայն, քանի վոր յերկինքն անամպ ե, ցերեկով շիկացած
առարկաները գիշերն արագ կերպով պաղում են: Յերեկն անա-
պատում անտանելի շոգ ե, իսկ գիշերը՝ հով: Ամառը շարու-
նակվում ե 5—6 ամիս, իսկ ձմեռը, ընդհակառակը, կարճատե ե
ե ցուրտ: Սառնամանիքը յերբեմն հասնում ե 20 աստիճանի:
Թուրանի դաշտավայրով շրջակայքի լեռներից գետեր են հոսում,
սակայն նրանց մեծ մասը կորչում ե ավազներում կամ ցա-
մաքում ե: Միայն յերկու մեծ գետեր՝ Ամու-Դարիան ե
Սիւր-Դարիան, հոսում են Կարա-Կում ե Կզըլ-Կում ավազոտ
անապատներով ե հասնում Արալի ծովափերին, ուր ե թափ-
վում են ծովը: Ամու-Դարիան սկիզբ ե առնում Պամիրի լեռնե-
րից, իսկ Սիւր-Դարիան՝ Տյան-Շան լեռներից: Այս յերկու գետի
ափունքներն ել գտնվում են սառցադաշտերում:

Ամառվա շոգ ամիսներին, յերբ անապատի գետերը ցա-

մաքում են կամ ծանծաղում, Ամու-Դարիան և Սիր-Դարիան վարարում են և դուրս գալիս ավերից, վորովհետև այդ ժամանակ բարձր լեռներում հալչում են ձյունն ու սառույցը:

Անապատներում կան նաև լճեր, սակայն նրանք հաճախ ցամաք են լինում: Չուրը գոլորշիանում է, և լճի հատակին նստում է ձյան նման սպիտակ աղը:

Ավազոտ անապատում վորոշ խորության վրա հաճախ Չուր է լինում: Դա ստորերկրյա Չուր է: Ավազապատ տեղերում այդ Չուրը չի գոլորշիանում այն պատճառով, վոր ավազի հատիկների միջով հողի յերեսը չի բարձրանում (հակառակ յերևույթ ենք տեսնում, յերը ջրին մոտեցնում ենք մի կտոր շաքար կամ ծծան թուղթ. նրանք ծծում են Չուրը և վեր բարձրացնում): Անապատի ստորերկրյա ջրերը լցվում են ջրհորները: Ջրհորներն անապատում ուղղություն են տալիս ճանապարհորդներին. անապատում ճանապարհորդում են մի ջրհորից մյուսը: Դարավանները և մարդիկ շարժվում են ջրհորների միջև ընկած արահետներով, վորովհետև ջրհորների մոտ միայն կարելի չէ ծարավը հագեցնել և ջրի պաշար վերցնել:

Ավազոտ անապատում կ'ս բուսականություն կա, սակայն այնպիսին, վորը հեշտությամբ է տանում շոգը և ջրի պակասը: Այնտեղ գերակշռում են թփուտները, վորոնք զուրկ են տերեւներից: Ավազոտ անապատում աճում է յուրատեսակ մի ծառ—սաքսաուլը: Սաքսաուլի բունը ճաքճքած է. դա բարեձև ծառ չէ, այլ կոշտապատ է, ծռմոված ամեն ուղղությամբ: Նրա տերեւներն արտասովոր են, նրանք նման են թեփուկների: Զահել, կանաչ ձյուղերը սաքսաուլի համար տերեւների գեր են կատարում: Սաքսաուլների պուրակը, տերեւների բացակայության պատճառով, սովեր չի տալիս: Սաքսաուլն այնչափ չոր է, վոր նրա փխրուն բունը չի կարելի կացնով ճեղքել, այլ կարելի չէ փշրել: Սովորաբար նրա բունը խփում են մի մեծ քարի, և այդ ուժեղ հարվածից սաքսաուլի բունը ջարդ ու փշուր է լինում: Սաքսաուլը լավ է ընտելացած անապատային պայմաններին. նա ունի շատ յերկար արմատներ, վորոնց շնորհիվ նա Չուր է ծծում գետնի խոր շերտերից:

Գետերի ավերին առաջացել են ովազիսներ: Ովազիսներում աճում են յեղեգնուտներ, շամբի, ինչպես նաև ծառեր:

Ավազոտ անապատում հող չկա: Սաղարթագուրկ և առանձին-առանձին ցրված ծառերը բուսահող չեն տալիս: Դաշտավայրերում տարածված են անբերրի, ամբողջապես աղ ծծած աղուտային հողեր: Հողը բերրի չէ միայն գետերի ավերին, վարովհետև գետերը վարարման ժամանակ մեծ քանակությամբ աղով են թողնում իրենց ավերին:

Անապատում ապրում են կենդանիների այն տեսակները միայն, վորոնք հեշտությամբ են դիմանում շոգին և չոր կլիմային: Այստեղ շատ կան մողեսներ և ոճեր: Կան այնպիսի մողեսներ (վարաք), վորոնք շատ խոշոր են և ունեն մեկից մինչև մեկ ու կես մետր յերկարություն: Անապատում ապրում են նմանապես անտիլոպներ — ջեյրաններ:

Անտիլոպը զգուշ, վախկոտ կենդանի չէ, արագավազ է և զրանով փրկում է իրեն: Անապատի համարյա բոլոր կենդանիներն ունեն գորշ-դեղնավուն գույն, նման իրենց շրջապատող միջավայրի գույնին, և այդ պատճառով ել նրանք անկատելի չեն մնում անապատի ավազներում:

Մեծ գետերի ավերին, խիտ շամբուտներում ապրում են վագրեր և վարազներ:

Անապատն ուղտի հայրենիքն է: Ուղտն ընտանի կենդանի չէ: Նա հեշտությամբ է քայլում անապատի շիկացած ավազներում, վորովհետև նրա թաթերը ծածկված են կոշտ վաշլի հաստ շերտով: Ուղտը հաճույքով է ուտում կոշտ, նուշնիսկ փշոտ խոտը: Նա մի քանի օր կարող է մնալ առանց կերի, ջրի և, նուշնիսկ, այդպիսի օրերին նա կարող է տանել թե՛ մարդկանց և թե՛ բեռը մի քանի հարյուր կիլոմետր: Այդ պատճառով ել ուղտին անվանել են «անապատի նավ»:

Անապատների գոտում ապրում են ուղբեկները, թուրքմենները և դադախները: Անապատներում նրանք պարապում են անասնաբուծությամբ: Հովիվները վոշխարներին և ուղտերին քշում են մի տեղից մյուսը՝ դեպի նորանոր արո-

Հին ժամանակներից սկսած մարդիկ բնակութիւն են հաստատել գետերի ափերին, ուր հողը բերրի յէ, բուսականութիւնը՝ հարուստ, և յերկրագործութիւնը կարող է հեշտությամբ զարգանալ:

Մինչև Հոկտեմբերյան հեղափոխութիւնը անապատի բնակչութիւնը հետամնաց էր, սակայն հեղափոխութիւնից հետո կյանքի պայմաններն արմատապես փոխվեցին և բարելավվեցին: Այստեղ կազմվեց յերկու միութենական հանրապետութիւն՝ Թուրքմենական ԽՍՀ և Ուզբեկական ԽՍՀ:

Յարական իշխանության որով անապատների բնակչութիւնը հարստահարվում էր: Յարական իշխանութիւնը զենքի ուժով է նվաճել այդ յերկրները: Համարյա 70 տարի բնակչութիւնը տառապում էր ցարական ինքնակալության լծի տակ: Բնակչութիւնից խլում էին լավագույն հողերը և մեծ հարկեր էին վերցնում: Այդ տեսակետից ցարական կեղծքիչներին չէին զիջում տեղական խաները (խոշոր կալվածատերերը), բայերը (հարուստները) և մուլաները (հոգևորականութիւնը): Չուրը, վոր այնպիսի կարևոր նշանակութիւն ունի անապատի պայմաններում, պատկանում էր խաներին ու բայերին, և, իհարկէ, ով վոր տիրապետում էր ջրին, նա յել խլում էր ամբողջ բնակչությանը:

Խորհրդային իշխանութիւնը բայերից խլեց հողերը, վորնչացրեց հողի մասնավոր սեփականութիւնը: Ներկայումս ջրից ոգտվում են բոլորը, ջուրը հավասարաչափ բաշխվում է այգիներին ու դաշտերին: Տարեց-տարի ընդլայնվում է վոռոգման ջրանցքների ցանցը, և անապատը վերածվում է մշակված հողերի, ուր ցանում են զանազան թանգարժեք մշակութիւններ: Այստեղ, ուր գյուղացին բահով ու քլունգով էր փորփրում գետինը, այժմ հաղարավոր տրակտորներ մշակում են խորհտընտեսութիւնների և կոլտնտեսութիւնների անծայրածիր դաշտերը և բամբակի պլանտացիաները: Քոչվոր անասնապահները նույնպես կազմել են կոլեկտիվ տնտեսութիւններ և անցել են նստակյաց կյանքի: Կազմված են վոչխարաբուծական խոշոր խորհտնտեսութիւններ:

Անապատի գոտում արագ կերպով զարգանում է արդյունաբերութիւնը: Կառուցված են բամբակագործ գործարաններ, մետաքսի մանածագործական գործարաններ, գյուղատնտեսական մեքենաներ թողարկող գործարան, ելեկտրակայաններ: Կապից ծովի ափերին զարգացել է ձկնորսական արդյունաբերութիւնը: Այստեղ էլ հենց նավթ են հանում: Կապից ծովի Կարա-Բոդազ-Գյուլ ծոցի մոտ ստացվում են զանազան աղեր: Կարա-Կում անապատի կենտրոնում յերևան են բերված ծծմբի պաշարներ, և կառուցված է ծծմբի գործարան: Աճում են քաղաքները: Յերեկվա քոչվոր անասնապահներն այսօր դնում են ֆաբրիկաները և գործարանները՝ վորպէս բանվոր:

Տնտեսության զարգացմանը նպաստում են վերջերս կառուցված խճուղիները և առանձնապէս Թուրքեստան-Սիբիրի յերկաթուղին (Թուրքսիբ), վորի շնորհիվ մեր յերկրի հացաշաքրջաններից մեծ քանակությամբ հաց է մտնում անապատների դոտին:

Այսպիսով, անապատն որեցոր փոխում է իր կերպարանքը: Արհեստական վոռոգման լայն կիրառումը վերածել է անապատը ծաղկուն ցանքադաշտերի, այգիների, բամբակի դաշտերի: Փարրիկաներ և գործարաններ առաջին անգամ կառուցված են խորհրդային իշխանության որով:

Վարժարաններ. — 1. Գտեք ԽՍՀՄ ֆիզիկական քարտեզի վրա Կարա-Բոդազ-Գյուլ ծոցը, Արալ ծովը, Ամու-Դարիա գետը, Սիբ-Դարիա գետը, Կարա-Կում և Կզըլ-Կում անապատները: 2. Գտեք ԽՍՀՄ կենդանաբանական-աշխարհագրական քարտեզի վրա անապատների տարածման շրջանը և տեսեք, թէ այդ գոտում ի՞նչ կենդանիներ են ցույց տրված քարտեզի վրա:

ՉՈՐ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐ

Տափաստանն անծայրածիր մի հարթութիւն է, ուր անտառներ չկան, և հողի ամբողջ մակերեսով ծածկված է միայն խոտով: Տափաստանը բռնում է տասնյակ և հարյուրավոր կիլոմետր տարածութիւն: Տափաստանը միապաղաղ հար-

թուլթյուն եւ Մյստեղ, շրջապատող ամբողջ տարածութիւնը, ինչպէս ծովի վրա, աղեղնաձև եւ Ուր վոր նայես՝ վերևում յերկինք եւ, իսկ ներքևում՝ ամեն կողմ հարթութիւն։ Քայլում ես, բայց թփում եւ, թե կանգնած ես միևնույն տեղում, ասես յերբեք տեղդ չես փոխել, այնքան միապաղտոյ եւ տափաստանների բնութիւնը։

Կասպից ծովի հյուսիսային սփին, Վոլգա գետի ներքին հոսանքի յերկու ափերին և ավելի հեռուն՝ դեպի արևելք — մինչև Չինաստանի սահմանը ձգված եւ չոր տափաստանների լայնածավալ մի գոտի։

Չոր տափաստաններում ամառը կիզիչ եւ չոր, իսկ ձմեռը՝ խիստ, թեև վոչ այն աստիճանի, ինչպէս անապատների գոտում։ Ատլանտյան ովկիանոսից փչող տաք ու մեղմ քամիները շատ սակավ են հասնում չոր տափաստաններին, իսկ Կասպից ծովը, վորի ափերին են գտնվում այդ տափաստանները, նրանց վրա չի ազդում, վորովհետև, ինչպէս մենք արդեն գիտենք, այդ ծովում իշխում են հյուսիսային քամիները։ Չոր տափաստաններում հաճախ են փչում չոր ու տաք քամիներ։ Շոգ սրբերին հողը չորանում եւ և ճաքճքում։ Ձմռանն այստեղ հաճախ բուք ու փոթորիկ եւ լինում։ Ձմռան վերջին յերբեմն ամբողջ տափաստանը ծածկվում եւ սառցի բարակ շերտով։

Չոր տափաստաններում գետեր քիչ կան։ Դրանցից ամենանշանավորներն են Վոլգայի ստորին հոսանքը, Ուրալը եւ Եմբան։ Ամռանը գետերը ծանծաղում են։ Ամառվա վերջը, նույնիսկ, այնպիսի մեծ գետում, ինչպէս Ուրալն եւ, նախագնացութիւնը դժվարանում եւ, իսկ մանր գետակները բոլորովին ջամաքում են։ Այստեղ գետերի մեծ մասը ծովափ չի հասնում. նրանք կորչում են ավազների մեջ և կամ թեթափվում են փոքրիկ լճերը։

Չոր տափաստաններում պատահում են գլխավորապէս այնպիսի բույսեր, վորոնք հարմարվել են չոր կլիմայի պայմաններին։

Վաղ գարնանը, հենց վոր ձյունը հալվում եւ, և հողը խոնավութիւն եւ ծծում, արագորեն աճում են սոխարմատ բույ-

սերը՝ ձնծաղիկը, դեղին ու կարմիր կակաչները։ Չոր տափաստանները շատ կարճ ժամանակով են ծածկվում կանաչ խոտերով։ Գարնանը շուտով փոխարինում եւ շոգ ու չոր ամառը։ Կանաչը թառամում եւ, խոտը խանձվում։ Նրանց փոխարինում են այնպիսի բույսեր, վորոնք հեշտությամբ են դիմանում ուժեղ յերաշտին, որինակ, փետրախոտը։ Յերևում են նաև բարձմենյակը, ուղտի-փուշը՝ սուր-սուր փշերով։ Չոր տափաստանների բույսերն ունեն յերկար արմատներ, այդպիսի արմատներ խորանում են գետնի մեջ և այնտեղից խոնավութիւն ծծում։ Այդ խոտերն իրարից հեռու յեն գտնվում, և նրանց միջից յերևում եւ շոգից ճաքճած գետնի լերկ մակերևոյթը։ Այնտեղ, վորտեղ հողը շատ եւ աղ պարունակում, աճում են աղաբույսեր։

• Յերկարատե, շոգ ու չոր ամառվա պայմաններում, ինչպէս նաև խոտաբույսերի նոսրութիւն պատճառով, հողի մեջ մեծ քանակությամբ բուսահող չի գոյանում։ Չոր տափաստաններում գերակշռում են գորշ հողերը, վորոնք քիչ քանակությամբ են բուսահող պարունակում։ Պատահում են նաև աղուաային (աղ ներծծած) հողեր։

Չոր տափաստաններում խոշոր կենդանիներ տեղ-տեղ են պատահում։ Այստեղ կան արագավազ սայգակներ (Նեյրանի մի տեսակը), վորոնք շուր ու կեր վորոնելիս հեշտությամբ են կտրում մեծ տարածութիւններ։ Նրանք միայն արագավազութիւն շնորհիվ են իրենց պաշտպանում հարձակվող գայլերից։ Չոր տափաստաններում կան նաև կրծողներ՝ մկներ, ինչպէս նաև մողեսներ, ոձեր, իսկ միջատներից՝ մորեխ։ Չոր տափաստանների կենդանիներն ունեն պաշտպանողական գույն, վորը համապատասխան եւ խանձված տափաստանի դույնին և դրա համար ել նրանք դժվար են նկատվում։

Չոր տափաստաններում վաղուց ի վեր ապրում են զապաններ և կալմիկներ, վորոնք զբաղվում են գլխավորապէս անասնաբուծությամբ։ Բազմացնում են վոչխար, ձի և ուղտ։ Չոր տափաստանների բնութիւնն աղքատ եւ, բայց կարող եւ կերակրել անթիվ վոչխարների և ուղտերի հոտեր, վո-

րովհետեւ այդ կենդանիները կերի մեջ առանձին ընտրություն
չեն կատարում: Սակայն հոտերը կերակրելու համար պահանջ-
վում է մեծ տարածութեամբ արոտատեղիներ, այդ իսկ պատ-
ճառով զագախները և կալմիկները ամառը քոչում են, այսինքն՝
իրենց հոտերը քոչում են մի արոտատեղից մյուսը: Հենց վոր
անասունների համար գտան հարմար արոտատեղի, այդտեղ
թաղիքից ուրթեր (վրաններ) են սարքում իրենց համար և
ապրում այնքան ժամանակ, մինչև վոր անասուններն ամբող-
ջովին ուտեն խոտը: Իսկ ձմեռանոցներում իրենց համար խոր-
ճիթներ են շինում կավից, վորին գոմալը են խառնում:

Մինչև Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը քոչվոր անաս-
նապահները մեծ նեղություններ եյին քաջում. ամառվա յե-
րաշտի ժամանակ ամբողջովին խանձվում եյին արոտատեղի-
ները, իսկ անձյուն ձմեռվա ուժեղ սառնամանիքի ժամանակ
նրանց անասունները կոտորվում եյին կերի պակասութեամբ պատ-
ճառով: Չոր տափաստաններում դժվար եր շուր գտնել, հարկա-
վոր եր փորել խոր ջրհորներ: Լավագույն ջրհորները գտնվում
եյին բայերի (հարուստների) ձեռքին: Այդատապատճառով անասնա-
պահները գնում եյին բաւարակություն անելու բայերի մոտ:
Յարական կառավարությունը, փոխանակ ոգնելու, ել ավելի յեր
կողոպտում ու խեղդում քոչվոր անասնապահներին, իսկում եր
արոտատեղիները և նրանց հողերի վրա բնակեցնում ռուսներին:

Պորհրդային իշխանությունը վճռականորեն ձեռնարկեց
քոչվորների անտեսութեան ու կյանքի վերակառուցմանն ու
բարելավմանը: Միջոցներ են ձեռք առնված, վորպեսզի քոչ-
վորները նստակյաց կյանք վարելու հնարավորութեաններ
ստանան խոտը միասին ցանելու և հարելու համար, կառուցվում
են ընդհանուր գոմեր, փորվում են ջրհորներ ընդհանուրի գոր-
ծածութեան համար, սարքվում են լճակներ, բացվում են ա-
նասնաբուժական կետեր: Քոչվորների կուլտուրական մակար-
դակը բարձրացնելու համար կառուցվում են «կարմիր վրան-
ներ», դպրոցներ, հիվանդանոցներ:

Չոր տափաստաններն այնքան ել նպաստավոր չեն հողա-
գործութեան համար, բայց դրա փոխարեն նրանք կարող են
կերակրել հարյուրավոր միլիոն անասուններ: Անասնապահու-

թյունը հմուտ կերպով վարելու դեպքում այդ տափաստան-
ները կարող են մեծ քանակութեամբ միս տալ մեզ: Յեւ ան-
չոր տափաստաններում արգեն ստեղծված են խոշոր անասնա-
բուծական խորհրդատեսություններ:

Մենք մեծ ուշադրություն ենք դարձնում չոր տափա-
ստաններում արգյունաբերությունը զարգացնելու գործին: Չոր
տափաստանների ընդերքում թաքնված են բազմազան հանքա-
յին հարստությունների շերտեր, վորոնց մինչև այսօր մարդ-
կային ձեռքը չեր կախել: Ներկայումս չոր տափաստանները վե-
րակենդանացել են սոցիալիստական անտեսություն կառուցող-
ների անդուլ աշխատանքի շնորհիվ: Կարագանդայում ար-
դյունահանվում է քարածուխ: Եմբայի նավթը վիշկաներից
գիշեր-ցերեկ խողովակներով հոսում է դեպի Կասպից ծովի
ափը: Բալխաշ լճի ափին կառուցվում է պղնձաձուլական
գործարան, վորն իր հզորութեամբ առաջին տեղն է գրավելու
աշխարհում: Մոտ ասպագայում դրա հետ միասին բարձրանա-
լու յեն և՛ ուրիշ գործարաններ, վորովհետև այստեղ հողի ըն-
դերքում կան պղինձ, արծիճ, ցինկ և այլ արժեքավոր հանա-
ծոններ: Այսպիսով, չոր տափաստաններն աստիճանաբար փո-
խում են իրենց տեսքը և դրա հետ միասին փոխվում են դա-
գախների կենցաղային պայմանները: Քոչվոր զաղախներն սկսել
են աշխատել արդյունաբերական նորակառույցներում և զար-
գացնում են իրենց կուլտուրան:

Չոր տափաստանների արեւմտյան մասում՝ Կասպից ծովի
ափին, Վոլգա գետի ստորին հոսանքում և Ուրալ գետում կա
մեծ քանակութեամբ ձուկ: Վոլգայի գետաբերանում գտնվում
է Ամարախան քաղաքը՝ ձկնային արդյունաբերութեան ամե-
նախոշոր կենտրոնը: Այստեղ կառուցված են պահածոների մեծ
գործարաններ, սառցարաններ:

Մինչև Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը չոր տափա-
ստաններում զցված եր միայն մի յերկաթուղով: Դա միաց-
նում եր Չկալով քաղաքը Տաշքենդի հետ: Տափաստանների
միացած տարածութեան վրա ուղան եր հազորդակցութեան միակ
միջոցը: Առաջին հնգամյակի սկզբին չոր տափաստանների

արեւելյան մասում գցվեց մի նոր յերկաթուղադիժ՝ Թյուրքեստան - Սիբիր յերկաթուղին (Թուրքսիբ), վորը նպատաւում է տնտեսութեան արագ զարգացմանն այդ յերկրում:

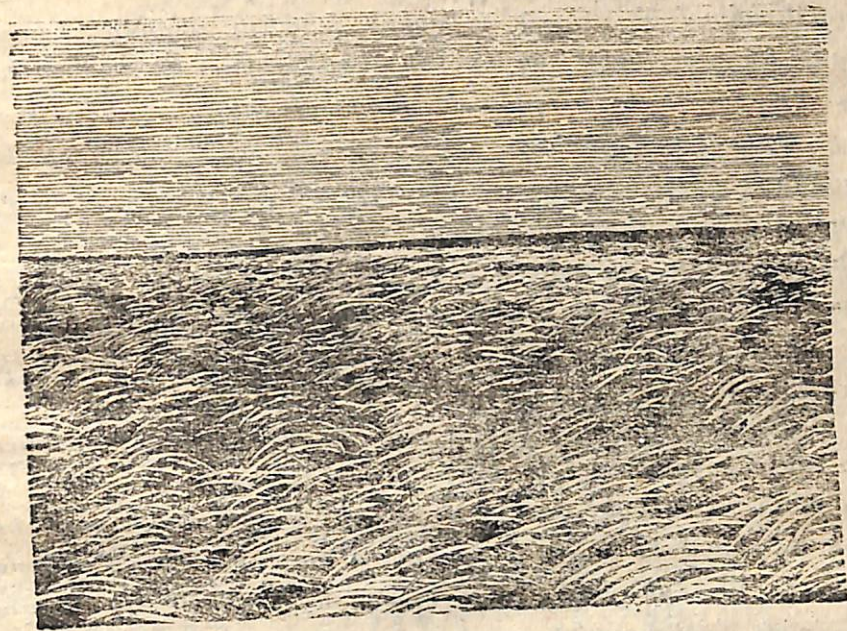
Վարժութիւններ. — Գտեք ԽՍՀ Միութեան ֆիզիկական քարտեզի վրա եմբա գետը, Աստրախան քաղաքը, Կարապանդա քաղաքը, Թուրքսիբի յերկաթուղին:

ՍԵՎԱՀՈՂԱՅԻՆ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐ

Չոր տափաստաններից դեպի հյուսիս տարածվում են սեւ-վահողային տափաստանները՝ սկսած Ուր գետի ափունքներից (արեւելքում) մինչև Սեվ և Ազովի ծովերի ափերը (արեւմուտքում): Սեւահողային տափաստանների մակերևութը ներկայացնում է դաշտավայր, վորը վորոշ տեղերում բարձրանում է: Բարձրութեաններից ամենախոշորն է Դոնեցի բլրաշարքը, վորն իր ընդերքում պահում է ամբողջ աշխարհում հայտնի սքանչելի քարածխի շերտերը — դա Դոնբասն է: Դաշտավայրը թեքվում է հարավային ուղղութեամբ, վորի հետևանքով այստեղի գետերն ուղղվում են դեպի Սեվ, Ազովի և Կասպից ծովերը: Երկնակ՝ Դնեպրը, Դոնը, Վոլգան, Ուրալը: Ուրալյան լեռներից դեպի արեւելք՝ տափաստաններում քիչ գետեր են պատահում, նրանք գրեթե բոլորն էլ թափվում են Ուր գետը:

Սեւահողային տափաստաններում ամառը շոգ է և տևում է 4—5 ամիս: Ամառն սկսվում է դեռ մայիս ամսից: Այստեղ ամառը չոր է լինում, անձրևը հազվադեպ է, բայց, այնուամենայնիվ, ավելի հաճախ է դալիս, քան չոր տափաստաններում: Թուրքանի դաշտավայրից այս կողմը փչում են տաք ու չոր քամիներ: Աշունը կարճատև է: Ձմեռը նույնպես տևական չէ: Հաճախ փչում են հյուսիս-արեւելյան ցուրտ քամիներ և լինում է բուք, վորը ձյունով ծածկում է գյուղերը, ճանապարհները և, նույնիսկ, գնացքներ և կանգնեցնում: Գարունը վաղ է գալիս և կարճատև է: Վորքան դեպի արեւելք՝ այնքան ավելի տափաստանները հեռանում են ծովից, դրա համար էլ

քամիներն այստեղ աննշան քանակութեամբ խոնավութեուն են բերում և կլիման ավելի յե չորանում:

Տափաստան

Տափաստաններում ամենալավ ժամանակը գարունն է: Խիստ ձմեռվա բուք ու փոթորիկներից հետո, մարտին յեղանակը սկսում է տաքանալ: Ձյունն արագորեն հալվում է և խոնավութեամբ հագեցած հողը ծածկվում է բազմազան ծաղկափթիթ խոտերով: Ամենից առաջ ծաղկում են ձնծաղիկը, կակաչը, վարունք դեռ նախորդ տարվանից իրենց սոխարմատների մեջ հավաքել են սնուցիչ հյութեր: Դրանցից հետո յերևում են զանազան խոտեր: Յերբ տափաստանում փչում է հովը, խոտն սկսում է տատանվել և հիշեցնում է ծովի ծփանքը: Խոտերի մեջ շատ միջատներ կան: Բուռն շինած, ապրում են և շատ կրծողներ՝ մկնեք, արջամկնեք, գետնասկյուռնեք: Ամբողջ օրը ձուլողում են թռչունները:

Վրա յե համնում ամառը, արեն արդեն ավելի ուժեղ է այրում, և տափաստաններում սկսվում է անտանկի շոգը: Խոտերը չեն գիմանում շոգին ու չորութեամբ և թառամում են:

Սոխարմատային բույսերն արդեն կարողացել են սննդի պաշար հավաքել հաջորդ տարվա համար: Այժմ արդեն տափաստաններում աճում են միայն այնպիսի խոտեր, վորոնք հեշտությամբ են դիմանում շոգ ու չոր յեղանակին: Անապատը նորից ծածկվում է բազմազան խոտաբույսերի ծածկույթով: Բայց այս անգամ յերևում են բոլորովին այլ տեսակի խոտեր: Ծաղիկներ քիչ են յերևում: Գերակշռում են բարձր խոտերը, վորոնք ունեն մազմզուկներով ծածկված յերկարավուն ու մանր տերևներ. այդպիսին են փետրախոտը, բարձվենյակը: Թռչունները հեռանում են տափաստանից, մնում են միայն արոսը, արտույտը և տափաստանային արծիվը:

Ամառվա յերկրորդ կեսին շոգն ել ավելի յե ուժեղանում: Ողն անչափ չորանում է: Տափաստանն այնպես է փոխվում, վոր անճանաչելի յե դառնում: Արևի կիզիչ ճառագայթների տակ փչանում են բոլոր բույսերը: Մնում են միայն փետրախոտն ու բարձվենյակը, բայց նրանք ել դեղնում են և դուռնալում: Տափաստանն ստանում է գորշ դեղնավուն գույն: Տափաստանը ցերեկն անկենդան է, բայց գիշերը մինչև լուսաբաց նորից կենդանանում է: Մերթ այստեղ, մերթ այնտեղ յերամներով թռչում են կաքափները, խոտերի մեջ անդադար ճռճում են ճագուռները: Յերբեմն լսվում է մկների ծվծվոցը: Տափաստանի վրա սավառնում է տափաստանային արծիվը, վորոնելով իբ վորսը:

Գալիս է աշունը: Շոգը մեղմանում է: Սկսում են փչել ցուրտ քամիներ: Թռչուններն ու միջատները լուռ են: Կրծողները ձմեռվա պատրաստություն են տեսնում:

Ամբողջ տափաստանը, վոր բռնում է հազարավոր կիլոմետր տարածություն, ծածկված է սևահողի թանձր շերտով: Վրա համար ել կոշվում է սևահողային տափաստան: Աշխարհում և փոշ մի յերկիր չունի այդպիսի լայնածավալ սևահողային շերտեր: Դարերի ընթացքում տափաստանը տարեց-տարի ծածկվել է թանձր խոտով. այստեղ ամեն տարի խոտն աճել է, թառամել ու ապա փայլ, այսպիսով բուսահող է կուտակ-

վել, և դոյացել սևահող: Սևահողն այդ տափաստանների գլխավոր հարստությունն է: Այդ տափաստանը մեծ բերք է տալիս, յեթե յերաշար չի վնասում: Այստեղ են աճում հյութեղ խոտը, լավագույն հացահատիկը և զանազան տեսակի մրգեր ու բանջարեղեններ:

Սևահողային տափաստաններում բնակչությունը խիտ է: Այստեղ մեծ մասամբ ապրում են ուկրաինացիներ և ուսսներ: Ցարական Ռուսաստանում բոլոր աշխատավորները ճնշվում էին, բայց ուկրաինացիներն ավելի եյին ճնշվում, քան ուսսները: Նրանք զրկված էին նույնիսկ իրենց մայրենի լեզվով խոսելու իրավունքից: Հիմարկներում գործավարությունը ուսաց լեզվով եր կատարվում: Ուկրաինացիների յերեխաները պետք է դաստիարակվեյին ուսական դպրոցներում: Ուկրաինական լեզվով զրքեր գրեթե բոլորովին չկային:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո արմատապես փոխվեց Ուկրաինայի աշխատավորության կյանքը: Կազմվեց Ուկրաինական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն: Արագ տեմպով զարգանալ սկսեց Ուկրաինայի տնտեսական և կուլտուրական կյանքը, վորը մեծ նշանակություն ունի ամբողջ Միության սոցիալիստական շինարարության համար:

Սևահողային տափաստանը ԽՍՀ Միության հացի շտեմարանն է: Այստեղ փռված են ցորենի դաշտեր, այգիներ, բոստաններ, բանջարանոցներ: Այս տափաստանում գլխավորապես մշակում են ցորեն, յեգիպտացորեն, շաքարի ճակնդեղ, արևածաղիկ, ծխախոտ և բամբակ:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից առաջ սևահողային տափաստանների ամենաարգավանդ հողերը կալվածատերերին և կուլակներին էյին պատկանում: Չքավոր և միջակ գյուղացիները ծանր զրության մեջ էյին գտնվում:

Խորհրդային իշխանության որով գյուղացիական տնտեսությունները համախմբվել են կոլտնտեսություններում: Կոլտնտեսականների զրությունն որեցոր բարելավվում է: Հիմնվել են և հիմա յել հիմնվում են հացահատիկային խորհանա-

սովորելներ: Խորհրդատեղություններն իսկական գյուղատնտեսական ֆաբրիկաներ են: Աշխատանքի գրեթե բոլոր տեսակները՝ վարը, ցանը, բերքահավաքը, մեքենաներով են կատարվում: Կառուցված են մի քանի հարյուր մեքենա-տրակտորային կայաններ: Համառ պայքար է մղվում յերաշտի և դաշտային վնասատուների դեմ:

Սեահողային տափաստանը հարուստ է վոչ միայն արգասիքի հողով, այլև հանածոներով: Այստեղ շատ կան յերկաթի և քարածխի շերտեր: Քարածխի մեծ պաշար կա Դոնբասում՝ Դոնեցի քարածխային ավազանում, վորը գտնվում է Դոնեցի լեռնազոտում: Յերկաթահանքի մեծ պաշար կա Դոնբասից արևմուտք, Դնեպր գետի ափն կողմը՝ Կրիվոյ Ռոգ քաղաքի մոտերքը: Ինչպես նաև Զրիմի թերակղզու վրա՝ Կերչ քաղաքի մոտ:

Հսկայական ելեկտրական եներգիտ յե պահանջվում՝ Դոնբասի և Կրիվոյ Ռոգի գործարանների և հանքահորերի հագարավոր մեքենաներն աշխատացնելու համար: Հենց այստեղ, մոտերքում, Դնեպր գետի վրա կառուցված է հիդրոեկտրակայան՝ Դնեպրոգեսուր:

Սեահողային տափաստաններից դեպի հյուսիս կլիման համեմատաբար ավելի խոնավ է, այնտեղ տափաստանների միջև պատահում են և՛ անտառներ: Այդպիսի տափաստանը կոչվում է անտառատափաստան: Անտառատափաստանում տարածված է սեահող: Այստեղ, ինչպես և սեահողային տափաստաններում, բնակչութունը գլխավորապես կազմված է ուկրաինացիներից և ռուսներից: Տնտեսութունը նմանապես կրում է նույն բնույթը, ինչ վոր սեահողային տափաստաններում: Անտառատափաստանները նույնպես հանդիսանում են ԽՍՀ Միության հացի շտեմարաններ:

Վարժարաններ. — 1. Գտեք ԽՍՀ Միության քարտեզի վրա Դոնբասը, Կրիվոյ Ռոգը, Կերչը, Դնեպրոգեսուր: 2. Գտեք ԽՍՀ Միության բուսական քարտեզի վրա սեահողային տափաստանների և անտառատափաստանների գոտիները: 3. Քարտեզի վրա կարդացեք այն քաղաքների անունները, վորոնք

գտնվում են սեահողային տափաստաններում և անտառատափաստաններում (Խարկով, Վորոնեժ, Ռոստով, Ստալինգրադ, Սարատով, Կույբիշև):

ԽԱՌՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐ

Անտառատափաստաններից հյուսիս սկսվում են այնպիսի անտառներ, ուր սաղարթավոր ծառերի միջև պատահում են նաև փշատերև ծառեր: Այդպիսի անտառները կոչվում են խառն անտառներ:

Պառն անտառները համատարած շերտով ձգվում են ԽՍՀ Միության Յեվրոպական մասում: Նրանք ձգվում են Միության արևմտյան սահմանի յերկարությամբ, մոտավորապես Կիևից մինչև Լենինգրադ և սեպածև անցնում դեպի արևելք՝ Դորկի քաղաքի ուղղությամբ: Պառն անտառների այս շերտումն է գտնվում մեր Միության մայրաքաղաքը՝ Մոսկվան:

Պառն անտառների գոտին, ինչպես դա յերևում է ֆիզիկական քարտեզից, գտնվում է դաշտավայրում, միայն այդ գոտու միջին մասում, հյուսիսից-հարավ ձգվում է մի բարձրութուն՝ Միջին-Ռուսական բարձրությունը: Քարտեզը լավ ցույց է տալիս, վոր այդ գոտում գետերի ակունքները գտնվում են Միջին-Ռուսական բարձրության վրա, վորտեղից նրանք հոսում են դանազան կողմերով դեպի հեռեկալ յերեք ծովերը՝ Բալթիկ, Սեվ և Կասպից:

Պառն անտառների գոտում կլիման համեմատաբար ավելի ցուրտ է, քան սեահողային տափաստաններում և անտառատափաստաններում: Արևմտյան քամիները, վորոնք փչում են Ստրանտյան ովկիանոսից, բավականաչափ խոնավություն են բերում: Այս գոտում հաճախ է անձրև գալիս: Սակայն ձմեռն այնքան խիստ չէ, վորովհետև տաք քամիները մեղմում են այն: Ձմեռն այստեղ շարունակվում է ամբողջ հինգ ամիս: Բոլոր գետերը սառչում են և ավելի յերկարատև, քան տափաստաններում: Այս գոտում վոչ մի տեղ այլևս սեահող չի պատահում: Հոգն այստեղ շատ քիչ է պարունակում բուսա-

հող և նման ե մոխրի. այդպիսի հողը կոչվում ե պոգոլա-
յին հող:

Խառն անտառներում լավ են աճում կեչին, կաղնին,
թխկին, հացին և լորին: Ծառերի տակ աճում են դանա-
զան թփեր: Անտառն ամենից ավելի կենդանի յե այնտեղ,
ուր կան սաղարթավոր տեսակներ: Արևի ճառագայթներով լու-
սավորված կանաչ տերևները փայլում—շողշողում են:

Այստեղ վայրի գազաններ քիչ են մնացել, վորովհետե
մարդը վոջնչացրել ե նրանց: Յերդող թռչունները ճյուղից-
ճյուղ, ծառից-ծառ են թռչում և իրենց ծվլոցով կենդանաց-
նում են անտառը:

Խառն անտառների արևմտյան մասում մեծ տարածու-
թյան վրա ճահիճներ են ձգված: Ճահճային տարածություն-
ները հարուստ են տորֆով:

Խառն անտառների գոտում ղլխավորապես ապրում են
բելոռուսներ և ուսներ: Այստեղ ե գտնվում Բելո-
ռուսական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրա-
պետությունը: Յարական իշխանության որով բելոռուս-
ները վատ եյին ապրում: Նրանց գյուղերը ցրված եյին ճահ-
ճառներում և անտառներում: Քիչ արգավանդ հողերը տալիս
եյին ցած բերք: Արդյունաբերությունը թույլ եր զարգացած:
Բնակչությունն անգրագետ եր: Դպրոցներ քիչ կային, յե-
ղածներում ել դասավանդում եյին ուսաց լեզվով: Բելո-
ռուսների կյանքը բարելավվեց միայն Հոկտեմբերյան հեղա-
փոխությունից հետո: Շատ տեղերում ճահիճներն արդեն չո-
րացված են, և այժմ այդ նոր հողամասերի վրա փռված են
դաշտեր և արոտատեղիներ: Չորացված տորֆային վայրե-
րում կառուցված են ելեկտրակայաններ, վորոնք ելեկտրոնե-
ներգիա յեն տալիս գյուղատնտեսությունը և արդյունաբե-
րությունը: Կառուցված են փայտի վերամշակման շատ գոր-
ծարաններ, վորոնք տալիս են մեղ թուղթ, լուցկի, ֆանե-
րա և այլն: Արագ թափով զարգանում ե և բելոռուսների
կուլտուրան:

Խառն անտառների գոտում ուժեղ կերպով աճել ե ար-
դյունաբերությունը: Այստեղ առաջներում ել ֆաբրիկաներ և
գործարաններ կային, բայց արդյունաբերությունն առանձնա-
պես զարգանալ սկսեց խորհրդային իշխանության որով: Մոսկ-
վայում, Լենինգրադում և Գորկում կառուցված են բազմա-
թիվ խոշոր գործարաններ: Առաջին անգամ այդ գործարաննե-
րում սկսեցին թողարկել այնպիսի բարդ մեքենաներ, վորոնք
ծառայում են Խորհրդային Միության գանազան անկյուննե-
րում կառուցվող ֆաբրիկաների, գործարանների և ելեկտրա-
կայանների սարքավորմանը. որինակ, Թբիլիսիի, Քուլթայիսիի
ֆաբրիկաներն ու գործարանները, Ջագեսն ու Ռիոնգեսը բազ-
մաթիվ մեքենաներ են ստացել Մոսկվայից և Լենինգրադից
իրենց սարքավորման համար:

Մոսկվայի ուղղությամբ, ինչպես յերևում ե և՛ քարտեզից,
ամեն կողմից յերկաթուղիներ են ձգվում: Մոսկվայի յերկա-
թուղային հանգույցում տասնմեկ յերկաթուղագիծ ե կենտրոնա-
նում: Այդ հաղորդակցության ճանապարհներով Մոսկվան և մո-
տակա արդյունաբերական կենտրոնները կապ են հաստատում
ԽՍՀ Միության հեռավոր շրջանների հետ: Այստեղից միլիո-
նավոր արդյունաբերական ապրանք ե ուղարկվում Խորհրդային
Միության բոլոր անկյունները: Ե նույն ճանապարհներով ան-
թիվ քանակությամբ ամեն տեսակի հանքային նյութեր ու՛ վա-
ռելիք ե բերվում այդ արդյունաբերական կենտրոնները:

Սակայն յերկաթուղիները, այնուամենայնիվ, չեն բավարա-
բում փոխադրման գծով աճող մեր պահանջները: Հաղորդակցու-
թյան ամենաեժան ճանապարհը—դա ջրային ճանապարհն ե: Նա-
յեցեք ԽՍՀ Միության քարտեզին. խառն անտառների գոտում
սկիզբ ե առնում Յեվրոպայի ամենախոշոր գետը՝ Վոլգան, վորն
իր յերկարությամբ յերկու և կես անգամ անցնում ե մեր Կուր
գետից: Վոլգան ձախ կողմից մեծ վտակներ ե ընդունում, իսկ
աջ կողմից նրա մեջ թափվում ե Ոկա գետն իր Մոսկվա-գետ
վտակով, վորի վրա գտնվում ե Մոսկվան: Սակայն Վոլգայի
նավերը չեյին կարողանում մոտենալ Մոսկվա քաղաքին, վո-
րովհետե Մոսկվա-գետը սակավաջուր եր, և Մոսկվա քաղաքը

հեռու եր մնում Վոլգայից, չնայած այդ գետի մոտիկությունը: Յեւ յան խորհրդային իշխանությունը վորոշեց Մոսկվա-գետը նախարկելի դարձնել և Մոսկվա քաղաքը միացնել Վոլգայի ջրային ճանապարհներին: Յեւ, իսկապես, ջրանցը բացվեց Վոլգայի և Մոսկվա-գետի միջև: Այժմ Մոսկվա-Վոլգա ջրանցքի միջոցով Մոսկվա քաղաքը ջրային ճանապարհներով հաղորդակցություն մեջ է մտնում ԽՍՀ Միության բազմաթիվ յերկրների հետ, այդ տեղերն է ուղարկում իր արդյունաբերական ապրանքները՝ մեքենաներ, մանածային գործվածքներ, գրքեր՝ Միության բոլոր ժողովուրդների համար և այդ տեղերից ստանում միլիոնավոր տոնն ցորեն, աղ, ձուկ, նավթ, յերկաթ, ածուխ և անտառանյութ:

Մոսկվան և Լենինգրադը Խորհրդային Միության ամենախոշոր քաղաքներն են: Այդ յերկու քաղաքներում ապրում է մոտավորապես այնքան բնակչություն, վորքան ամբողջ Անգլիկովկասում:

Վարժուքյուններ. — 1. Գտեք ԽՍՀ Միության քարտեզի վրա՝ Լենինգրադը, Կիևը, Մոսկվան, Գորկին: 2. Գտեք Մոսկվա-Վոլգա ջրանցքը: 3. Գտեք ԽՍՀՄ ուսուսական քարտեզի վրա խառն անտառների տարածման շրջանը:

Տ Ա Յ Գ Ա

Խառն անտառներից և անտառատափաստաններից հյուսիս աղարթավոր ծառերը հազվադեպ են դառնում, ամբողջ տարածությունը գրավված է փշատերև անտառներով: Մաղարթավոր ծառեր փշատերև անտառներում միայն տեղ-տեղ են պատահում, այն ել հարավային մասում: Այդպիսի անտառը կոչվում է տայգա:

Տայգան մեծ մասամբ փռված է դաշտավայրում: Միայն յերկու տեղ այդ դաշտավայրը կտրվում է. գրեթե նրա մեջտեղը ձգվում են Ուրալյան լեռները և Յենիսեյ գետից արևելք բարձրանում է Միջին-Սիբիրական բարձրավանդակը:

Տայգայում կլիման խիստ ցուրտ է: Ձմեռը ցուրտ է և

յերկարատև (6—8 ամիս): Տայգայի արևմտյան՝ Յեվրոպական մասում կլիման ավելի քիչ է խիստ, վորովհետև այս մասը հեռու չի գտնվում Ատլանտյան տաք ովկիանոսից: Բայց տայգայի ասիական մասի կլիման շատ է խիստ: Ովկիանոսի տաք ու խոնավ քամիները չեն հասնում տայգայի այս մասին, իսկ հյուսիսում՝ նրան մոտիկ գտնվում են բեռնային ծովերը: Միջերկրական տայգայի մի տեղում — Վերխոյանսկ քաղաքի մոտ ձմեռն ուժեղ սառնամանիք է լինում. յերկրագնդի վրա և վնչ մի տեղ չկա այդպիսի սառնամանիք: Այստեղ, հունվարին ողի միջին ջերմությունը հասնում է 56 աստիճանի, իսկ յերբեմն սառնամանիքը հասնում է 70 աստիճանի: Այս իսկ պատճառով Վերխոյանսկը կոչվում է «Յրտի բեռ»: Այդպիսի սառնամանիքի ժամանակ սնդիկը սառչում է ջերմաչափում, յերկաթը դառնում է փխրուն, ծառերը ճայթյունով ճաքում են, նույնիսկ թռչունները թռչելիս սառչում են ու ցած ընկնում: Կլիման ավելի տաք ու խոնավ է միայն Հեռավոր Արևելքում, Հապոնական ծովի ափին:

Տայգայում հոսում են մեծ և ջրառատ գետեր՝ Ուրը, Յենիսեյը, Լենան, Պեչորան և Հյուսիսային Դվինան: Ձմեռնը բոլոր գետերը սառչում են: Մի քանի տեղ սառցի հաստությունը հասնում է յերկու մետրի: Ուրը, Յենիսեյը և Լենան հոսում են հարավային յերկրներից. նրանք սկիզբ են առնում լեռներում և բոլորն ել թափվում են բեռնային ծովերը, վորոնք հանդիսանում են Հյուսիսային Մառուցյալ ովկիանոսի մասերը:

Տայգայի Յեվրոպական մասում տարածվում են նոճին և յեղենին, տեղ-տեղ պատահում են և կեչի ու կաղմախի, իսկ Ասիական մասում, ուր կլիման ավելի խիստ է, աճում են ծառերի այլ տեսակներ՝ մայրի, խիժոտ փիճուկ, կվենի:

Տայգան մոայլ ու տխուր է: Այստեղ չես հանդիպի հարավային անտառին հատուկ լուսավոր և ուրախ անկյունների: Հազարավոր կիլոմետր տարածության վրա ձգվում են խիտ փշատերև անտառներ: Անտառներում գրեթե ամբողջովին մութ

ու խոնավ եւ Փշատերե ծառերի ստվերների տակ աճում են մամուռներ և սունկեր։ Դրանց արանքում չցրված են հաղարջի և մրտենական հապալասի (չերնիկա) թփիկներ։ Շատ տեղերում տայգան անանցանելի յեւ ամեն կողմ ընկած են ծառի բներ ու ճյուղեր։ քարակոշտեր, տեղ-տեղ՝ ել ճահիճներ կան։ Գետինը միշտ ծածկված և թափված փշատերևներով։

Տայգան ձմռանը

Մռայլ տայգան յերբեմն տեղ եւ տվել գետերի, վորոնց ափերին տեղավորվել են գյուղեր։ Առհասարակ, տայգայում բնակչութիւնը նոսր եւ կարելի չե կարել հարյուրավոր կիլոմետր տարածութիւն՝ առանց հանդիպելու և վոչ մի հոգու։ Մարդկային վտաքը դեռ չի մտել տայգայի անտառների ամեն նախօր մասերը։

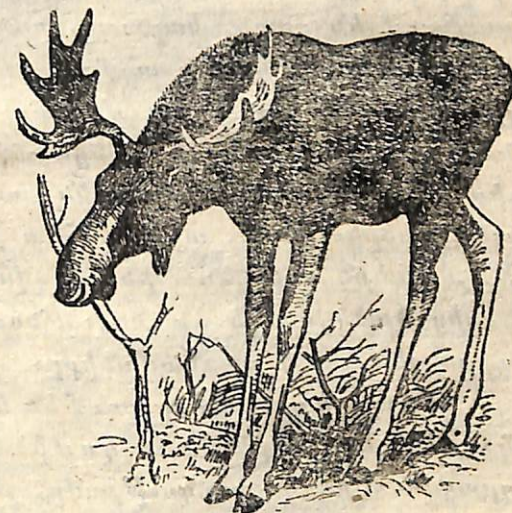
Տայգայում հոգն անբերրի յեւ, վորովհետեւ պողպտային եւ

Տայգայում կենդանական աշխարհը, սակայն, բազմազան եւ Այստեղ մշտապես ապրում են ցախաքլորը, մայրե-

հավը, փայտփորիկը և այլն։ Վայրի խոշոր գազաններից այստեղ կա իշալծյամ։ Նա ամառը խոտ ե ուտում, իսկ ձմեռը կըծում ե թփերի կեղեփները և ծառերի ճյուղերը։ Ծառից-ծառ ե ցատկում սկյուռը։ Նա կերակրվում ե ծառերի բողբոջներով և սերմերով։ Տայգայում շատ գիշատիչներ կան։ Թռչուններ և սկյուռներ են վորսում կղաքիսը, սամույրը, ժանտաքիսը։

Անտառում, ասես, անձայն թռչում են բվերն ու բվեճները։ Մանր կենդանիներ ու թռչուններ ե վորսում աղվեսը։ Ծառերի վրայից կենդանիների վրա յե հարձակվում լուսանը։ Անտառի յեղերքներին թափառում են գայլերը։ Ձմեռը նրանք վոճակներ են կազմում և հաքձակվում նույնիսկ խոշոր կենդանիների վրա։ Անտառի թափուտում ապրում ե գորշ արջը։ Նա կերակրվում ե բույսերով, հատապտուղներով և կենդանիներով։ Ձմեռն անց ե կացնում իր վորջում և քուն ե մտնում։

Ձմեռվա կեսին սառնամանիքը կաշկանդում ե տայգայի բնութիւնը։ Ծառերի ճյուղերն այնպես են սառչում, վոր ամենաթեթեւ հարվածից փշրվում են։ Նապաստակներն այլևս վաղելու ուժ չեն ունենում և ժամանակի մեծ մասն անց են կացնում իրենց բներում։ Կաքավներն ու մայրեհավերը ծառից-ծառ չեն թռչում և մտնում են ձյան մեջ, միայն լուսաբացին կարճ ժամանակով հյուր են գնում կեչիներին ու յեղևնիներին և սնվում նրանց բողբոջներով։ Գազաններն այլևս չեն յերևում։ Նրանք թաքնվում են։ Յեվ ձուկն ել անշարժ պառկում ե գետի հունին։

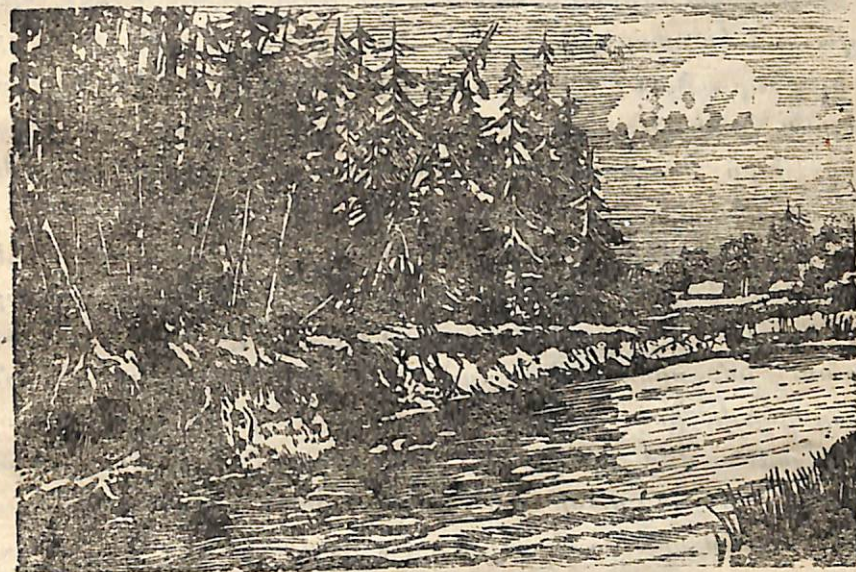
Իշալծյամ

Ամեն կողմ լուսթյուն ե թագաւորում: Ամբողջ բնությունը ծածկված ե ձյան սպիտակ սալանով: Ամենափոքր խշխշոցն անգամ լսվում ե հեռավոր տարածությունների վրա, իսկ սահնակների ճռճոցը կարելի յե լսել 2 — 3 կիլոմետր հեռավորությունից: Մարտին սկսում են փչել քամիները՝ գարնան այդ նախակարապետները: Ձյան կույտերը բարձր տեղերից գլորվում են հովիտները և սպառնում վոչնչացնել ճամբորդներին: Ապրիլին և մայիսին ձյունն ամբողջովին անհետանում ե: Դրանից հետո դետերն ել են բացվում և ազատվում սառցային ծածկույթից. նախ բացվում են փոքրիկ գետակները, հետո՝ մեծ գետերը և ապա՝ լճերը: Ջրի յերեսին լեզացող սառույցները քանդում են ափերը, վնասում անտառներին և թփերին: Ծառերի ճյուղերն ու գազաթները կանաչում են և ծաղկում, հաճախակի յերևում են նապաստակի հետքեր, իսկ նրանց յետևից՝ աղվեսներինը ու գայլերինը: Յեղջերուները հոտերով դուրս են գալիս արածելու: Թռչունները ճյուղերի վրա նստած՝ փետուրներն են հարդարում: Վերադառնում են սաղը, կարապը, բաղը, կուռնկն ու մյուս չվող թռչունները, և նրանց աղմուկը խլացնում ե շրջակայքը: Հուլիսին արդեն շոգ ե լինում, բայց այստեղի շոգը մեր գարնանային տաքությունն ե հիշեցնում (10—18 աստիճան): Հուլիսն ու ոգոստոսը անձրևային ամիսներ են: Աշունը նույնպես անձրևային ե, անձրևի հետ յերբեմն ձյուն ել ե գալիս: Թռչուններն ու կենդանիները չվում են հարավ և ամեն կողմ նորից ծածկվում ե ձյունով: Բնությունը քուն ե մտնում և տիրապետում ե սառնամանիքը:

Տայգայի գոտում ապրում են ե վեհակներ, յակուտներ, կարելներ, ֆիններ, կոմիներ, ուսսներ, նվենկները զբաղվում են վորսորդությամբ, յեղջերվապահությամբ և ձրկնորսությամբ: Յակուտները մասամբ նստակյաց են, մասամբ կիսանստակյաց և զբաղվում են անասնապահությամբ, հողագործությամբ ու վորսորդությամբ: Կարելները, ֆինները, կոմիները և ուսսները նստակյաց են և զբաղվում են գլխավորապես գյուղատնտեսությամբ, անտառագործությամբ և մուշտակա-

մորթ գազանների վորսով: Նրանք մեծ մասամբ ապրում են գետերի և յերկաթուղու մոտ:

Ցարական իշխանության որով տայգայի ժողովուրդները կտրված եյին կուլտուրական կենտրոններից: Նրանց վորսորդական արհեստի արդյունքները չնչին փներով ընկնում եյին մեծագնորդ վաճառականների ձեռքը:

Տայգան ամռանը

Խորհրդային իշխանության որով տայգայի ժողովուրդները կենցաղային պայմաններն արմատապես փոխվեցին: Այդ մեծագնորդ վաճառականներին փոխարինեցին ֆակտորիաները. դրանք պետական առևտրի այն կետերն են, ուր վաճառքի համար տարվում են զանազան ապրանքներ՝ ալյուր, ձավարեղեն, աղ, գնդակ, վառուղ ու մանրագնդակ, յուղ, թեյ, շաքար, կոնֆետեղեն, զանազան տեսակ ամանեղեն, հագուստեղեն, գրքեր, պլակատներ և այլն: Տայգայի բնակիչները ֆակտորիաներն են բերում իրենց ունեցած մուշտակեղենը և դրա փոխարեն ստանում կամ դրամ և կամ թե իրենց պետք յեղած ապրանքները: Տայգայում նստակեցության համար կառուցվում են գյուղեր, դպրոցներ, կոոպերատիվներ: Այնտեղ,

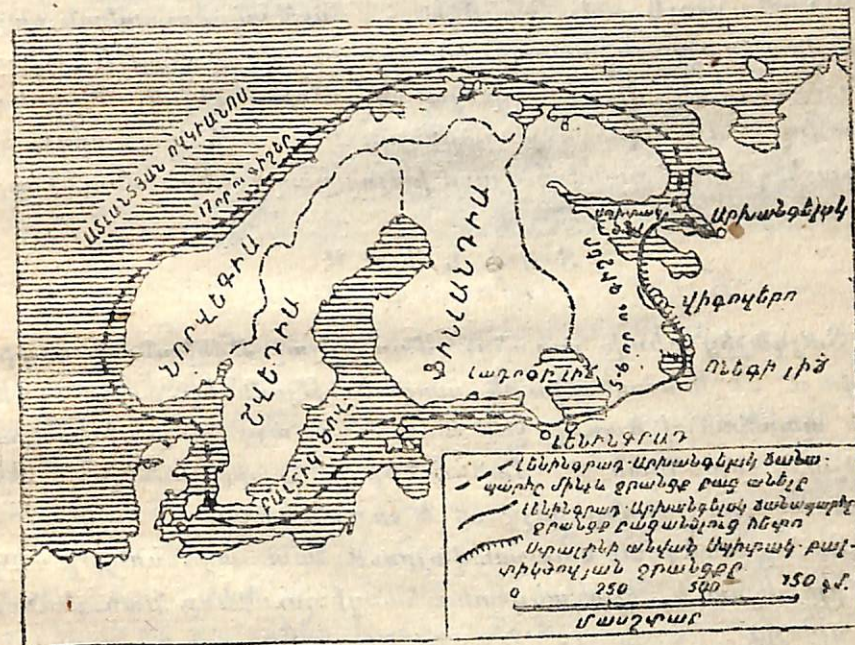
վորակող քոչվոր յեղջերվապահներն են ձմեռում, ստեղծվում են կուլտուրականեր: Կուլտուրացիում կան՝ դալրոց, հիվանդանոց, ռադիոկայան, կուլտուրայի տուն, կոոպերատիվ: Ահա այսպես փոխվել է տայգայի ժողովուրդների կյանքը սոցիալիզմի յերկրում:

Տայգան շատ հարուստ է հանածոներով, բայց վոչվոր չէր հետազոտում դրանք ցարական իշխանության որով: Այժմ տայգայում հայտարերված են՝ վոսկի, արծաթ, արճիճ, ցինկ, քարածուխ, աղ, գրաֆիտ, նավթ: Մեծ նշանակութուն ունի Կուզբասի (Կուզնեցկի ավազան) քարածուխը, վորը հուշակված է իր մեծ պաշարով և վորակով: Ուրալից արևմուտք, Կամա գետի ափին հողի ընդերքում գտնվում են գանազան աղեր. դրանց մի տեսակը դործածվում է կերակրի մեջ, իսկ մի քանիսը պետքական են դաշտերի պարարտացման համար — դրանք կալիումի աղերն են: Յարահան իշխանության որով այս հարստությունները մնացել էին անօգտագործելի, իսկ այժմ՝ հերեզնիկում կառուցված է աշխարհի ամենամեծ քիմիական կոմբինատը: Այդ կոմբինատն ընդգրկում է մի քանի խոշոր գործարան, ուր պարարտանյութ է պատրաստվում: Այստեղից Կամա գետով պարարտանյութերն ուղարկվում են ԽՍՀ Միության գանազան անկյունները՝ կոլանտեսությունների և խորհանտեսությունների անձայրածիր դաշտերի համար:

Տայգայում արագորեն բարձրանում են նոր քաղաքներ: Որինակ, մի անգամ կոմյերիտականներ յեկան այստեղ, տայգայում ընտրեցին մի անտառամաս, ծառեր կտրեցին, գետինը մաքրեցին, ճահիճը չորացրին, և Ամուր գետի ափին մի անգամից բարձրացավ մի նոր արդյունաբերական քաղաք իր գործարաններով և ֆարրիկաներով, յերկհարկանի տներով, հիվանդանոցներով, ակումբներով, խանութներով, կինոթատրոններով: Այդ քաղաքը Կոմսոմոլսկն է՝ Խորհրդային Միության ամենայերիտասարդ քաղաքներից մեկը: Նոր քաղաք և կառուցված նաև Յենիսեյի գետաբերանի մոտ — գա ի գալկան է՝ բեվեռային նավահանգստային քաղաքը:

Տայգայում միայն յերեք գծով է անցկացված յերկաթուղի. մի յերկաթուղալիժը ձգվում է տայգայի հարավային սահմանագծի գրեթե յերկարությամբ՝ Լենինգրադ-Վլադիվոստոկ: Մյուս յերկուսը տայգան լայնքով են կտրում՝ 1. Լենինգրադ-Մուրմանսկ և 2. Վոլոգդա-Սրխանգելսկ:

Տայգայի անտեսության համար մեծ նշանակություն ունեն գետային ճանապարհները և հյուսիսային ծովային ճանապարհը: Հյուսիսային ծովային ճանապարհն անցնում է Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի բեվեռային ծովերով: Բացի գետային ճանապարհներից, տայգայում այժմ գցվում են ավառմորբիլային ճանապարհներ (տրանսներ):

Սպիտակ-Բալթիկծովյան ջրանցքը

Տայգայի հյուսիս-արևմտյան մասում, Կարելա Ֆիննական ԽՍՀ-ում և Կոլայի թերակղզում՝ Ֆինլանդիայի սահմանի մոտ կան անապատ հարստություններ՝ ճոխ անտառներ, մուշտակամորթ գաղաններ, հանքեր, սպիտակ ածուխ: Սակայն ցարական

իշխանութեան որով այս յերկիրը վայրենի յեր և անմարդաբնակ: Չկար և՛ ճանապարհային հաղորդակցութիւն: Յեւ անխորհրդային իշխանութիւնն այդտեղի լճերի և դետերի միջով բացեց նավարկելի մի ճանապարհ, վորն իրար ե միացնում յերկու ծով՝ Սպիտակ և Բալթիկ: Այդ Ստալինի անվան Սպիտակ-Բալթիկ ծովյան ջրանցքով կարելի յե 5—6 որում Լենինգրադից հասնել Սպիտակ ծովը: Իսկ առաջ այդ ճամբորդութեան համար պետք եր 17 որ, վորովհետև անհրաժեշտ եր շրջանցել Յելրուպայի հյուսիսային ափերը:

Սպիտակ ծովի ափին, Հյուսիսային Դվինայի գետաբերանի մոտ գտնվում ե խոշոր մի նավահանգիստ՝ Արխանգելսկը, վորտեղից անտառանյութ ե փոխադրվում արտասահման:

Վարժութիւն. — 1. Գտեք ԽՍՀ Միութեան բուսական քարտեզի վրա տայգայի տարածման շրջանը: 2. Գտեք ԽՍՀ Միութեան քարտեզի վրա Վերխոյանսկ, Արխանգելսկ, Իգարկա, Կոմսոմոլսկ, Բերեզնիկի քաղաքները: Քարտեզի վրա կարդացեք տայգայի գոտում գտնվող մյուս խոշոր քաղաքների անունները:

Տ Ո Ւ Ն Դ Ր Ա

Տայգայից դեպի հյուսիս, Սառուցյալ Ովկիանոսի ափին գտնվում են անտառազուրկ տարածութիւններ, ուր ուժեղ ցրտի պատճառով ծառեր չեն աճում, և այդ ամբողջ տարածութիւնը ծածկված ե մամուռներով, քարաքոսներով: Այդ անտառազուրկ շրջանը կոչվում ե տունդրա:

Տունդրան ձգված ե դաշտավայրում, նրա մակերևութը տեղ-տեղ բլրապատ ե, իսկ տեղ-տեղ հանդիպում ենք նաև լեռնոտ տունդրայի:

Տունդրան համարյա ամբողջապես բնկած ե բեկռային շրջանից այն կողմը, ուր ձմեռն արևը որերով, նույնիսկ ամիսներով բոլորովին չի յերևում:

Տունդրայի ափերին սառը ծովերը ծածկված են սառցի համառարած շերտով: Ձմեռն այստեղ տևում ե 8—9 ամիս: Սառնամանիքը, բուքը, սառը և չոր քամիներն այստեղ հա-

ճախակի յերևույթ են: Ձյունն առատութեամբ չի գալիս, և հողը շատ խորն ե սառչում:

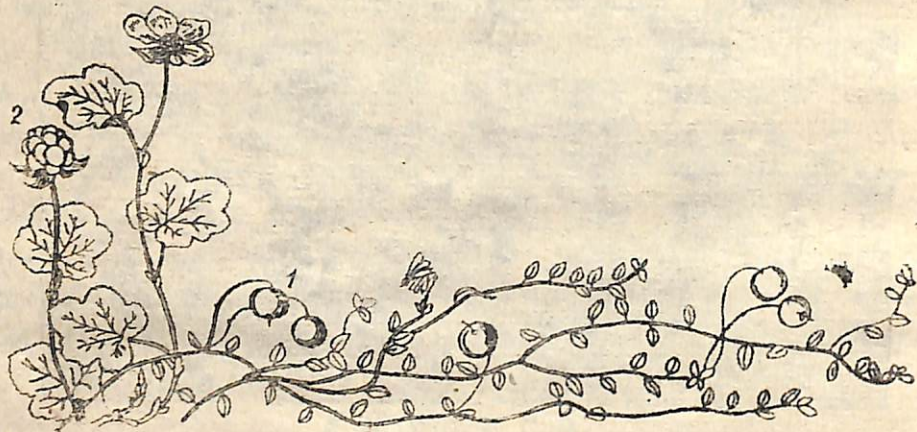

Տունդրան ամառը

Սառը տունդրայում կարճատև ե լինում: Որերով և նույնիսկ ամիսներով արևը մայր չի մտնում, բայց նրա ճառագայթներն անչափ թեք են ընկնում, վոր տունդրան չի տաքանում: Այդ իսկ պատճառով այնտեղ հողի մակերևութից 50—100 սմ. խորութեան վրա գտնվում ե հավերժական սառած շերտ: Այդ շերտը չի թոզնում, վոր ջրերն անցնեն գետնի խորքերը. այդ պատճառով ձնհալից հետո տունդրայում գոյանում են ճահիճներ և լճեր: Տունդրայի գոտով անցնում են նաև մեծ գետեր, վորոնք սկիզբ են առնում հարավային հեռավոր յեցկրներէից և թափվում բեկռային ծովերը, որինակ՝ Պեչորան, Ուր, Յենիսեյը և Լենան:

Տունդրայի բուսականութիւնը հարուստ չե: Այստեղ չկան անտառներ, վորովհետև սառած շերտի զատճառով ծառերը չեն կարողանում խոր արմատներ գցել: Ցածրադիր տեղերում

ածում են մամուռներ, ավելի բարձրագիւր տեղերում՝ քաբա-
րոսներ, վորոնցից աչքի յե ընկնում յագելը: Յագելը մոխ-
րագույն է, մանրիկ, չոր տերևներով, վորոնք նման են յեղջեր-
վի ճյուղավոր յեղջուրներին, նրա ցողունն ավելի փափուկ է
և հյութառատ: Յեղջերուն հաճուքով է ուտում այդ բույսը,
անա թե ինչու յագելը կոչվում է նաև «յեղջերվի մամուռ»:
Տունդրայում այստեղ-այնտեղ պատահում են բևեռային գա-
ճաճ ծառեր, որինակ՝ կեչի, ուռի, սոճի, վորոնք կպած են

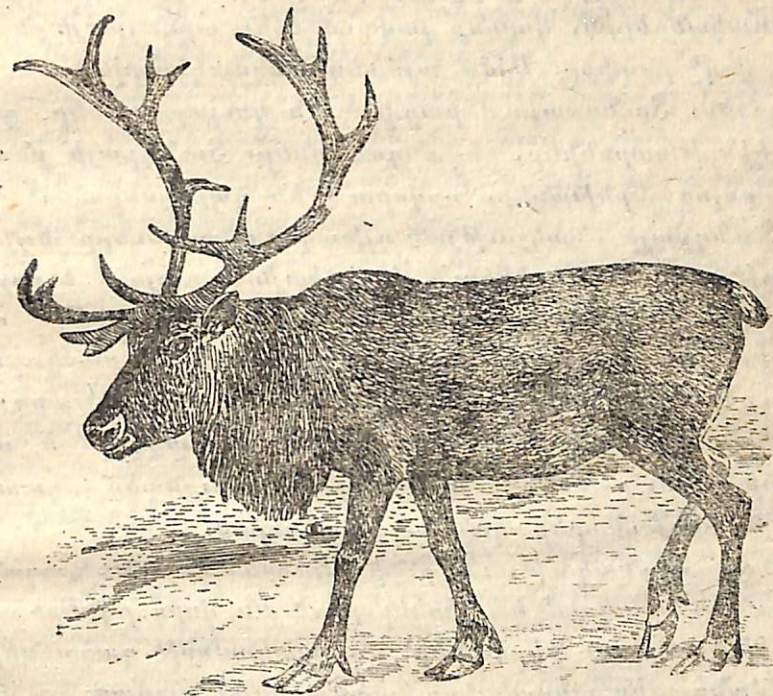

Տունդրայի բուսականությունը. 1. կապույտ հապալաս, 2. հավամբլի

գետնին: Այդ գոճաճ ծառերի բարձրությունը լուցկու ձողիկի
բարձրությունից չի անցնում, այնպես վոր այդպիսի ծառերի
մի ամբողջ փունջ կարելի չէ տեղավորել կոճակի ողակում:
Մամուռների մեջ ցրված են հատաստողային թփեր՝ լոռա-
մբգի, ճախնամորի, կապույտ հապալաս, հավա-
մբգի: Միայն քամիներից պաշտպանված տեղերում են աճում
վառ ծաղիկներով խոտեր:

Տունդրայի կենտրոնական աշխարհն աչքի յե ընկնում իր
բազմազանությամբ, սակայն կենդանիների թիվը մեծ չէ: Տուն-
դրայի գլխավոր կենդանին հյուսիսային յեղջերուն է:
Բներում ապրում են բևեռային մկները, վորոնք սըն-
վում են քարաքոսով և մամուռով: Շատ կան բևեռային
աղվեսներ և բևեռային բվեր, վորոնք վորսում են
բևեռային մկներ և չվող թռչուններ: Հաճախ պատահում են

և՛ գայլեր: Ամառը տունդրան լցվում է մոծակների բզզոցով,
վորոնք մառախուղի նման պատում են ամեն մի կենդանի
եյակի: Ամառը լճերի ափերն են գալիս զանազան չվող թռչուն-
ներ՝ բագեր, սագեր, կարապներ: Լճերում և գետերում
բազմաթիվ ձկներ կան: Տունդրայի կենդանիները և թռչուն-
ները (աղվես, բուն և այլն) ձյունի պես սպիտակ են: Այդ
սպիտակ գույնն ոգնում է նրանց գոյության կռվում:

Հյուսիսային յեղջերու

Խորհրդային Միության մեջ տունդրաները զբաղվում են
Վրաստանից 40 անգամ ավելի մեծ տարածություն: Սակայն
այդ անծայրածիր տարածությունը շատ նոսր բնակչություն
ունի: Այստեղ ապրում են նեններ, սաամներ, լուորա-
վեսախներ և տելմեններ: Տունդրաներում կա մի քանի
քաղաք, այդ քաղաքներում, ինչպես և գետերի ափերին, գե-
թակշտում են ուռսները:

Համարյա այս բոլոր ժողովուրդները զբաղվում են վոր-

սորդությամբ, ձկնորսությամբ և յեղջերվապահությամբ: Սրանք գրեթե բոլորն ել քոչվոր են՝ փոխադրվում են մի տեղից մյուսը, կեր վորոնելով իրենց յեղջերուների համար:

Տունդրայի ժողովուրդներն աղքատ եյին ապրում ցարական իշխանության որով: Նրանք գտնվում եյին տունդրայի խիստ բնության տիրապետության տակ: Խորհրդային իշխանությունը տունդրայից քչեց բոլոր չարչիներին և մեծագորդ վաճառականներին, վորոնք լափում եյին տունդրայի բնակչության վողջ բարիքը: Այժմ այստեղ կազմակերպված են ֆակտորիաներ: Տունդրայում բացված են կուլտրադաներ, դպրոցներ, կինոթատրոններ, հիվանդանոցներ: Տունդրայի բնակչության բոլոր յերեխաները սովորում են դպրոցներում:

Տունդրայի բնակչության գլխավոր զբաղմունքը յեղջերվապահությունն է: Յեղջերուն վոչ միայն ծառայում է քոչվորին (լծում են սահնակին, սնվում են նրա մսով, մորթին ոգտագործում են հագուստեղեն պատրաստելու և բնակարաններ կառուցելու համար), այլ և այժմ բազմացվում է արդյունաբերական նպատակով: Յեղջերվի միսն ուղարկվում է պահածոների գործարանները, նրա մորթին նույնպես ոգտագործվում է արդյունաբերական նպատակներով:

Մեծ նշանակություն ունի մուշտակամորթ գազանների վորսը: Տունդրայում կազմակերպված են վորսորդների արտելներ: Կիմվում են ֆերմաներ՝ մուշտակամորթ գազանների ամենաթանձագին տեսակները բազմացնելու համար:

Տունդրայում հանածո հարստությունները գեռես վոչ բոլոր տեղերումն են հետազոտված: Ամենից ավելի լավ են հետազոտված Կոլա թերակղզու ընդերքը: Այստեղ ճահիճների և լճերի միջև բարձրանում են Խիբինի լեռները: Մի քանի տարի առաջ այս յերկիրն անմարդաբնակ էր: Մերթ այստեղ, մերթ այնտեղ կարելի յեր հանդիպել սառած հովիվների, վորոնք արածացնում եյին յեղջերուների հոտեր: Սակայն Խիբինի լեռների հետազոտությունը ցույց տվեց, վոր նրանց ընդերքում ապատիտ կն թաքնված, վորը պետքական է հողի պարտաքան համար: Խիբինում այժմ բարձրացել է մի նոր

քաղաք՝ Կիրովսկը, ուր վերամշակվում է ապտտիոր, Կիրովսկ քաղաքը գեռես յերիտասարդ է. նրա կառուցումն սկսվեց 1931 թվականին: Բայց այստեղ արդեն կան մի քանի ֆաբրիկաներ ու գործարաններ, շատ քարաշեն տներ, մի քանի դպրոց, հիվանդանոց, ակումբ, գրադարան և մի մեծ հնչուն կինո: Կիրովսկի փողոցներով անցնում են ավտոներ և ավտոբուսներ: Քաղաքի մոտ կառուցված է էլեկտրակայան, վորը էլեկտրոեներգիա յե տալիս քաղաքին և հանքահորերին: Ահա այսպես վերածնվեց Խիբինի վայրենի տունդրան:

Տունդրայի բնակիչներն առաջներում հաճախ եյին սովի մասնվում: Նրանք սնվում եյին միորինակ կերակրով՝ ձկնեղենով, յեղջերվի և ծովային գազանների մսով: Միայն խորհրդային կոոպերացիան սկսեց տունդրա փոխադրել ցորենի ալյուր և ազ: Այստեղ վոչ մի գաղափար չունեյին բանջարեղենի մասին, չունեյին բանջարանոցներ, արտեր. վոչվոք չեր կարող մտածել, վոր սառած հողում, ճահիճներում կարելի յե բանջարեղեն մշակել, Բայց խորհրդային իշխանությունը կարողացավ այդ ել անել: Այժմ Կոլա թերակղզում, Կիրովսկ քաղաքին մոտ հիմնված է գյուղատնտեսական փորձակայան, ուր մշակում են վոչ միայն կարտոֆիլ և կաղամբ, այլ և յելակ: Այդ փորձակայանն ապացուցեց բոլորին, վոր տունդրայում հնարավոր է զբաղվել և՛ բանջարաբուծությամբ, և՛ հողագործությամբ: Արդարացան հայտնի ստալինյանի՝ Ս. Մ. Կիրովի խոսքերը. «Զկա այնպիսի հող, վոր խորհրդային իշխանության որով հնարավոր չլինի հմուտ ձեռների շնորհիվ ծառայեցնել մարդկության բարորությանը»:

Տունդրայում առայժմ մի յերկաթուղի կա Կոլայի թերակղզում—դա Կիրովյան յերկաթուղին է: Մնացած տարածության վրա հաղորդակցությունը պահպանվում է սահնակներով, վորոնց լծում են յեղջերու կամ շուն: Ճանապարհազուրկ տունդրայում մեծ նշանակություն ունի գետերի ոգտագործումը՝ նավագնացության համար: Կոլայի թերակղզում գտնվում է մի մեծ նավահանգստային քաղաք՝ Մուրմանսկը: Այդ նավահանգիստն առանձնապես աչքի յե ընկնում նրանով, վոր չի սառչում՝ շնորհիվ իր մոտով անցնող ծովային տաք հոսանքի:

Վարժուքյուններ. — 1. Գտեք **ԽՕՀ Միության** բուսական քարտեզի վրա տունդրայի տարածման շրջանը: 2. Գտեք **ԽՕՀ Միության** քարտեզի վրա Կիրովսկ և Մուրմանսկ քաղաքները:

ԲԵՎԵՌՍՅԻՆ ԳՈՏԻ

Հյուսիսային բևեռի շուրջը, մինչև Յեվրոպայի, Ասիայի և Ամերիկայի ափերը, մի քանի հազար կիլոմետր տարածության վրա ձգվում է Հյուսիսային սառուցյալ ովկիանոսը: Այդ ովկիանոսի գրեթե կեսը՝ Յեվրոպայի և Ասիայի հյուսիսային ափերից մինչև բևեռը, պատկանում է Խորհրդային Միությանը: Այդ շրջանը մեր Միության ամենահեռավոր հյուսիսային մասն է: Դա կոչվում է բևեռային գոտի կամ Արկտիկա:

Բևեռային գոտու բնությունը շատ խիստ է: Սառուցյալ ովկիանոսի ափերին և ովկիանոսում գտնվող կղզիներում հավերժական ձմեռն է թագավորում: Ամառը մի յերկու ամիս սառույցը հալվում է ովկիանոսի ափերին: Յերբ հեռանում ես ափից դեպի խորքը, ովկիանոսի յերեսին նկատում ես լողացող սառցի մանր կտորներ: Դա արդեն նշան է, վոր այդտեղից վոչ հեռու՝ հյուսիսում, ովկիանոսը ծածկված է համատարած սառցային ծածկույթով: Յեվ, իսկապես, վորքան հեռանում ես ափից, այնքան շատ ես հանդիպում սառցի և վերջապես մոտենում ես սառցադաշտերի, վորոնք ծածկում են ամբողջ ովկիանոսը: Սառցադաշտերում միայն սառցահատով կարելի չէ ճանապարհ բաց անել: Բայց դա կապված է մեծ վտանգների հետ: Դեպի բևեռ սառցահատներն ել անկարող են ճանապարհ բաց անել, այնքան վոր այնտեղ անանցանելի յեն սառցադաշտերը: Միայն սավառնակով կարելի չէ բևեռին հասնել:

Ձմեռն այս յերկրում արևը մի քանի ամիս բոլորովին չէ յերևում, և իշխում է բևեռային գիշերը: Կուրայի թերակղզու հյուսիսային ափերին բևեռային գիշերը տևում է

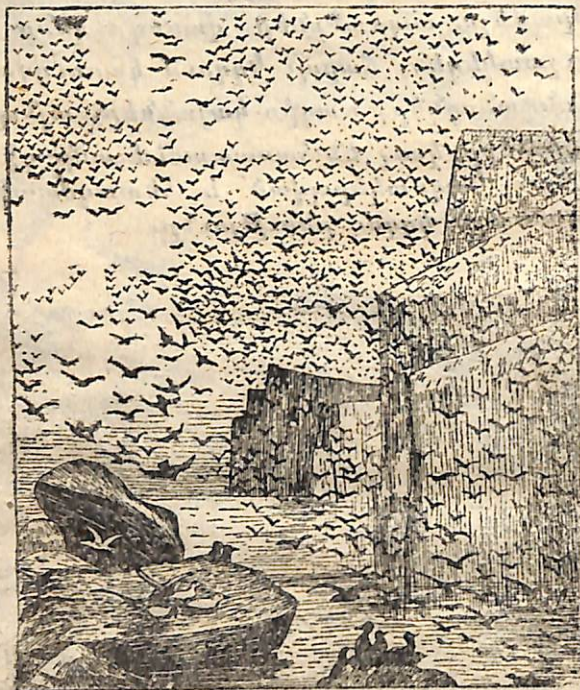
յերկու ամիս, նոր Յերկիր կղզում՝ չորս ամիս, իսկ Հյուսիսային բևեռում՝ կես տարի: Ամառը, ընդհանառակը, արևն ամիսներով մայր չի մտնում, և իշխում է բևեռային ցերեկը: Սակայն, միևնույն է, արևի ճառագայթներն այնպես թեք են ընկնում, վոր շատ և շատ թույլ են տաքացնում այդ վայրերը: Բևեռային կղզիներում բնությունը կենդանանում է միայն 2—3 ամսով: Մնացած ամբողջ ժամանակ սառույցն է տիրապետում: Ամառվա ընթացքում ձյունն ու սառույցը հալվում են, ժայռերը մերկանում, տեղ-տեղ յերևում է աղքատ բուսականություն՝ քարաքոսներ, կանաչ մամուռաբաճեր, մանր ծաղիկներ—բևեռային կակաչ, բևեռային զանգակածաղիկ: Այսպիսով, բևեռային կղզիներում տևում են տունդրայի բուսականություն:

Սառնակներով ճանապարհորդություն բևեռային շրջանում

Բևեռային գոտում զանազան կենդանիներ շատ կան. ովկիանոսի սառցի վրա և բևեռային կղզիներում թափառում են սպիտակ արջեր: Ովկիանոսում կան՝ փոկ, ծովացուլ, կետ և զանազան ձկն էր: Ամառը փոկերը դուրս են գալիս

Ձկները փորսում են տրաուլներով: Խորհրդային նոր տրաուլերը մի ամբողջ լողացող գործարան եւ: Նա փոչ միայն փորում եւ ձուկ, այլ և այդ ձուկը նույն տեղում մշակութային եւ յենթարկում և դարձնում պատրաստի մթերք: Տրաուլերի վրա փոշի յեն դարձնում ձկան վաճակները, իսկ ձկան լյարդից հանում են ձկան յուղ, փորը գործ եւ ածվում փոշ միայն կերակրի մեջ, այլև փորպես բուժիչ միջոց:

Թ ու չ ն ի շ ու կ ա

Սառուցյալ ովկիանոսում նավագնացություն հաստատվեց խորհրդային իշխանության որով: Խորհրդային Միության հյուսիսային ծովափի ամբողջ յերկայնքով ձգվում եւ ծովային նավագնացության ճանապարհ: Կղզիների վրա կան ռադիոկայաններ, բեւռային յեղանակը և բեւռային սառույցների շարժումն ուսումնասիրող հեռագոտական կայաններ, փորոնց շնորհիվ ռադիոկայանները մեծ ոգնություն են ցույց տալիս բեւռային ծովերում գտնվող նավերին: Ամեն տարի կազմակերպվում են

սառցահատներից և սավառնակներից բաղկացած դիտարշավներ: Խորհրդային Միության սառցահատները լավագույններն են աշխարհում: Մինչև խորհրդային իշխանության հաստատումը Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը համարյա բոլորովին չէր ոգտագործվում ծովագնացության համար, փորովհետև իր ափերի մոտ նա սառչում եւ 9—10 ամսով իսկ ավելի հյուսիս՝ մշտապես սառցապատ եւ: Ցարական իշխանության որով մի քանի անգամ փորձել են կտրել-անցնել ովկիանոսը, սակայն այդ ճանապարհորդությունը՝ Մուրմանսկից մինչև Բերինգյան նեղուցը՝ յերեք տարի յեր տևում: Այդ դիտարշավը կարճատև ամառվա ընթացքում անցնում եր աննշան տարածություն, և հենց փոր ձմեռը վրա յեր հասնում, մոտենում եր ափերին և ձմեռում այնտեղ, սպասելով հետևյալ ամռան:

Ս ա ո ջ ա հ ա տ

ներկայումս Սառուցյալ ովկիանոսը յուրացված եւ: Խորհրդային իշխանությունն իր սառցահատների և խիզախ բեվեռախուլյանների հաջող պայքարով ապացուցեց ամբողջ աշխարհին, փոր Սառուցյալ ովկիանոսի վրա կտրելի յե կանոնավոր նավագնացություն հաստատել: 1932 թ. ամառը Ո. Յու. Շմիդտը «Միբիրյակով» սառցահատով ամառվա յերեք ամիս

ների ընթացքում ձեռքեց-անցավ Սառուցյալ ովկիանոսը՝ Մալթ-մանսկից մինչև Բերինգյան նեղուցը:

Նույն Ո. Յու. Շմիդտին հաջողվեց 1936 թ. «Չեյուսկին» շոգենավով հաղթահարել այդ տարածությունը ձմեռվա ամիսների ընթացքում, չնայած վոր այդ շոգենավն իսկական սառցահատ չէր: Դրանով նա ապացուցեց, վոր Սառուցյալ ովկիանոսը կարելի չէ անցնել վոչ միայն տմառը, այլ և ձմեռը, միայն պետք է կարողանալ կռվել սառույցների դեմ:

«Չեյուսկին» խորտակումը

«Չեյուսկին»-ի արշավը հաջողությամբ պսակվեց: Շոգենավը հասավ իր նպատակին: Բայց հենց վոր նավը դուրս յեկավ Սառուցյալ ովկիանոսից, ուժեղ մրրիկը նրան կրկին յետ քշեց դեպի Սառուցյալ ովկիանոսը, ուր և նա փետրվարի 13-ին ջարդվեց սառույցներից: Շոգենավն ընկղմվեց: Ո. Յու. Շմիդտը և գիտարշավի 100-ից ավելի մասնակիցներ տեղավորվեցին սառցադաշտում: Այն սառցադաշտը, վորի վրա յերկու ամիս շարունակ գտնվում էր Շմիդտի ճամբարը, լատտի նման լողում էր ովկիանոսի ջրերում: Հոսանքը նրան տանում էր մի տեղից մյուսը, սառցի վրա ձեղքվածքներ էլին գոյա-

նում, և նա կտրվում էր: Ճամբարին մահ էլին սպառնում հարևան սառցադաշտերն ու սառցասարերը: Սառնամանիքն ուժեղ էր, յերբեմն հասնում էր 40 աստիճանի: Յերկու ամիս շարունակ ամբողջ աշխարհը մեծ հուզմունքով հետևում էր Շմիդտի ճամբարի վիճակին: Ամառը մոտենում էր, և սառցադաշտն աստիճանաբար հալվում:

Խորհրդային Միությունն շտապ կարգով պատրաստում էր իր սառցահատներն ու սավառնակները: Գտնվեցին հերոսներ, վորոնք իրենց վրա վերցրին ճամբարը փրկելու պարտավորությունը: Իրենք՝ ճամբարում գտնվողները, մեծ արիությամբ էլին կռվում տարերքի դեմ: Բնակարաններ էլին կառուցում, լիակատար կարգ ու կանոն էլին հաստատում, ռադիոյով ամբողջ աշխարհին հաղորդում էլին, թե ինչպես են ապրում սառցի վրա, չեյին կորցնում իրենց հույսը, վոր սոցիալիստական հայրենիքը կփրկի իրենց կորստից: Յեվ, իսկապես, խորհրդային սավառնորդները Սառուցյալ ովկիանոսում մահվան ճիւղաններից խլեցին Շմիդտի ճամբարում գտնվողներին և իրենց թեկերի վրա նրանց ցամաք փոխադրեցին:

Չեյուսկինյանների և խորհրդային սավառնորդների հերոսություն լուրջ կայծակի արագությունը տարածվեց ամբողջ աշխարհում: Խորհրդային Միության մեջ յերեխան անգամ գիթե, թե ովքեր են չեյուսկինյանները և նրանց փրկող հերոս սավառնորդները:

Նույն ձևով հուշակ ձեռք բերին նաև «Լիտկե» սառցահատի գիտարշավի մասնակիցները, վորոնք մի ամառվա ընթացքում ձեղքեցին-անցան Սառուցյալ ովկիանոսը՝ առանց վորևս պատահարի:

1937 թ. Խորհրդային Միությունը Հյուսիսային բևեռ ուղարկեց սավառնակներից բաղկացած մի մեծ գիտարշավ, վորի կազմի մեջ մտնում էլին 42 հոգի՝ ակադեմիկ Ո. Յու. Շմիդտի գլխավորությամբ: Գիտարշավին մասնակցում էլին և չեյուսկինյաններին փրկող Խորհրդային Միության հերոս սավառնորդներ Վոդոպյանովն ու Մոյսիովը: Թուխը սկսվեց Մոսկվայից: Գիտարշավը Հյուսիսային բևեռ հասավ մայիսի 21-ին:

Այս հաղթանակը վստիկ տառերով գրված է բևեռի նվաճման պատմութեան մեջ: Բևեռի շրջակայքում, դրեյֆոդ սառցի վրա, կառուցեցին բևեռային կայան, ուր գիտական հետազոտութեան համար մնացին Խորհրդային Միութեան հերոսներ՝ Պապանինը, Շիրշովը, Կրենկելը և Ֆեոդորովը: Այդ կայանն Արկտիկայում աշխատեց 9 ամիս: Մեր սովառնորդներն ու սառցահատները հերոս պապանինյաններին բարեհաջող կերպով փոխադրեցին հայրենիք:

Նույն 1937 թ. յերկու անգամ անվայրեջք թռիչք կատարվեց Մոսկվայից — Ամերիկա՝ Հյուսիսային բևեռի վրայով. առաջին թռիչքին մասնակցում էին Չկալովը, Բայդուկովը և Բելյակովը, յերկրորդին՝ Գրոմովը, Յու. մաշկը և Դանիլինը:

Խորհրդային բազաներն այդ թռիչքներն ավարտեցին փայլուն հաղթանակով:

Վարժույթուններ. — Գտեք ԽՍՀ Միութեան քարտեզի վրա Հյուսիսային ծովային ճանապարհը: 2. Ուշագրբ նայեցեք ԽՍՀ Միութեան զոռաշխարհագրական քարտեզին, ինչպիսի կենդանիներ եք տեսնում բևեռային գոտում:

V. ԽՍՀ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ըստ իր բնական առանձին գոտիների, մենք ծանոթացանք Խորհրդային Միութեանը՝ նրա բնութեան պատկերներին, բնակչութեան զբաղմունքին և սոցիալիստական շինարարութեանը: Այժմ կրկինք անցած նյութը, վերադառնալով Խորհրդային Միութեան մասին լրիվ գաղափար կազմենք:

1. ԽՍՀ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մ ա կ ե ռ ե վ ու յ թ ր

ԽՍՀ Միութեան ֆիզիկական քարտեզի վրա ինչ պայմանական նշաններով են ցույց տրված ծովի մակերևութից բարձր և ցածր գտնվող դաշտավայրերը, բարձրությունները, միջին բարձրության և շատ բարձր լեռները, հավերժաձյուն և սառցադաշտային լեռները:

Քարտեզից յերևում է, Վոր ԽՍՀ Միութեանը մեծ մասամբ հարթավայրային յերկիր է. այստեղ գերակշռում են դաշտավայրերը, հարթությունները տեղ-տեղ բլրապատ են: ԽՍՀ Միութեան մեջ կան նաև լեռներ: Լեռները գտնվում են գլխավորապես ծայրամասերում:

Ցույց տվեք քարտեզի վրա՝ Արևելա-Յեվրոպական, Արևմտա-Սիբիրական և Թուրանի դաշտավայրերը:

Ցույց տվեք քարտեզի վրա հետևյալ բարձրությունները, սարահարթերը, լեռները և լեռնաշղթաները՝ Միջին-Ռուսական բարձրությունը, Մերձվոլգյան բարձրությունը, Միջին-Սիբիրական բարձրականգը, Ուրալյան լեռները, Կովկասիոնի լեռնաշղթան, Խիբինի լեռները, Ալթայյան լեռնաշղթան, Տյան-Շան լեռնաշղթան և Պամիր լեռնաշխարհը:

Համեմատեցեք այդ լեռների բարձրությունները, վճռոնք են նրանցից ավելի բարձր, վճռոնք են ծածկված հավերժական ձյունով և սառցադաշտերով, վճռոնք են գտնվում ԽՍՀ Միության ամենաբարձր լեռնագագաթները:

Համաձու հարստություններ

Մեր Միությունը հանածոներով շատ է հարուստ: Հողի ընդերքի հարստությունն անհրաժեշտ է սոցիալիստական տնտեսության զարգացման համար: Հողի ընդերքը հետազոտվում է ամենուրեք՝ և հեռավոր տունդրայում, և տայգայի խորքերում, և կիզիչ անապատներում:

ԽՍՀ Միությունն իր նավթային պաշարով առաջին տեղն է գրավում ամբողջ աշխարհում: Շատ նավթ կա Կովկասում — Բաքվում, Գրոգնում: Գտնված են նավթի նոր հանքատեղեր Կալյայում, տափաստաններում:

ԽՍՀ Միությունն իր քարածխի պաշարով յերկրորդ տեղն է գրավում ամբողջ աշխարհում: Գլխավոր հանքատեղերն են Դոնբասը և Կոլզբասը:

ԽՍՀ Միությունն իր պղնձահանքի պաշարով առաջին տեղն է գրավում ամբողջ աշխարհում: Գլխավոր հանքատեղերն են Կրիվոյ Ռոգը, Կերչը և Ուրալը:

Հիշեցեք թե Խորհրդային Միության մեջ ել ինչ հանածո հարստություններ կան: Քարտեզի վրա ցույց ավեք նրանց բաշխումը:

Գ Ե Տ Ե Ր Ր

Գտեք քարտեզի վա հետևյալ գետերը՝ Դնեպր, Դոն, Վոլգա, Պեչորա, Ուրալ, Նեվա, Հյուսիսային Դվինա, Սիր-Դարիա, Ամու-Դարիա, Ուր, Յենիսեյ, Լենա, Ամուր:

Այս գետերը վճռադից են սկիզբ առնում, վճռ ծովերն են թափվում: ԽՍՀ Միության մեջ գետերն ինչպես են ոգտագործվում:

Կ Լ Ի Մ Ա Ն

ԽՍՀ Միության բնական գոտիներն ուսումնասիրելիս մենք իմացանք, վոր մեր Միության մեջ տարբեր գոտիներում կլիման տարբեր է:

ԽՍՀ Միության մեծ մասն գտնվում է բարեխառն գոտում: Համարյա ամբողջ Միության մեջ ձմեռը խիստ տարբերվում է ամառվանից:

ԽՍՀ Միության արևմտյան մասում, Սալանայան ովկիանոսին մոտիկ, ձմեռը բարեխառն է, իսկ ամառը՝ հով: Վորքան գնում ես դեպի արևելք, ձմեռն այնքան ավելի խիստ է լինում և ամառը՝ շուգ: Մթնոլորտային տեղումների քանակն ավելի և ավելի պակասում է Սալանայան ովկիանոսից դեպի արևելք հեռացող վայրերում: Կլիման առանձնապես խիստ է Արևելյան Սիբիրում, Վերխոյանսկ քաղաքի մոտ, ուր գտնվում է ցրտի բեռը: Թուրանի դաշտավայրի կլիման չոր է, այստեղ անապատներ կան: Հեռավոր Արևելքում՝ Ճապոնական ծովի ափերին և Կամչատկայի հարավ-արևմտյան մասում մթնոլորտային տեղումների քանակը մեծ է: Սաղաղ ովկիանոսից փչող քամիներն են բերում այդ տեղումները: Դրիմի հարավային ափը և Արևմտյան Վրաստանի Սեփ-ծովյան ափը լեռներով պաշտպանված են հյուսիսային ցուրտ քամիներից: այստեղի կլիման տաք է, մերձարևադարձային: Արևմտյան Վրաստանի Սեփծովյան ափն ամենախոնավ տեղն է ամբողջ Միության մեջ: Սեփ ծովից փչող արևմտյան քամիներն ամպեր են քշում այստեղ, վորի համար և հաճախ անձրև է գալիս:

Բնական գոտիներ

Բնական գոտիներն ուսումնասիրելիս մենք ծանոթացանք ԽՍՀ Միության հողին, բուսականությանը և կենդանական աշխարհին:

Հիշեցեք, թե վճռ տեղերում են տարածված սևահողը և պոդզոլային հողը:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք ԽՍՀ Միության գլխավոր ար-
դյունաբերական կենտրոնները:

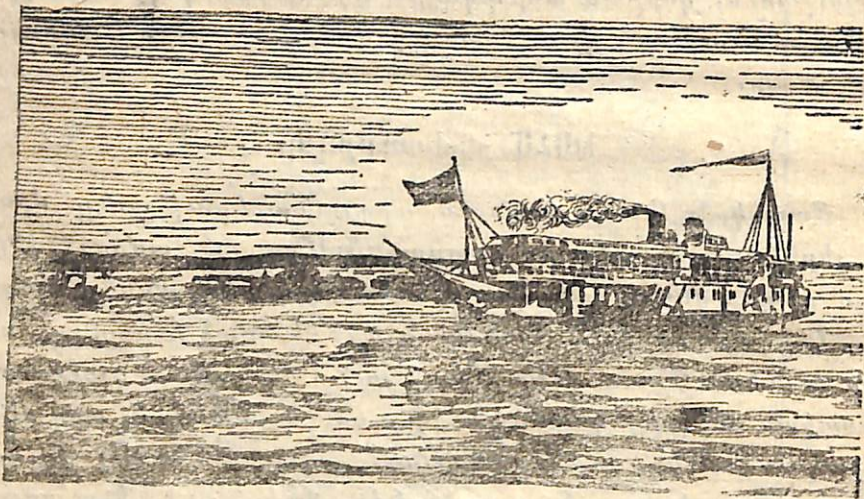
Արդյունաբերական աճին գույքն թաց աճել է և՛ գյուղա-
տնտեսությունը: Քայքայված անհատական գյուղական տնտե-
սությունների փոխարեն կազմված են կոլտնտեսություններ:
Մեր Միության մեջ աշխատում են մի քանի հազար խորհարն-
տեսություններ և մեքենատրակտորային կայաններ: Կոլտնտե-
սությունների և խորհատնտեսությունների դաշտերում լայնորեն
կիրառվում են գյուղատնտեսական մեքենաները:

ԽՍՀ Միությունը դարձել է աշխարհի ամենախոշոր սո-
ցիալիստական գյուղատնտեսության յերկիրը:

Հաղորդակցության նախապայմաններ

Հաղորդակցության ճանապարհները մեծ նշանակություն
ունեն տնտեսության զարգացման համար:

Խորհրդային Միության գլխավոր յերկաթուղային հան-
գույցը Մոսկվան է:

Նավագնացություն Վոլգայի վրա

Ցարական Ռուսաստանում յերկաթուղիներ քիչ կային,
իսկ մեր Միության մեջ շատ տեղերում են գցված յերկաթուղա-

յին գծեր: Մի քանի տեղ յերկաթուղին ելեկտրոֆիկացված է:
Յերկաթուղիների հետ միասին մեծ նշանակություն ունի
նաև գետային նավագնացության կարգավորումը: Ամենակա-
րևոր նավագնացային ճանապարհը Վոլգայի ճանապարհն է:
Մեզ մոտ գետերը ջրանցքներով միացվում են իրար, վորպեսզի
ավելի ևս զարգանա գետային նավագնացությունը: Մեզ մոտ
ծովերն են ջրանցքներով միացվում են իրար:

Հիշեցեք Մոսկվա-Վոլգա և Սպիտակ Բալթիկ ծովյան ջրանց-
քները և ցույց տվեք նրանց տեղը քարտեզի վրա:

Մեծ նշանակություն ունի ծովային ճանապարհի նավա-
գնացության կանոնավորումը: Քարտեզի վրա գտեք այդ ճա-
նապարհները:

Մեր Միության ծովերից նավագնացության համար ամե-
նակարևորներն են Սևի և Բալթիկ ծովերը, վորոնք մեր յեր-
կիրը կարճ ճանապարհով միացնում են Յեվրոպայի և Ամերի-
կայի յերկրների հետ: Առանձնապես մեծ է Սևի ծովի նշանա-
կությունը, վորովհետև նա յերբեք չի սառչում, այնինչ, Խոր-
հրդային Միության մնացած բոլոր ծովափերը ձմեռը սառչում
են (բացառություն է կազմում հեռավոր Մուրմանսկի ծովա-
փը, ուր տաք հոսանքը թույլ չի տալիս, վոր ծովը սառչի):

Խորհրդային Միության գլխավոր նավահանգիստներն են
Հենինգրադը, Բաթումին, Ուդեսան, Վլադիվոս-
տոկը, Մուրմանսկը, Արխանգելսկը:

Մեծ ուշադրություն է դարձվում ողային հաղորդակցու-
թյան զարգացմանը: Ողային գծերը միացնում են ԽՍՀ Միու-
թյան բոլոր գլխավորագույն կենտրոնները:

Հիշեցեք խորհրդային խիզախ սավառնորդների կարևորա-
գույն թռիչքները:

Յ Ա Ն Կ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ (ԽՍՀՄ)

I ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԽՍՀՄ ղերքն ու մեծությունը	3
ԽՍՀՄ ծովային սահմանները	4
ԽՍՀՄ օդանավակից պետությունները	7
ԽՍՀՄ բնակչությունը	8
ԽՍՀՄ քաղաքական կազմը	8

II ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԽՍ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ընդհանուր ակնարկ

Դիրքը, սահմանները և մեծությունը	12
Մակերևույթը	14
Կովկասի լեռնաշղթան	14
Դարձի կիրճը	17
Կովկասի լեռնաշղթայի հարավային ճյուղերը	19
Հարավային լեռնաշղթան	21
Հարավային լեռնաշղթայի շրջանը	22
Կլիման	25
Գետերը և լճերը	26
Վրաստանի առանձին մասերը	30
Վրաստանի ինքնավար մասերը	32
Բնությունը և կյանքը Վրաստանի լեռնային շրջաններում	32
Բնակչությունը և անտեսությունը	38
Բնությունը և կյանքը Վրաստանի հարթավայրերում	42

Բնությունն ու կյանքը Վրաստանի ինքնավար մասերում

Արևադարձային ԽՍՀ	47
Աշարական ԽՍՀ	49
Հարավ-օսեթական ինքնավար մարզ	51

Վրաստանի անկախության ընդհանուր տեսությունը

Արդյունաբերությունը և գյուղատնտեսությունը	52
Խճուղիները	56
Ցերկաթուղիները	58
Նավագնացությունը	58
Ավիացիան	61

III ԽՍՀ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Մակերևույթը	62
Ամենագլխավոր գետերը	64
Ամենագլխավոր լճերը	69
Կլիման	70
Հողը, բուսական աշխարհը, կենդանական աշխարհը	73

IV ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԿՅԱՆՔԸ ԽՍՀ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԲԵՐ ԳՈՏԻՆԵՐՈՒՄ

Լեռնային շրջանները	75
Մերձարևադարձային գոտին	78
Անապատների գոտին	81
Չոր տափաստաններ	85
Սևահողային տափաստաններ	90
Խառն անտառներ	95
Տափա	98
Տունդրա	106
Բնության գոտի	112

V ԽՍՀ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԽՍՀ Միության բնությունը

Մակերևույթը	121
Հանածո հարստությունները	122
Գետերը	122
Կլիման	123
Բնական գոտիները	123
2. ԽՍՀՄ անտեսությունը	125
Հաղորդակցության ճանապարհները	126

Պատասխանատու խմբագիր՝ Ս. ՄԱՆՅԱՆ

Հանձնված է արտադրության 8/VI, Ստորագրված է տպագրելու 15/VI 1940 թ.
ԿՅ 772. Պատվեր (заказ) № 784. Քանակ (тираж) 5000

Լ. Պ. Բերեյի անվան Պոլիգրաֆկոմբինատ «Կոմունիստ», Լենինի փ. № 28.
Полиграфкомбинат „Комунисти“ им. Л. П. Берия, ул. Ленина № 28.

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0427471

9160 2 რ. 50 ლ.

40250 40 ლ.

2 რ. 90 ლ.

310 20597

დ. დონდუა
География
ჩ. II

Учебник IV кл. нач. школы
ГОСИЗДАТ ГРУЗИИ

Тбилиси
1940 г.